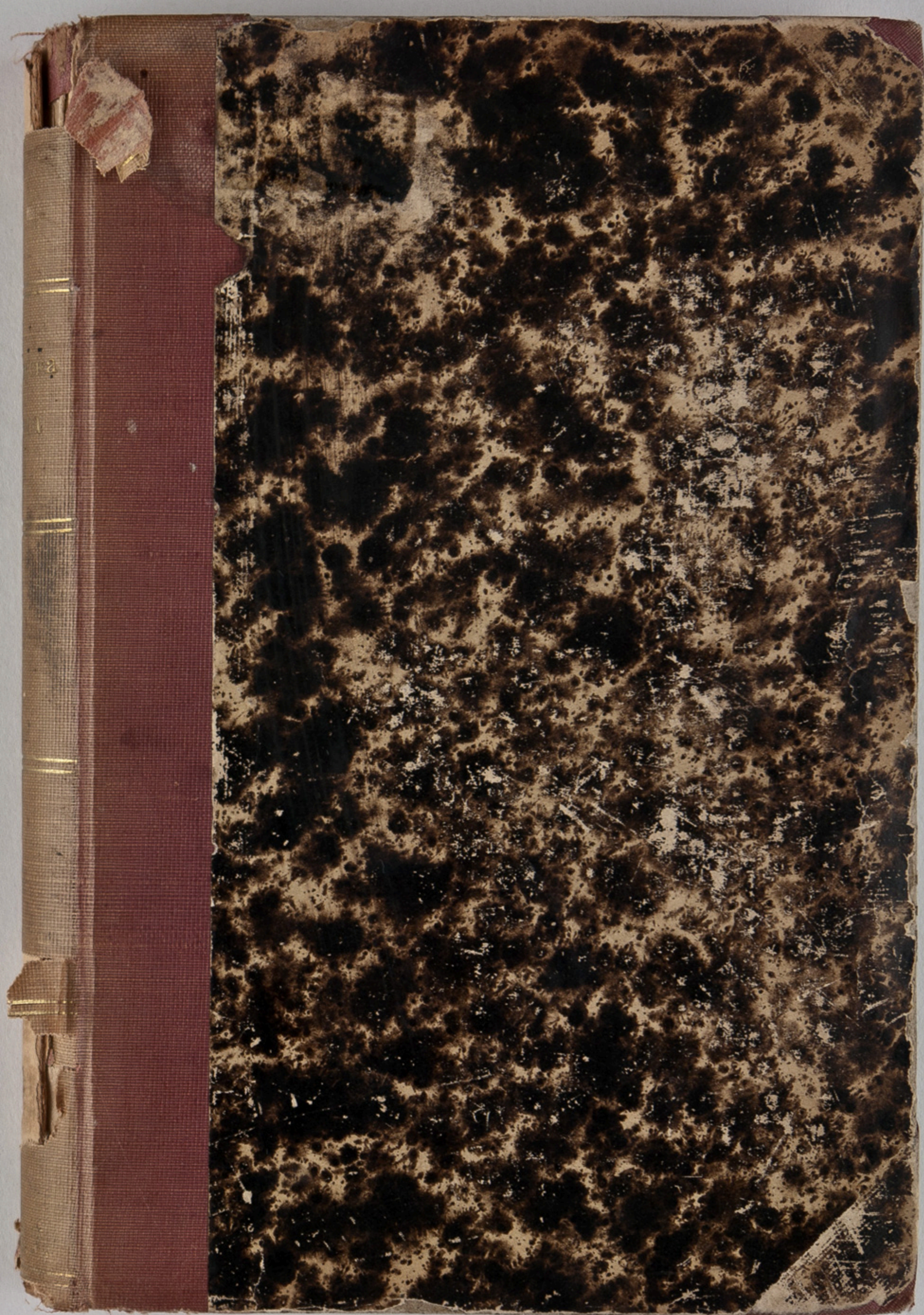

P19 Cp II 690/1. 1

~~PI 491~~

363 E 23

66

РП 491 - Р19Ср II 690/1.1

ПЕРСИЈСКА ПИСМА

од

МОНТЕСКИЈА.

ПРВА СВЕСКА.

*1/2 Livre d. north end.
1.10*

ПРЕВЕО С ФРАНЦУСКОГ

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

І. КЛ. СЕКРЕТАР У МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ДЕЛА
РЕДОВНИ ЧЛАН СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1866.

ИНВ. бр. 122567

Преводено из париског издања од 1820.

У Персијским Писмима најлепше је што човек, и не мислећи о томе, наводи неки роман. Ту има почетак, развитак и крај: различите личности намештене су у непрекинутом низу. Што Персијанци дуже бораве у Европи то им се све више допадају обичаји ове земље а дотле се опет све већма разгорева ватра у харему у Азији.

У обичним романима не може далеко да се одступа мањ ако би то одступање могло бити нов роман; а у облику писама могу да се претресају различити предмети, може се у њих умешати и философија, и политика и морал.

Персијска Писма, кад се први пут јавише, бише тако разграбљена, да се књижари стараху свакојако само да добију продужење. Кога би год срели, прича сам Монтескије, хватали би за рукав говорећи: господине, напишите Персијских Писама!

Нека се места могу коме учинити да су одвећ дрска; али не ваља сметати с ума природу овога дела. Персијанци, који су ту главне

личности, пренети су на један мах, из Азије у Европу у са свим нов за њих свет. Ваља дакле да они с почетка изгледају пуни незнања и предрасуда: па да се мало по мало осветљују њихове мисли. Што се тиче ствари које иду у веру Хришћанску и ту је са свим природно да они не треба у Хришћанској вери да знају више него у Европским обичајима. И што они налазе да су неке од њезиних догма чудновате, једино је с тога што не знају какве свезе постоје између тих догма и осталих наших истина.

Најпосле природа и намера Персијских Писама тако је очевидна, да она не могу обманути никад никога осим онога, који би сам себе хтео обманути.

ПРЕДГОВОР ОД ПИСЦА.

Ја ни мало не тражим пријатељства својој књизи: ако је добра, људи ће је читати; а ако не ваља, и не марим да је читају.

Одвојих ова прва писма да огледам вољу читалаца: а имам их сила у својој торби, које им могу дати доцније.

Али с погодбом да се моје име не зна; јер, чим се име моје дозна, ја ћу одмах ућутати. Познајем једну жену, која иде доста добро, а како је ко погледа, почне храматити. Доста је мана у самој књизи, да не дајем критичарима и мане своје личности. Ако би се дознало ко сам, рекло би се: његова се књига не слаже с његовим карактером; требало би да је своје време на што год боље потрошио; ово је недостојно за каква озбиљна човека. Критичари никад не пропуштају учинити овака размишљања, јер се она могу чинити и без великога оштроумља.

Персијанци који ово пишу живели су у једној кући са мнош; увек смо били заједно. Сматрајући у мени човека чак из другог света они не хтедијаху ништа крити од мене. И доиста људи из толике даљине не могаху ни имати тајна. Већину својих писама дадоше ми сами те их преписах. Нека сам опет уграбио која ми сами не би хтели дати, јер та бејаху веома неповољна за сујету и суревновање персијско.

Ја сам овде прост превођач; сва ми је тудба што сам писма удесио према нашим обичајима. Колико могах ослободих читаоца од азијатскога слога и од толиких дивних фраза које су без трага досадне.

Али нисам ја тек то за њега урадио. Изоставио сам и дуге поздраве, у којима источњаци нису нимало сиромашнији од нас; а изоставио сам и силу божју оних ситница, које се налазе тек међу двојцом пријатеља.

Кад би већина оних, који су издавали збирке писама, радили овако, видели би да би им дела не стало.

Има нешто, чему сам се увек чудио, а то је што су ови Персијанци обавешћени, као и ја сам, о наравима и обичајима народним тако, да знају најситније околности и да опажају оно, које, за цело, нису опазили

толики Немци, који су путовали по Француској. Ја
то приписујем томе што су дуго боравили међу нама,
да и не помињем како је много лакше Азијату познати
нарави Француске за годину, него Французу азијатске
за четири; по чем први не крију ништа, а други не
казују ништа.

всѣмъ свѣдѣнъ о томъ, что въ
этомъ году въ городѣ отъ
нѣсколькихъ лѣтъ тому назадъ
въ немъ помѣщенъ каждаго
человѣка, въ томъ числѣ
и въ томъ, что въ немъ
въ томъ числѣ, въ томъ числѣ
въ томъ числѣ, въ томъ числѣ

ПИСМО I.

УЗБЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ РУСТАНУ

у Испахан.

Ми смо се само један дан задржали у Кому: како се поклонисмо гробу девојке, која даде свету дванајест пророка, одмах се кренусмо на пут; и данас, двадесет пети дан од нашега изласка из Испахана, стигосмо у Таурис.

Рика и ја ваља да смо први међу Персијанцима, које жеља за знањем крете из својега завичаја и који оставише сладости мирнога живота па се дадоше на пут да брижљиво траже науке.

Ми смо рођени у напредној држави; али нисмо веровали да њезине границе бејаху у једно и границе нашему знању, и да нас сама источна светлост имаше да осветљава.

Јави ми шта се говори о нашем путовању; немој ни мало да ми ласкаш: држим да је мало оних који би намеру нашу одобравали. Писмо своје пошљи ми у Ерзерум, где ћу се задржати неколико дана. У здрављу, мој драги Рустане! Буди уверен, ма где ја у свету да будем, да имаш верног пријатеља.

Из Тауриса, 15. месеца Сафара, 1711.

ПИСМО II.

УЗВЕК ПРВОМ УШКОПЉЕНИКУ ЦРНЦУ.

У свој сарај у Исиахану.

Ти си верни чувар најлепших жена у Персији; ја сам ти поверио што сам имао на свету најдраже: ти у својим рукама држиш кључе од оних страшних врата, која се само преданом отварају. Док ти стражариш над тим благом мојега срца, дотле се оно одмара и небри не ни мало. Ти стражариш у сред глухе ноћи, као и у сред шумнога дана. Твоје неуморне бриге подржавају врлину кад се заљуља. Ако би жене, које ти чуваш, хтеле да прекораче преко своје дужности, ти ћеш им укратити сваку наду на то. Ти си бич за преступе а стуб за верност.

Ти њима заповедаш и покораваш им се. Ти слепо извршујеш сваку њихну вољу, а тако исто принуђаваш њих да извршују законе сарајске; теби је слава кад им учиниш најмање услуге; с поштовањем покораваш се свима њиховим законитим наредбама; служиш их као роб њихових робова. Али с друге опет стране, ти им заповедаш као господар, као и ја сам, кад год се побојиш да неолабаве закони пристојности и поштења.

Сећај се увек ништоће из које те изведох, кад оно беше последњи међу мојим робовима, поставих те на то место и поверих ти сладости

срца својега. Дубоко се клањај онима, које деле моју љубав; али им у исто време дај да осете сву своју зависност. Набављај им сва безазлена задовољства; забављај их музиком, играма и слатким пићем; склањај их да се често скупљају. Ако би хтеле да изиду куд у поље, ти их можеш изводити; али далеко да уклањаш испред њих сваког човека, који би им се хтео приближити. Учи их да буду чисте јер је чистота образ душе: кад кад им помени што и о мени. Ја желим да их опет видим у оном драгом месту, које ми оне красе.

У здрављу!

Из Тауриса, 18. месеца Сафара, 1711.

П И С М О III.

ЗАХИЈА УЗБЕКУ

у Таурис.

Ми заповедисмо ушкопљеничком старешини те нас изведе у поље; он ће ти казати да нам се тамо није ништа неповољно догодило. Кад требаше прећи преко воде ми седосмо, по обичају, у кутије и два нас роба узеше на рамена и пренеше, те тако нас ни чије око није могло спазити.

Како ћу ја јадна живети, слатки Узбече, у твоме сарају, у оним местима, која ми сваки час напомињу сладости прошле, и потпаљују сва-

ки дан све већма и већма моје жеље. Ја лутам од собе до собе; свуд те тражим а нигде не на- ходим, осим што наилазим свуда на страшне успомене од моје одлетеле среће. Час се видим на оном месту где сам тебе први пут у своме веку примила у моја наручја; час опет онде где ти пресуди ону чудну парницу између својих жена: знаш ли кад оно свака од нас доказиваше да је лепша од других. Ми изађосмо преда те пошто бејасмо истрошиле све што машта могаше измислити за украс и кићење: ти разгледаше са задовољством чудеса од наше вештине; дивио си се докле нас је одвукла жеља да ти се допаднемо. Али наскоро нареди да измајстори- сине чаробности уступе пред природним лепе- тама: ти сруши сав наш рад; ми морасмо оста- вити све украсе, који теби бејаху на сметњу, и показати се пред тобом у свој простоти при- роде. Мени није било стало за стид; ја сам била жудна само славе. Срећни Узбече, колико лепоте и чаробности стаде тада пред твоје очи! Ми смо те дуго гледале како идеш од очарано- сти у очараност: душа се твоја љуљаше незнајући шта да избере: свака нова милина тражаше од тебе нов данак: у један тренутак ти нас све обасу својим пољупцима: ти своје радознале по- гледе пушташе и у најтајнија места: наређивао си да се наместимо од стотине руку; па си опет наређивао другојаче и опет смо те слушале. Ја

признајем, да сам, осим празне славе, још живе желела с нечега другог да ти се допаднем. Гледах како полагано постајем господар твојему срцу: ти ме узмеш па ме оставиш, па опет дођеш к мени и ја знадијох задржати те: слава беше моја, а туга и јад мојим другарицама. Мени и теби чињаше се онда да смо нас двоје једини у свету; за све што нас окружаваше нисмо ни мало марили. Да је дао Бог да су моје супарнице имале јунаштва да виде сву љубав, којом си ме ти обасипао! Да су оне виделе моју узбуђеност, оне би опазиле велику разлику између љубави моје и љубави њихне; виделе би, да ако су се могле упоредити са мном по лепоти, нису могле никако по осећању. Но где сам ја? Куд ме одведе ова празна прича! Несрећа је небити никад љубљена; али је брука бити љубљена па остављена, разљубљена. Ти нас остави, Узбече, па тумараш по варварским земљама. Шта! теби се чини да је то ништа бити љубљен! Ах, па ти и незнаш шта губиш! Ја уздишем, али ме нико нечује; потоком сузе лијем, а ти то невидиш; љубав дише у сарају а твоја ладноћа те непрестанце удаљава од ње! Ох, мој драги Узбече, што незнаш да будеш срећан!

Из Фатиминог сараја 21. месеца Махарана, 1711.

ПИСМО IV.

ЗЕФИЈА УЗБЕКУ

у Ерзерум.

Е већ ово црно чудовиште науми да ми се попне на душу. Он хоће, по што по то, да ми одузме робињу Зелиду, Зелиду која ме тако лепо служи и што јој веште руке уносе свуд украсе и милине. Па му није доста да овај растанак буде за мене тужан него хоће да буде још и сраман. Издајник, хоће да сматра као преступна побуђења мојега поверења. Тешко му је чамити на вратима, куда га ја увек одгоним, на се усуђује замишљати да је чуо или видео оно што ја ни помислити неумем. Ја сам ти веома несрећна! ни моје склањање, ни моје поштење немогу да ме заклоне од његова прекомерна подазревања: гадан роб један напада ме и неда ми мира ни у самом срцу твоме, и још треба да се ја од тога браним! Не, ја много више почитујем себе него да би се понизила чак до правдања: ја нећу другога јемца за своје владање него тебе самог, твоју љубав и моју и, ако хоћеш да ти кажем, драги Узбече, моје сузе!

Из Фатиминог сараја 27. Махарана, 1711.

ПИСМО V.

РУСТАН УЗБЕКУ

у Ерзерум.

Сав Испахан говори о теби; твој одлазак сваком је у устима. Једни веле да си ветрогоња,

други кажу да си од туге отишао у свет: само твоји пријатељи бране те, али немогу никога да убеде. Ником неиде у главу да си ти могао оставити своје жене, своје рођаке, пријатеље, отачбину па отићи у земље, за које Персијанци нису ни чули. Рикина мајка неможе да се утеши; она од тебе тражи својега сина, кога си јој, вели, украо! Што се мене тиче, драги Узбече, ја од нарави своје одобравам све што радиш: али ипак немогу да ти опростим што те нема овде; и, ма какве узроке да ми наведеш, моје их срце неможе примити. С Богом! Љуби ме увек.

Из Испахана 28. Ребијаба, 1, 1711.

ПИСМО VI.

УЗБЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ НЕСИРУ

у Испахан.

На дан хода од Еривана пређосмо границу Персијску и уђосмо у земље Турске. Дванајест дана доцније приспесмо у Ерзерум, где ћемо пробавити три или четири месеца.

Морам ти признати, Несире, да ме је нека тајна туга обузела, кад изгубих из пред очију Персију и кад се нађох у сред неверних Османлија. Што сам даље улазио у земље ових поганика, чинило ми се да и сам постајем поганик.

Моја отачбина, моја породица, моји пријатељи долазе ми сваки час на памет; сад сам

тек на ново постао нежан; неко ме је неспокојство обузело и сад тек видим да сам нешто сувишно предузео.

Али жене моје највећма ме жалосте. Кад год се сетим њих срце ми се цепа од туге.

Није, Несире, да ја њих љубим; ја сам, што се тога тиче, постао са свим немаран. У многобројном харему, где сам до сад живео, ја сам изазивао љубав и рушио је њом самом; али из ове саме немарности излази нека тајна суревњивост, која хоће да ме прождере. Ја сам оставио гомилу жена готово самима себи; они, који ми, божем, одговарају за њих, то су сами неваљалци. И да су ми робови верни ја бих мучно могао бити на миру, а то ли овако? Какве жалосне гласе могу ја добити чак у далеким земљама, куда се крећем на пут! То је зло, коме моји пријатељи немогу лека наћи; то је место од кога жалосне тајне нетреба ни они да знају: па шта они и могу ту учинити? И зар ја небих по хиљаду пута волео тајну некажњеност него ли чувено поправљење? Твојему срцу јављам ове своје туге, мој драги Несире; то је једина утеха која ми остаје у стању у коме сам.

Из Ерзерума 10. Ребијаба, 2, 1711.

ПИСМО VII.

ФАТИМА УЗБЕКУ

у Ерзерум.

Већ је два месеца како си отишао, драги Узбече, и ја, у тузи својој, још немогу да се уверим да је то истина. Трчим по сарају твоме као да си ти овде и никако немогу да дођем к себи. Шта да чини жена која љуби, која је навикла да те држи у своме наручју, и која је једину бригу имала о том како да ти се допадне, рођена слободна а заробила се силном љубављу к теби?

Док се нисам била удала за тебе, моје очи нису виделе мушкога лица; први си ти још и сада ког ми је слободно било видети; ¹⁾ јер ја нестављам у ред људи оне гадне ушкопљенике, у којих је најмање несавршенство то, што нису људи. Кад упоредим лепоту твојега лица са ругобом њиховога, ја тек онда видим колико сам срећна. Моја машта неможе да нађе нигде слике, која би се могла упоредити твојим милинама и лепоти. Кунем ти се, Узбече, да и кад би ми се допустило изићи из овога места, у које сам затворена потребом својега стања; кад би се могла измаћи од страже, којом сам окружена; кад би ми се допустило да бирам кога хоћу од свију мужева, који живе у овој престоници народа:

¹⁾ Персијанци много оштрије чувају своје жене него и Турци и Индијанци.

ја ти се кунем, Узбече, да бих опет само тебе изабрала. Ти си један у свету, што заслужујеш да будеш љубљен.

Немој мислити да сам ја, за то што ти ниси овде, занемарила лепоту, која је теби тако драга. И ако нико нема да ме види, и ако моје кићење није сад никакав добитак твојој срећи, ја ипак чиним што сам научила: никад не легнем док се ненамажем најугоднијим мирисима. Сећам се оног срећног доба, кад ти падаше у моја наручја: неки ласкав сан ме вара и показује ми тај сладак углед моје љубави; моја се машта губи у жељама онако, као што и ласка себи у својим надањима. Кад кад помислим да ће ти се већ досадити то тешко путовање па ћеш се к нама вратити: у таким слатким мислима прође ми ноћ а ја нисам ни заспала ни будна: тражим те око мене и чини ми се да ти бегаш од мене; тек се доцније расвестим и тада ме занесе ова узбуђеност. Нећеш веровати, драги Узбече, да ми је немогуће живети овако; мени ватра кроз жиле тече. Што немогу, кукавица, да ти искажем оно, што тако добро осећам! и како могу тако да осећам а немогу да искажем! У оваким тренутцима, драги Узбече, ја би владу над светом дала за један једини твој пољубац. Ала ти је несрећна жена, која има овако жарке жеље, а нема онога, ко би те жеље могао задовољити?!

Ви људи веома сте зли! Мило вам је да ми имамо страсти, које неможемо да задовољимо: поступате с нама као да ми немамо никаква осећања, а било би вам неповољно да смо доиста такве: ви држите да ће жеље наше, толико време угушиване, за час оживети како вас угледамо. Мука је омилити се те бити љубљен; много пре могло би се добити од очајања наших осећања оно што се ви неусуђујете очекивати од своје заслуге.

С богом, мој драги Узбече, с богом! Имај на уму да ја живим само за то да тебе обожавам: моја је душа пуна тебе; и ово што тебе нема код мене, не само да не умањује моју љубав, него је још већма распламћује, ако већ она и жешћа може бити.

Из Испаханскога сараја 12. Ребијаба, 1, 1711.

П И С М О VIII.

УЗБЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ РУСТАНУ

у Испахан.

Твоје сам писмо добио у Ерзеруму, где се још бавим. Нисам мислио да ће мој одлазак начинити такву ларму; но ипак ме се то слабо тиче. А и шта да радим? или да слушам памет своју или својих непријатеља?

Још сам био нејако дете кад сам се јавио у двору; али могу рећи да се срце моје није од тога ни мало покварило; шта више ја тамо

замишљах неку велику намеру: усуђивах се бити поштен. Одрако познах неваљалство почех бегати од њега; па сам му се ипак приближавао да му скинем образину с очију. Ја сам доводио истину до подножја самога престола; говорио сам речи, дотле тамо нечувене, сметао сам ласкање и удивљавао сам у једно исто време и идола и његове обожаваоце.

Али кад видох да ми моја искреност начини непријатеља; да сам навучао мрзост министара а недобио владалачке милости; да се немогах у поквареноме двору одржати другојаче него својим славим поштењем: онда ти се ратосиљам двора и уклоним се. Притворио сам се да вољем учити се, па из тога притворнога занимања изиђе истинска воља за науком. Од сад ти се ни сам хтео мешати ни у какав посао, него сам отишао у село. Но и тамо беше невоља. Злоба мојих непријатеља није ме ни овде оставила на миру и мени небеше могуће заклонити се од ње. Нека тајна мишљења принудише ме да се о себи збиљски потрудим: наумим дакле да тумарим у свет. Одем краљу и кажем да сам рад поучити се чему на западу; кажем му још да мој пут може и њему бити од какве користи. Он се смилова на моју молбу и ја одох, уграбивши једну жртву мојим непријатељима.

Ето, Рустане, правога узрока мојему путовању. Остави Испакхан нека говори шта хоће;

немој ме ни бранити него само пред онима који ме љубе. Остави мојим непријатељима нека изливају своју пакост против мене. Ја сам одвећ срећан што ми они само то једно зло могу учинити.

Сад се говори о мени; но доцније може бити ја ћу бити заборављен и моји ће пријатељи . . . Али не, Рустане, нећу да се подајем тој жалосној мисли: ја ћу њима бити увек драг: ја се уздам у њихну верност као и у твоју.

Из Ерзерума 20. Цемадија, 2, 1711.

ПИСМО IX.

ПРВИ УШКОПЉЕНИК ИБИЈУ

у Ерзерум.

Ти идеш за својим господаром куд год он путује; пролазиш земље и царевине; никаква туга неоставља на теби трага; сваки час наилазиш на ствари нове; све што виђаш весели те и чини да ти време пролази а и неосећаш га.

Није тако са мном, који сам затворен у гадну тамницу, увек окружен једним истим стварима и растрзан увек једном те једном тугом. Ја уздишем под теретом брига и немира од педесет година; и у тако дугу веку ја немогу рећи да сам имао један ведар дан, нити један тренутак миран.

Кад оно моме првом господару паде на ум страшна мисао, да ми повери своје жене и кад ме принуди намама са хиљаду претња да ме

одлучи за свакад од мене самога, уморен тешком службом, ја мишљах да ћу жртвовати своје страсти своме спокојству и срећи. Тешко мени несрећнику! виђах само накнаду а не виђах губитак; мишљах избећи љубавне ране тим самим што нећу моћи задовољити љубав. Но јаој мени! у мени се угасише последице страсти али се неугаси узрок страсти; и не само да небејах за то утешен, него се још увек налазим међу предметима који ми страсти непрестанце драже. Уђох у сарај где ми све уливаше тугу за оним што изгубих; долазио сам у ватру свакога тренутка; хиљаде природних лепота излазише пред моје очи, чини ми се само за то, да несрећу моју увећају: а као врх од несреће беше ми то што гледах очима човека срећнога. У то мучно време ја нисам никада ни једну жену одвео у постељу мојему господару, никад је нисам свукао а да се не вратим у своју собу са срцем пуним јада и душом пуном страшнога очајања.

Ето како сам ти ја провео своју несрећну младост. Ни с ким нисам могао поделити своју тугу до са самим собом. Пун чаме и туге ја сам морао тајити то све у себи самом и тако трунути од јада. И оне исте жене, које ми се хтело да гледам тако мило, ваљало ми је гледати оштро и опором: пропао бих да су оне само могле провидети моје мисли: колико би се оне могле користити од тога!

Сећам се да ми једном са свим мрче свест, кад сам хтео једну жену да уведем у купатило, и ја се усудих ставити руку на једно страховито место. У први мах мишљах да је ово последњи од мојих дана; но ипак бејаш срећан те се измакох од хиљаду смрти: али лепота, пред којом ја показах своју слабост, продаде ми прескупо своје ћутање; ја ти изгубих сву власт над њом; и од тога доба морао сам јој толико чинити повољи да сам хиљаду пута могао изгубити главу.

На послетку прође ме и младићска ватра; остарех, и сад сам с те стране миран. Постао сам хладнокрван спрам жена; сад им враћам презрење и муке које сам с њих претрпео. Ја увек имам на уму да сам рођен да њима заповедам, па ми се чини да онда на ново постанем човек кад год имам прилику да им заповедам. Од како сам их почео гледати хладним очима, и од како ми памет помаже видети њихне слабости: од тога доба ја их мрзим. Премда их чувам за другога, ипак осећам неку тајну радост што ми се морају покоравати. Кад им одузmem све што би оне хтеле, чини ми се да то бива рад мене те осећам неко задовољство: находим се у сарају као у неком малом царству, и моја честољубивост, једина страст која ми је још остала, осећа се нешто мало задовољена. Мило ми је што се све врзе око мене, што сам потребан сваки час: мени је мило што ме све ове жене мрзе,

јер ме то утврђује на месту на коме сам. Тако оне имају посла с човеком који им уме да враћа мило за драго: ја се одупирем свима њиховим и најбезазленијим задовољствима; увек им се представљам, као препрека, која се не да заљуљати: оне нешто смисле, а ја то одмах дознам и наоружам се недопуштањем. Из мојих уста излазе само речи о дужности, о врлини, поштењу и смерности. Оне хоће да попуцају од муке што им ја непрестанце говорим о слабостима њихне стране и о власти господаревој над њима; за тим опет жалим себе што ми је невоља да будем тако оштар и старам се дати им на знање, да ја то све чиним рад њих и зато што сам им велики пријатељ.

Али ти и ја имам неповољности без броја. Сваки дан ове осветољубиве жене што им више чиним све више траже. Код њих бивају страхохвите промене. У нас ти је као неки прилив и одлив власти и подчињености: оне учине да на мене увек падну терети који највећма понижавају; показују ми презирање коме равногоа нема; и негледајући на моју старост дижу ме по десет пута на ноћ за најмање ситнице; непрестанце ми дају заповести, поруке, послове и ђефове своје да их извршујем. Често се наметну да ми удвојавају ревност и пажњу: час ми поруче да је некакав младић прошао поред зида, час да се чула нека лупа, час опет да ће

да дође некакво писмо. Све то мене узнемирава а оне се смеју мојему немиру: пуне су радости кад ме виде да се обеспокојавам и мучим. Оне се умеју притворити као да су болесне и нађу свакојаке изговоре само да ме доведу онамо куд хоће. Ту морам да их слушам без речи: нећу ли, могу ме каштиговати. Волео бих, драги Ибије, да сам главу изгубио него што морам да трпим оволико понижавања.

Ни то није све: ја нисам сигуран ни за тренутак да сам у милости код својега господара: у његову срцу толико је мојих непријатеља који само гледе да ме сможде: оне имају по четврти од сахата кад ја немогу бити саслушан, по четврти од сахата кад им се ништа неможе да одрече, по четврти од сахата кад ја ни у чему немам право. Ја одводим у постељу својему господару ражљубене жене: мислиш ли сад да се тамо ради о моме добру?! Од њихових суза, од њихових уздисаја, од њихових загрљаја и од самих њихових задовољства ја се имам свачега бојати: оне су у местима своје победе: њихове милине за мене постају ужасне; услуге садашње збришу за тренутак све моје прошле услуге; нико ми неможе бити добар за господара који није више свој господар.

Колико сам пута заспао у милости а пробудио се у немилости! Онда кад су ме онако срамно камцијали око сараја шта сам био скривио? Оставио сам једну жену у наручју

својега господара: како га је видела раздраганог, полије потоке суза, стане се жалити и плакала је и тужила дотле докле није у њему распалила љубав. Како сам се могао ја тада одржати у тако критичком тренутку? Пропао сам онда кад сам се најмање надао; ја бих жртва љубавнога преговарања и уговора, који уздисаји подвезаше.

Ето, драги Ибије, у каквом сам злосретном стању ја увек живео.

Како си ти срећан! ти се бринеш сам о Узбеку; и лако ти је угодити му и задржати његову милост до последњег од својих дана.

Из Испанскога сараја последњег дана Сафара 1711.

ПИСМО X.

МИРЗА СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ УЗБЕКУ

у Ерзерум.

Ти си једини који би ми могао накнадити што Рике нема, а само би Рика био у стању утешити ме што тебе нема. Тебе нема, Узбече, а био си душа нашега друштва. Колико силе треба да се раскину пријатељства утврђена међу срцем и памећу!

Ми се овде много препиремо: наше препирке обично се врзу око морала. Јуче се заподену питање: да ли људи бивају срећни телесним радостима и задовољствима, или извршивањем врлине. Слушао сам те често да говориш да су људи рођени да буду добротини и да је пра-

вичност њима тако својствена као и биће. Објасни ми, молим те, шта си хтео тим да кажеш?

Говорио сам с мулама; но они ми додијаше својим стиховима из Алкорана; а ја им него-рим као правоверан него као човек, као грађанин и као отац фамилије. С Богом!

Из Испахана последњег дана месеца Сафара 1711.

ПИСМО XI.

УЗВЕК МИРЗИ

у Испахан.

Ти остављаш своју памет да окушаш моју: силазиш тако ниско да ме питаш за савет; ти држиш да ја могу тебе световати! Мој драги Мирза, ја ту видим нешто што ми је још милије од твојега доброг мишљења о мени, и то нешто јест твоје пријатељство из ког и излази тако добро мишљење твоје о мени.

Да би испунио што си ми заповедио, ја се нећу служити сувопарним разлагањима. Имају неке истине о којима није доста кога убедити него ваља учинити да се оне и осете: такве су моралне истине. Може бити да ће те ова мала прича обавестити боље него какво танко умствовање:

Био некад у Арапској неки мали народ Троглодити, кога стари беху они Троглодити, који су, ако је веровати историцима, више наличили на зверове него на људе. Ови познији не-бејаху тако ружни ни чупави као медведи, нити

су урлали, него су имали по два ока; али ипак бејаху тако неваљали и дивљи да код њих није било ни поштења ни правиче.

Они имађаху некаког чудноватог краља, који, хотећи поправити њихно неваљалство, поступахе с њима оштро: но они се побунише против њега, погубише га, и сву породицу његову.

Кад су то урадили скупе се да изберу управу; и после много свађања и гложења изберу старешине. Но тек што су их изабрали, посташе им и старешине несносне па и њих поубијаше.

Ослободивши се и овог новог јарма, народ је овај управљао се сада по својој дивљачкој нарави. Сви се становници сложише да се непоковавају ни коме, сваки нека се брине о себи негледајући на друге.

Овака уредба беше веома повољна свима. Они говораху: Шта ми је стало да се одирем радећи за другога? Хоћу само да мислим о себи; бићу срећан; а шта ми је стало за другога. Кад ја имам што ми треба, онда сви други Троглодити могу бити просјаци.

То беше у време кад се сеје. Свак говораше: хоћу да узорем само онолико колико ће бити доста за мене; више ми нетреба, па што да се мучим узалуд.

Земља у овој малој краљевини нија била свуд једнака: нека мршава и брдовита а нека подводна. Те године би страшна суша; све брдске

земље неродише ништа, а оне у долинама родише врло добро. Тако сви становници ових планинских и мршавих земаља поумираше од глади, по чем им њихни суграђани нехтеше дати ни залогаја хлеба.

Друга година би одвећ кишовита. Узвишена места родише врло добро а низине и равнице бише потопљене. Сад друга половина народа зашита од глади, али нађе своје суграђане онакве, каква је и она лане била.

Један знатан грађанин имађаше веома лепу жену; сусед његов замиљује ту жену па му је отме: букне страшна свађа; и, после многе псовке и боја, сложе се да ствар даду на суд једном Троглодиту, који је, док је још била република, имао неко уважење. Оду му и хтедну казивати сваки своју жалбу. Што се мене тиче, рече им овај човек, хоће ли ова жена бити твоја? или твоја? Мени ваља ићи на орање: немогу ја оставити своја посла да се мучим око вашег. Идите ми с врата молим вас. С тим их остави и оде на њиву. Отимач беше јачи, па се закле да ће пре умрети него повратити жену; други љутит на неправду свога суседа и на нечовечност судије врати се кући пун очајања. Уз пут стигне једну жену младу и лепу која се враћаше с воде. Био је сад без жене а ова му се допадне! она му још више омили кад чује да је она жена онога ко му не хте бити судија у невољи. Отме је и одведе својој кући.

У другог једног човека беше врло родна њива, коју је он обделавао брижљиво. Два друга суседа договоре се, истерају га из њиве и узму је себи. Ови се сложе да се одупру сваком, ко би хтео отети од њих ову њиву, и тако су је држали више месеца. Али једноме од њих досади се делити с другим оно што је сам могао цело имати; за то убије свога ортака и остане сам господар њиви. И његова влада неби дуга: два друга Троглодита нападну њега, он се немогаше одупрети и тако га убише.

У том удари нека редња и почне морити људе. Вешт лекар дође из суседне земље и стане лечити тако да спасе све, који му се обратише. Кад преста болест, он оде свима које је излечио и заиште наплату; али нико ни паре не даде. Лекар се врати у свој завичај уморен тако дугим путовањем. Но на скоро се болест поврати и стане пустошити бешње него пре ову незахвалну земљу. Становници потрче лекару на молбу да им опет дође. Одлазите, рече им он, неправедни људи! у вашем срцу има горег отрова него што је болест од које се желите излечити; не заслужујете да живите на земљи, јер у вас нема ни мало човечности, а за поштење и незнате. Ја држим да бих увредио богове, који вас каштигују, ако бих се противио правичности њихова гњева.

Из Ерзерума 3. Цемадија, 2, 1711.

ПИСМО XII.

УЗВЕК ИСТОМЕ

у Иснахан.

Ти си видео, драги Мирза, како Троглодити пропалоше са самога својега неваљалства. Од толиких породица једва две бише поштеђене од несреће народне. У овој земљи бејаху два човека веома необична: човечни и правични они миловаху врлину. Међу собом они су живели лепо колико са својега доброга срца толико и с тога што их је неваљалство осталих гонило на то. Они су заједнички жалили општу пропаст па су с тога били још тешње удружени међу собом. Једнаком бригом радили су они око ствари опште. Међу њима је могло бити парница само онаквих, какве нежно пријатељство замеће; и удаљени од осталих својих сународника, провођаху они живот срећан и миран: земља изгледаше да рађа сама од себе, обрађивана овим честитим рукама.

Они су љубили своје жене а жене су их њине опет нежно миловале. Сва им је брига била да привикну децу своју на врлину. Увек су им представљали несреће које постигоше њихове сународнике; нарочито су гледали да деци објасне како се добро појединих налази увек у добру општем; да, штети оделити добро засебно од добра општега, значи штети пропасти; да врлина нетреба никад да нам је тешка.

На скоро су дочекали утеху коју увек имају честити оцevi т. ј. да им деца буду као и они што су. Млади народ, који се васпитавао пред њихним очима умножи се срећним женидбама: број је растао а дружење је било исто; и честитост не само да није ослабела од множине народа него се напротив крепила великим бројем примера.

Да лепе среће у ових Троглодита? Народ овако праведан беше мио боговима. Од како их је познао он их се бојао; и вера дође да ублажи оно што је још наравима остало било веома сурово.

Они уведоше светковање у славу богова. Младе девојке окићене цвећем и младићи славили би ове светковине играма уз пољске свирке; по том би чинили части веома веселе али умерене. У оваким саборима говораше безазлена природа: ту су срца давана и примана: ту су се кроз девојачко руменило чинила познанства, која су потом одмах утврђивана родитељским благословом.

У цркву се ишло да се моли за милост богова. Нико није тражио богатства ни излишности; такве жеље биле су недостојне срећних Троглодита. Они су приступали к олтару само зато, да се моле за здравље својих оцева, међусобну љубав своје браће, за нежност својих жена, за љубав и послушност своје деце. Девојке су при-

ступале да принесу нежну жртву својега срца и за једну једину милост су молиле а та је да могу ког Троглодита усрећити.

У вече, кад се стада врате с паше и волови дотерају с рада, они би се скупљали и у тој скромној госби певали би неправде старих Троглодита и њихове несреће; врлину која се на ново рађа с новим народом и овога срећу. Они су прослављали величанство богова, и њихову готовост на помоћ људма, кад год им се моле, а и неизбежан гњев кад се они не боје богова. За тим су певали лепоте сеоскога живота и срећу у стању, које је увек накићено безазленошћу. После свега тога предавали би се они сну, који бриге и туге никад претрзале нису.

И сама природа ишла је на руку колико њиховим потребама толико и њиховим жељама. У овој срећној земљи није нико ни знао шта је то тврдичење; они су давали даре један другом и то свакад тако да се онај држао да је срећнији који даје. Цео Троглодитски народ сматрао се као једна породица: стада су им готово свакад била измешана; једина мука, која се обично избегавала, беше да их никако и нелуче.

Из Ерзерума, 6. Цемадија, 2, 1711.

ПИСМО XIII.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Немогу сит да ти се наказујем Троглодитских врлина. Неки дан говораше један од њих: сутра мој отац хоће да иде на орање; али ја ћу да устанем много раније од њега, да одем на њиву и кад он дође, наћиће њиву поорану.

Други опет говораше у себи: видим да моја сестра воли једнога Троглодита, мојега рођака; хоћу да говорим оцу и да га приволим да је да за њега.

Једноме казаше да су му лопови отерали стоку: ала ми је жао једне беле јунице, рече он, коју сам хтео да принесем боговима на жртву.

Неки говораше: ваља да идем у цркву да благодарим боговима, јер мој брат, кога отац тако пази и који је и мени веома мио, предигао се од болести.

Или још: уз њиву мојега оца има њива мојих суседа, на којој нигде хлада нема тако да хоће да их спржи сунце кад раде. Хоћу да идем да засадим у крају које дрво да ови људи имају где у хладу одморити се кад ту раде.

Једном беше на скупу много Троглодита. Неки старац кораше младог једног Троглодита за неко неваљалство. Ми држимо да није он то зло учинио, рекоше други младићи, али ако га је учинио, да Бог да да умре последњи од све своје породице!

Толико благостање не могаше остати а да му нико не позавиди. Околни народи скупише се и измислише лажне неке узроке тек да отму стада Троглодитима. Кад ови дознаше за то, послаше пред њих своје људе који им овако рекоше:

„Шта су вам учинили Троглодити? Јесу ли вам отели жене, или покрали стоку, или вам потрли поља? Нису; ми смо правични и богова се бојимо. Шта докле ви тражите од нас? Хоћете ли вуне да предете одело? Хоћете ли млека од наше стоке, или рода с наше земље? Положите оружје, па дођите међу нас, ми ћемо вам свега тога дати. Али ми се кунемо оним што има најсветије на свету, да ћемо вас сматрати као народ неправедан и поступаћемо с вама као са дивљим зверовима ако уђете у наше земље као непријатељи.

Ове речи не бише саслушане него одбачене с презрењем.

Дивљи ови народи уђоше с оружјем у земљу Троглодита, за које мишљаху да их брани једина правда. Но они се бејаху спремили добро за одбрану; жене и децу они узеше међу се па се само чуђаху неправди а не броју непријатеља. Нова ревност букне у срцима њиховима: један жељаш да погине за својега оца, други за своју жену и децу, овај за своју браћу, онај за пријатеље а сви за Троглодитски народ.

На место сваког који паде допадаше други, који, мимо ствар општу, имађаше сад да освети и једну оделиту смрт.

Такав беше бој међу неправдом и врлином. Они страшљиви народи, који су само пљачке тражили, не имадоше стида побећи, и испред честитости Троглодита измакоше и недодирнувши се до њих.

Из Ерзерума 9. дана месеца Цемадија, 2, 1711.

П И С М О XIV.

УЗБЕК ИСТОМЕ.

Како се народ непрестанце умножаваше, Троглодити помислише да је већ време да изберу каквога краља: сложише се да треба дати круну ономе који је најправичнији; сви обрнуше очи на једнога старца који са своје старости и поштења бејаше јако уважаван. Он нехте доћи на скупштину ту, него оста код куће пун туге и жалости.

Кад му дођоше послани људи и казаше да је изабран за краља, он рече: Не дај ми Боже, да ја учиним ту кривду Троглодитима да се помисли да међу њима нема правичнијега човека од мене. Ви ми предајете круну и ако не може бити другојаче ја ћу је примити; али знајте да ћу умрети од жалости што дочеках да видим укошкане у јарам Троглодите које памтим да су рођени слободни. Говорећи ове речи он бризну плакати. Несрећни дане! што

сам те дочекао! викну он, за што сам живео до сада? За тим подвикну оштрим гласом: ја видим добро, о Троглодити! Вама је дотежала ваша врлина. Овако као сада што сте, докле немате поглавара, треба да сте честити хтели не хтели; јер без тога неби сте могли опстати и пали бисте у несрећу ваших првих оцева. Но вама се тај јарам чини веома тежак, за то волете да се покоравате владоцу и да слушате његове законе који су мање оштри него ваше нарави. Ви знате да ћете онда задовољити своје жеље, обогатићете се и можете чамити у недостојној сладострастности; и докле год се узчувате од великих злочинства, нећете имати потребе од врлине. После ових речи он се заустави за тренутак а сузе му леваху као киша. И шта тражите ви сада од мене? Како може бити то, да ја заповедим ма шта коме Троглодиту? Хоћете ли да он чини какво добро дело по мојој заповести, што би имао урадити сам од себе по самој својој природној склоности? О Троглодити! ја сам већ с једном ногом у гробу, крв ми се смрзла у жилама, ја ћу скоро видети ваше освећене претке; за што ме приморавате да их ожалостим, за што ме нагоните да им морам казати да сам вас оставио под неким другим јармом а не јармом честитости?

Из Ерзерума, 10. дана месеца Цемадија, 2, 1711.

ПИСМО XV.

ПРВИ УШКОПЛЕНИК ЦАРОНУ, ЦРНОМЕ УШКОПЉЕНИКУ

у Ерзерум.

Ја се молим небу да те поврати у ова места и да те сахрани од сваке опасности. Премда никад нисам знао шта је то што се зове пријатељство и премда сам увек живео само за себе и рад себе, ипак си ти учинио да ја осетим да имам срце; и докле сам био од бронзе за све друге робове, који су живели под мојим заповестима, ти си ми још од детињства био мио.

Дође време кад мој господар баци поглед свој на тебе. Још је много требало па да природа у теби проговори а оштро гвожђе одели те за свагда од природе. Нећу ти рећи да сам те жалио или да сам био радостан видећи те да се узвишаваш чак до мене. Ја сам стишавао твоју тугу и јауке. Чињаше ми се да си се по други пут родио и да си изишао из ропства у коме си морао до века слушати а ушао у ропство у ком си имао да заповедаш. Ја сам узео бригу о твоме васпитању. Строгост, неодлучна од настављања, учини да ти никад ниси могао дознати да те ја милујем. А ја сам те волео; и волео сам те као отац сина, ако ова имена оца и сина могу доликовати нашој судбини.

Ти пролазиш кроз земље у којима живе Хришћани, који никад нису веровали у про-

рока. Не може бити да се тамо веома неоскр-
навиш. Како те може пророк гледати у сред
толико милиона његових злотвора? Ја бих желео
да мој господар, кад се врати, отиде на аци-
лук у Меку; тамо бисте се ви сви очистили у
земљи анђелској.

Из Испаханскога сараја 10. дана месеца Цемадија 1711.

ПИСМО XVI.

УЗБЕК МУЛИ МЕХМЕД-АЛИЈИ ЧУВАРУ ТРИ ГРОВА

у Ком.

За што живиш ти у гробовима, божанствени
мула! ти си пре створен да на звездама бора-
виш. Ти се јамачно кријеш да непотамниш
сунце: ти немаш никакве пеге као што их
има та звезда; али, као и оно, обавијаш се
облацима.

Твоје је знање дубље од пучине: твој дух
је оштрији од Зуфагара, овог дворезног мача
Алијина: ти знаш све што бива у девет чинова
небеских сила; ти читаш Алкоран на прсима на-
шега божанственога пророка; и кад наиђеш на
какво тамно место: онда, по његовој заповести,
по један анђео развија своја брза крила и
слеће с престола да ти тајну објасни.

Ја бих могао, помоћу тебе, бити у пријатељ-
ској дописки са серафимима; јер на послетку
зар тринајести имам није средсреда где се небо

и земља стачу, и тачка на којој се саједињавају бездан и жилиште блажених.

Ја се нахођим у средини неког поганог народа: допусти ми да се тобом очистим; допусти да окренем своје лице к светим местима, у којима ти боравиш: разликуј ме од неваљалаца, као што се у свануће разликују бела влакна од црних; помози ми својим саветима: побрини се о мојој души; задахни је духом пророка; нарани је науком о рају; и допусти да ја ране њене ставим пред ноге твоје. Упућуј своја свештена писма у Ерзерум, где ћу остати неколико месеца.

Из Ерзерума, 11 Цемадија, 2, 1711.

ПИСМО XVII.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Немогу, божанствени мула, да стишам своје нестрпљење; немогу да дочекам твој светли одговор. Имам сумња, које треба определити: опажај да ми памет сврће с пута; изведи је на прави пут; осветли ме, изворе видеља; разби својим божанственим пером тешкоће, које ти изложих; учини да ја жалим себе сама и да се стидим од питања, које ти учиних.

За што је то да наш законодавац запрети нама јести свињетину и свако месо, које он назва погано? За што нам је забранио прихватати

се за мрцину а за очишћење душе заповедио нам непрестанце умивати тело? Мени се чини да ствари саме по себи нису ни чисте ни погане; ја не разумем шта би њих могло учинити да буду такве. Блато се нама чини само за то прљаво што вређа наш поглед или које друго од наших осећања а овамо блато није ни мало прљавије него злато или дијаманти. Мисао о том, да се опоганимо кад прихватимо мрцину, дошла нам је од природнога гнушавања које имамо од мрцине. Ако тела оних који се не перу никако невређају ни наше око ни мирис, како ће човек помислити да су та тела погана? Осећања, божанствени мула, морају дакле бити једине судије о чистоти и нечистоти ствари. Али како ствари нису све једнаке за свакога, како оно што је за једнога пријатно за другог је веома непријатно: то излази да се пресуда осећања неможе овде за правило узети мањ ако би се допустило свакоме да по својој ћуди одређује шта је чисто шта ли погано.

Но ово, свештени мула, зар не би оборило разлике, које је поставио наш божанствени пророк и основне тачке закона, написаног руком анђела?

Из Ерзерума, 20. дана месеца Џемадија, 2, 1711.

ПИСМО XVIII.

МЕХМЕД-АЛИЈА, СЛУГА ПРОРОКА, УЗВЕКУ

у Ерзерум.

Ви ме питате за оно, за што је по хиљаду пута био питан наш свети пророк. За што не читате предања учених људи? За што не идете на тај чисти извор свакога знања? Гамо бисте нашли разбијене све своје сумње.

Тешко онима, који, увек обузети бригом о стварима земаљским, нису никад отвореним оком погледали у ствари небесне и који поштују положај мула али се не усуђују ни примити тај положај нити му следовати!

Неосвећени ви, што никад неулазите у тајне вечнога, ваше видело наличи на таму у бездану; и ваша размишљавања су као прах који се у по дне подиже испод ваших ногу у врели месец Шабан.

Ваша памет не надмаша ни памет последњега између имама; ваша празна философија јест она муња, која објављује буру и помрчину: ви се находите у средини олује и идете куд вас ветар гони.

На све ваше тешкоће веома је лако одговорити; ваља вам само испричати оно што се једном догоди нашем светоме пророку, кад он, наговаран од Хришћана а искушаван од Јевреја, збуни и једне и друге:

Еврејин Авдија Ивесалон¹ запита га: зашто је Бог забранио јести свињетину. То није без узрока, одговори Мухамед, јер је свиња погана животиња и ја ћу ти то сад доказати. Сад начини на длану од блата облик човека, баци га на земљу и рекне: устани! одмах се диже човек и рече: Ја сам Јафет, Нојев син. Јеси ли био тако сед кад си умр'о, запита га пророк? Нисам, одговори он, него кад ме ти пробуди, ја мишљах да је дошао страшни суд па се тако препадох да ми коса у часу побеле.

Е, сад ми испричај, рече му посланик божји, сву историју о Нојевом ковчегу. Јафет послуша и исприча све што се догодило првих месеца, а за тим рече:

Ми метусмо ђубре од свију животиња на једну страну ковчега, а то учини да се он тако наже да се ми препадосмо а нарочито жене, које јадиковаху на особито леп начин. Наш отац Ноје, бивши у савету божјем, добије заповест да узме слона и да му обрне главу на ону страну лађе која се нагињала. Ова голема животиња начини толико ђубрета да из тога изиде једна свиња. Држиш ли ти, Узбече, да смо се ми од тога доба уздржавали од свињетине и да смо је држали да је погана животиња?

¹ Мухамеданско предање.

Али како свиња ријаше сваки дан ђубре: то се подиже такав смрад у лађи, да се она сама није могла одржати да не кине, а кад кину, изиде из њенога носа миш који поче стругати све што пред собом нађе; ово толико додија Ноју, да он опет упита Бога. Бог му заповеди да ошамари по лицу лава, који од тога тако кине да из његовога носа излети мачка. Држиш ли да су ове животиње погане? Шта ти се чини?

Кад дакле ти не опажаш узрок за што су неке ствари погане: онда то бива за то, што не знаш шта се које шта догађало између Бога, анђела и људи. Ти не знаш историју вечности; ниси читао књиге, које су на небу написане; оно мало што вам је одкривено, тек је мајушан део божанствене књижнице, и они који се, као ово ми, мало ближе тамо прикучују док су још на овоме свету, још су у помрчини ноћној. С Богом! Нека је Мухамед у твојему срцу!

Из Кома, последњега месеца Шабана, 1711.

ПИСМО XIX.

УЗВЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ РУСТАНУ

у Исфахан.

Ми смо се задржали у Токату само осам дана: после тридесет и пет дана путовања стигосмо у Смирну.

Од Токата до Смирне нема ни једне вароши, која би заслуживала да се помене. Ја се зачудих кад видех слабост османскога царства. Ово болесно тело необдржава се благом и умереном управом, него насилним лековима, који га изцрпљују и подгризају без престанка.

Паше, који новцем добијају пашалуке, дођу голи у своје области и гуле их после као какве туђе завојеване земље. Војска је необуздана и само се своме ћефу покорави. Градови су им порушени; вароши опустеле, села опљачкана, земљоделство и трговина са свим напуштена.

Хришћани, који раде земљу и Јевреји, што купе данак, изложени су хиљадама насиља: некажњеност влада у овој грозној управи.

Имаовина земље несигурна је, за то јој је и цена мала; јер ништа је не може предочувати од ђуди оних који управљају.

Варвари ови толико су напустили вештине, да су и саму вештину војничку занемарили. Докле се европски народи сваки дан дотерују и усавршују дотле они остају непрестанце у својој старинској глупости. Они тек онда науме да се користе каквим новим изналасцима, кад се други народи по хиљаду пута послуже тим изналасцима против њих.

Непознају море, нити умеју маневровати на њему. Причају да је шака Хришћана сишавши

с једне стене ¹ ознојила Османлије и уморила њихову царевину.

Неспособни за трговину, они једва трпе да је и Европљани, који су увек прилежнији и предузимљивији од њих, воде: они држе да чине милост овим странцима кад им допусте њих богатити.

У пространој земљи, коју доведе проћох, само је Смирна једна, која се може сматрати као варош богата и јака. И Хришћани су и њу једну учинили такву, а по Турцима она би била као и друге вароши турске.

Ето то ти је, драги Рустане, царевина, која ће, не ће проћи два века, постати поље за победе каквога освајача.

Из Смирне 2. Рамазана, 1711.

П И С М О Х Х .

УЗВЕК ЗАХИЈИ, СВОЈОЈ ЖЕНИ

у сарај испахански.

Ти си ме увредила Захијо; и ја осећам у свом срцу покрет, од кога би се ти имала страшити, кад не би удаљење моје давало ти времена да промениш своје владање и да стишаш жестоку љубоморност, која ме сада мучи.

Ја сам дознао да су те нашли саму с Надиром, белим ушкопљеником, који ће главом платити своју неверност и своје издајство. Како

¹ Ово су јамачно кавалери с Малте.

си се могла дотле заборавити да сметнеш с ума, да теби није допуштено примити у своју собу белог ушкопљеника, кад имаш црнце, који су за твоју службу намењени? Бадава ћеш ми говорити, да ти ушкопљеници нису људи, и да тебе твоја врлина узвишава над мишљу, коју би могла заметнути у теби така несавршена слика; то није довољно ни за мене ни за тебе: за тебе, што чиниш нешто што закони сарајски запрећују; а за мене, што ми газиш образ допустивши да те други види; шта ја рекох, да те види! а можда те је издајник оскрнавио својим преступљењем и још више својом жалошћу и очајањем због своје немоћи.

Можда ћеш ми рећи, да си ми увек била верна. А зар си могла и не бити верна? Како би и могла преварити пажњу црних ушкопљеника, који су се толико зачудили твоме садашњему владању? Како би могла одбити толике браве и врата, која те закључавају? Ти се хвалиш поштењем, али то није вољно поштење; и можда су нечисте жеље твоје по хиљаду пута одузеле цену врлини, којом се сада толико хвалиш.

Ја хоћу да ти ниси ништа учинила, што ја имам места мислити да јеси; да те издајник овај није тако својом светотатственом руком; да си се уздржала показати пред њим милине својега лица, које су само за твога господара; да си, покривена својим хаљинама, ставила

ту слабачку преграду између себе и њега те да он сам, подстаћнут светим поштовањем, обори очи земљи; и да, препаднувши се од своје намере, задркће од каштиге која га очекује. Да је све ово истина, ипак си ти погрешила противу своје дужности. И кад си погазила ту свету дужност онда, кад ниси могла задовољити своје склоности, шта би чинила да их задовољиш? Шта би чинила да изађеш из тога светог места, које ти се чини тешка тамница а за твоје другарице оно је повољно склониште од нападања порока, свештени храм у коме ваш (женски) пол губи своју слабост и постаје непобеђен поред свију слабоћа природе? Шта би радила ти, кад би, остављена сама себи, имала за сву обрану, само љубав према мени, коју си тако тешко повредила, и своју дужност коју си тако недостојно изневерила? Нека су свети обичаји земље, у којој ти живиш, који те склањају од мамаца најгаднијих робова! Ти треба да ми благодариш што те држим у затвору, јер само тим заслужујеш да још живиш.

Ти неможеш да трпиш старешину ушкопљеничкога, што су његове очи увек будне на твоје владање и што ти он даје мудре савете. Он је тако ружан, велиш ти, да неможеш да гледаш у њега; као да се у такве службе узимају лепи момци. Тебе ожалашћава то што на место њега немаш ког белог роба, који би те бешчастио.

Али шта ти је учинила твоја прва робиња. Она ти је казала да није лепо што се упушташ у особито велику љубав са младом Зелидом, а ти се с тога расрди на њу.

Требало би, Захијо, да сам неумољив судија, а ја сам само супруг који хоћу да прогледам кроз прсте. Љубав, коју ја имам спрам Роксане, нове моје жене, није ни мало умалила нежност спрам тебе, која си онако исто лепа. Ја делим своју љубав на вас две; и Роксана је само у толико претежнија што је и поштена и лепа.

Из Смирне 12. Зилхаде, 1711

ПИСМО XXI.

УЗВЕК ПРВОМ БЕЛОМ УШКОПЉЕНИКУ.

Ти ћеш морати дрктати кад станеш отворати ово писмо, или још пре си морао дрктати кад си трпео неверство Надирово. Ти, који у ладној старости и чамуњању не можеш без преступа подигнути очи на страховите предмете моје љубави, ти, коме никад није допуштено крочити светотатском ногом преко прага онога ужаснога места, које њих скрива од свачијих очију, ти да трпиш да они, којих је владање теби поверено, учине оно, што ти сам не би смео учинити; и ти после свега тога не опажаш гром готов да се сурва на тебе и на њих!

А ко си ти? просто оруђе, које ја могу разлупати кад ми је воља; та ти дотле имаш жи-

вота докле се умеш мени покоравати; за то и јеси на свету да се покораваш мојим законима, или да умреш кад ја наредим да умреш; ти дишеш дотле докле моја срећа, моја љубав или и моја суревњивост потребују твоје нискости; и најпосле твоја је судбина, мени се покоравати; твоја је душа моја воља, твоја је сва нада моје благовање.

Знам ја да неке од мојих жена једва трпе строге законе својих дужности; знам да им је неносан црни ушкопљеник, који је непрестанце уз њих; да су им додијали ови гнусни предмети, који их приводе њиховим мужевима; ја то знам: али ти који идеш на руку томе нереду ти ћеш бити каштигован тако да се упрепасте сви, који моје поверење злоупотребљују.

Кунем се свим небесним пророцима, и Алијом, највећим од свију, ако само сврнеш с пута своје дужности, да ћу твој живот сматрати као живот мрава који се под мојом ногом деси.

Из Смирне 12. дана месеца Зилкаде, 1711.

П И С М О XXII.

ЖАРОН ПРВОМЕ УШКОПЉЕНИКУ.

Што се Узбек више удаљава од својега сараја, то све чешће окреће главу к својим свештеним женама; он уздише; плаче; туга му бива све јача и подазревање силније. Хоће да умножи број чувара; хоће да врати мене са

свима црнцима, који смо га досада пратили. Он се више не боји за себе, него се боји за оно што му је хиљаду пута драже од живота.

Ја ћу дакле од сада живети под твојим законима и делити с тобом твоје бриге. Велики Боже, шта које шта треба па тек да један човек буде срећан!

Природа као да је најпре ставила жене у зависност па их после истргла из ње: неред поницаше међу обе стране по чем права њихова беху узајамна. Ми смо ушли у план неке нове уредбе: између себе и жена ставили смо мржњу, а између људи и жена љубав.

Моје чело треба да постане намрштено. Само ћу пуштати оштре погледе. Радост ће утећи с мојих усана. С поља ћу бити миран а душом узнемирен. Не ћу чекати старост па тек онда да туге њезиње обелодањујем.

Мени би се хтелo да пратим господара на запад; али моја воља његово је имање. Он хоће да му ја чувам жене и ја ћу му их чувати верно. Умем се ја наћи с тим родом, који, кад му допустиш да буде сујетан постане поносит, и који је много лакше понизити него уништити. Ја се клањам пред твојим погледима.

Из Смирне, 12 дана месеца Зилкаде, 1711.

ПИСМО XXIII.

УЗБЕК СВОЈЕМУ ПРИЈАТЕЛУ ИБЕНУ

у Смирну.

Ми стигосмо у Ливорно после четрдесет дана путовања по мору. Ово је нова варош; она је сведочба колико су паметни владоци тоскански, који од баровитог села начинише најлепш. варош у Италији.

Овде жене уживају велику слободу; оне могу да виде мушко кроз неке прозоре, што се зову суревњивост; могу се шетати сваки дан с неким старицама, које их прате, и носе само једно покривало.¹ Њихови свекрови, девери и синовци могу их видети свакад и мужевима то ни мало није замука.

За Мухамеданца је нешто чудновато видети први пут хришћанску варош. Ја не говорим о ономе што одмах пада у очи, као што је разлика у кућама, у хаљинама и у главним обичајима; него баш у најмањим ситницама има нешто особито што ја осећам али не умест да искажем.

Сутра полазимо пут Марсеља: ту се не ћемо дуго задржавати. И ја и Рика ради смо да час пре стигнемо у Париз, који је престоница европскога царства. Путници грцају увек к великим варошима, које су као нека заједничка отаџбина свима странцима. С Богом. Веруј да ћу те ја увек волети.

Из Ливорна 12. дана Сафара 1712.

¹ Персијанке их носе по четири.

ПИСМО XXIV.

РИКА ИБЕНУ
у Смирну.

Лист XIV.

Већ има месец дана одкако смо у Паризу и непрестанце смо у послу. Много које шта треба пре него што се човек смести, док понаходи људе, којима је упућен и док набави оно што му је потребно.

Париз је велики колико и Испахан: куће су овде тако високе као да у њима сами звездари живе. Помисли сам колико мора бити народа у вароши, која је озидана у ваздуху, и која има по пет или шест кућа једна на другој; па, кад тај сав народ сиђе у сокаке ала ти је то страшна гунгула!

Можда не ћеш хтети веровати а цела је истина, да за месец дана што сам овде, ја још нисам видео никога да иде. У свету нема људи, који се боље користе својом машином него што су Французи: они не иду него трче; они, рекао бих, лете. Лагана Азијска кола и измерени ход камила њих би бацио у несвест. Ја који нисам навикао на оваку журбу; који често идем пешице једном брзином, по некад побесним као какав Хришћанин. Ајде нека им је просто што ме упрскају од пете до перчина; али им не могу опростити за оно гурање и мухање. Један прође и гурне ме те начиним полукруг; други ме сретне и гурне те полетим опет где сам био; и тако не прођем сто корака а уморим се више него да сам путовао десет миља.

Немој мислити да ти ја већ могу што темељно говорити о наравима и обичајима Европљана; веома сам мало у то све посвећен; тек сам се могао чудити свему томе.

Краљ Француски најсилнији је владалац у Европи. Он нема златних рудника као његов сусед, краљ шпањолски; али је опет богатији од њега, јер он та богатства црпа из таштине својих поданика, а знаш да је таштину теже изцрпати него ма какве руднике. Он је кад и кад одпочињао или настављао велике ратове без икаквог другог блага до што је продавао почасне титуле; и по неком чуду људске таштине његове војске бише плаћене, службе извршене, градови намирени и флоте оправљене.

Па још да ти кажем: овај је краљ велики мађионик: он влада и самим умовима својих поданика; он чини да они верују оно што он хоће. Ако у њега има само милијун талира у каси а хоће да има два: онда му треба само да поданицима каже да један талир вреди два и снине то веровати. Ако има да издржи какав тежак рат а нема новаца, онда му не треба ништа друго него да замисли у својој памети да једно парче хартије јест сребро, и сви ће његови поданици мислити то исто.

Не треба ни мало да се чудиш овоме што ти казах о овоме владоцу. Има овамо један мађионик много јачи него он, и који је толико исто

господар над својим умом колико је краљ над туђим умовима. Тај манђионик зове се папа: он часом учини да његов ум држи да тројица нису тројица него један; да леб, који једе, није леб, и вино што га пије да није вино и хиљаду других таквих ствари.

И да не би дао ни краљу писнути и да му не би допустио одучити се од веровања, он му даје од времена до времена по који чланак вере. Пре две године посла му он неки велик спис под именом устав, и хтеде приморати под тешким каштигама краља и његове поданике да верују све што пише у том уставу. И краља убеди те се покори и даде пример својим поданицима, али неколицина од ових не хте се покорити те веровати све што пише у уставу. Нарочито жене подстицаше ову буну, која подели цео двор, сву краљевину и све породице. Овај устав запређује женама читати неку књигу, за коју сви Хришћани држе да је спала с неба: управо то је њихов Алкоран. Жене, понижене увредом, која се учини њиховој страни, узбунеше све против устава: оне приволеше и људе на своју страну. А ваља признати да овај муфтија не мисли рђаво: и тако ми великога Алије! није на ино него он зна шта пише у нашем светом закону; јер по чем су жене несавршенија створења од нас, и по чем наши свети пророци кажу нам да жене не ће ићи у рај: то за што

би се оне и мешале у читање оне књиге, која ништа друго не ради него показује пут у рај.

Слушао сам да се о краљу говоре неке ствари, које наличе на чудеса; и ја не сумњам нимало да их ти не ћеш веровати.

Тако се прича да је он, док је водио некакав рат против својих суседа, који су се сви сложили против њега, имао и безбројне невидљиве непријатеље у своме краљевству: говори се даље да је он тридесет година тражио те своје непријатеље и поред све брига неких дerviша, који су му верни, ни једног јединог није могао наћи. Они живе с њим; они су му у двору, у његовој престоници, у његовој војсци и у његовим судовима; и међутим, кажу, да ће му бити жао што ће умрети а не могаше их наћи. Рекао би човек да су у опште они свуда, а ни по што оделито; они су као неко тело али без чланова. Јамачно Бог хоће да каштигује овим овога владоца што није био умерен спрам побеђених својих непријатеља.

Још ћу ти писати и јавићу ти ствари, које су веома удаљене од карактера и духа персијскога. Истина ми смо оба на једној земљи; али људи овде и људи тамо јесу веома различити.

Из Париза 4. Ребијаба, 2, 1712.

ПИСМО XXV.

УЗБЕК ИБЕНУ

у Смирну.

Добио сам једно писмо од твојега синовца Редије: он ми јавља да оставља Смирну да иде да види Италију; да је једина намера његова што више научити те тако постати тебе достојнији. Честитам ти што имаш синовца, који ће некад бити утеха твојој старости.

Рика ти пише некакво дугачко писмо: каже ми да ти је много говорио о овој земљи. Живост његовога ума чини, да он брзо схвати све, а ја, који мислим лагано, Бога ми ти не могу ништа казати.

Нама је најслађе о теби говорити; неможемо да се напричамо како си нас лепо дочекао у Смирни и како нам твоје пријатељство непрестанце чини услуге. Дај Боже, да ти, племенити Ибене, свуда находиш пријатеље овако признателне и овако верне као што смо ти ми!

Дај Боже, да те могу скоро видети, не би ли нам се повратили они срећни дани, који онако слатко теку између двојице пријатеља! С Богом!

Из Париза, 4. месеца Ребијаба, 1712.

ПИСМО XXVI.

УЗБЕК РОКСАНИ

у сарај испакхански.

Ала си ти, Роксано, срећна што живиш у слаткој земљи Персији, а не у овом отрованом ваздуху, где људи не знају ни за стид ни за

врлину! Ох, ала си срећна! Ти живиш у мојему сарају, као у станишту невиности, куда нема приступа никакав покушај човечији. Ти се с радошћу находиш у срећном месту где се не може да погреши: никад те мушко није оскврнавило својим пакосним погледом: сам твој свекар, у највећим весељима, није видео твојих красних уста, јер ти ниси заборавила повући освећено покривало те их покрити. Срећна Роксано! кад идеш куд у поље, онда те прате ушкопљеници, који, идући пред тобом, одсецају главу свакоме ко би се усудио не побећи из пред погледа твојих очију. Ја сам, коме те је небо дало да моју срећу чиниш, колико сам муке имао док сам постао господар тога блага, које ти с таким постојанством браниш! Каква ме туга обузимаше, по што смо се узели, што те не могах видети! и какво нестрпљење по што те видех! Но ти не хте задовољити одмах мојега нестрпљења, него га још раздражаваше упорним одбијањем узбуњенога стида: ти ме не хте разликовати од других људи, од који си се увек крила. Сећаш ли се, кад ми оно умаче међу робиње своје, које те негде сакрише издајнички од мене да те не нађем? А сећаш ли се кад оно, видећи да ти сузе не помажу, позва у помоћ власт своје мајке, да само оставиш силу моје бујне младићске љубави? Сећаш ли се када, пошто ти све би узалуд, узе јатаган и за-

прети да пребодеш мужа, који те је миловао, ако се не откани тражити од тебе оно, што си ценила више него и самога мужа. Два месеца прођоше у овој борби љубави с врлином. Ти већ преврши својом девојачком стидљивошћу! ти брани до последње крајности девојаштво на умору, и гледаше на мене не као на мужа, који те воли, него као на непријатеља, који ти поругу нанесе. Три читава месеца ти ме не могаше погледати а да не поцрвениш, и твој збуњени лик чињаше се да ме кори за то што те савладах. И после тога никад не бејох миран у уживању завојеваног блага; ти си ми крила, где си год могла, све своје дражести и милине.

А да си рођена и одгајена у овој земљи овде, не би била толико узнемирена. Овде жене немају никаквога уздржавања: оне излазе пред људе с одкривеним лицем, као да би тражиле да буду побеђене; оне их траже својим погледима; виђају их у њиховим џамијама, по шетњама и у својим кућама; овде нико и не зна за обичај држати слуге ушкoпљенике. Место оне племените простоте и оне миле образности, која царује међу вама, овамо се виђа нека груба безобразност, на коју није могуће навикнути се.

Бога ми, Роксано, да си ти овде, пукла би од једа на ову безобразност, до које се понизила женска страна. Ти би уздисала за оном слатком самоћом, где находиш невиност, где си

безбедна од саме себе, где те не страши никаква опасност и где, најпослед, можеш мене љубити, а да се не бојиш, да ћеш икада изгубити љубав, коју си ми дужна.

Кад ти узвишаваш блесак своје лепоте најлепшим бојама; кад сву снагу своју очараваш најпријатнијим мирисима, кад се одеваш и украшаваш најлепшим оделом, кад се журиш да се одликујеш од својих другарица милином игре и сладошћу певања: ја немогу да поумим, да ти то за што друго чиниш, него само: да се допаднеш мени: па кад видим како се стидљиво зарумениш, како твоје очи траже мој поглед, и како се стараш улити се у моје срце слатким и милим речима, не могу, Роксано, да посумњам о твојој љубави.

Али шта да помислим о женама у Европи? Њихно гиздање и кићење, њихна непрекидна жеља допасти се јесу лаге за њихову честитост и поруге за њихове мужеве.

Не мислим ја, Роксано, да оне иду тако далеко, како би се могло извести по њиховом спољњем држању, нити да оне чине иступе, од којих се човек згрозити мора, то јест, да газе са свим супружне законе. Веома је мало жена, које би се спустиле тако ниско: све оне носе у својему срцу неки урезан карактер врлине, коју даје рођење и коју гајење слаби али је неуништава са свим. Оне истина газе све спољ-

ње дужности, које изискује стид; али кад већ дође да се учине последњи кораци, онда се сама природа побуни. Тако и ми кад вас затворамо тако љуто, кад наређујемо да вас чувају толики робови, кад пресецамо ваше жеље, ако оне полете далеко, чинимо то не за то што бисмо се бојали последњег неверства, него за то што знамо, да чистота никад не може бити сувише чувана, јер је најмања пега може окаљати.

Жалим те, Роксано моја! Твоја целомудреност, тако дуго искушавана, заслуживала би мужа, који те не би никад остављао саму, и који би једини могао укротити жеље, које овако сама твоја врлина зна савладати.

Из Париза 7. месеца Рецеба, 1712.

ПИСМО XXVII.

УЗВЕК НЕСИРУ

у Испахан.

Ево нас у Паризу, у овој поноситој супарници сунчеве вароши.¹

Кад сам пошао из Смирне поручио сам пријатељу Ибену, да ти пошље једну кутију, у којој су неки дарци за тебе: тим ћеш путем и ово писмо примити. Премда сам од њега пет или шест стотина миља далеко ипак му предајем и од њега примам писма тако лако као да је он у Испахану а ја у Кому. Ја своја писма шиљем у Марсељ, одакле редовно полазе лађе у

¹ Испахана.

Смирну. А одатле он пошље она, која су за Персију по Јерменским караванима, који полазе сваки дан пут Испахана.

Рика је потпуно здрав; крпак састав, младост и природна веселост хране га од свачега.

Но ја ти нисам са свим здрав; клонуо сам телом и душом; непрестано мислим и мисли су ми сваки дан све жалосније; слабост здравља обрће ме к мојој постојбини те тако ми је земља ова још више туђа.

Али, драги Несиру, гледај, тако ти Бога, да моје жене не сазнају моје стање. Ако ме воле рад бих био да им уштедим жалост, а ако ме не воле рад бих био неувешавати радост.

Ако би ушкопљеници моји знали да сам ја у опасности, и ако би се могли надати да не ће бити каптитовани за ниску снисходљивост, они би одмах престали бити глухи према ласкаву гласу стране која се даје чути у стенама и покреће и бездушне ствари.

С Богом Несире! Слатко ми је да ти кажем колико вере у тебе имам.

Из Париза 5. Шабана, 1712.

П И С М О XXVIII.

РИКА ***.

Јуче видех нешто чудновато премда се то догађа сваки дан у Паризу.

После по дне, пред вече, скупи се силан свет да гледа неко позорје, које зову комедија. Скуп

тај бива у једној кући, која се зове театар. С обе стране, у малим удуботинама које се зову ложе, видећеш људе и жене који се играју међу собом неке игре, као год што се то чини и у нашој Персији.

Овде видиш ојаћену љубавницу, где изражава како јој је дуго време; онамо каква друга, живља, прождире очима свога љубавника, који тако исто њу гледа: све су страсти испртане на лицима и изражене с таквом речитошћу да, што је она више нема то је све живља. Тамо се играчице јављају тек упола, и из скромности покривају своје руке муфом. Доле опет има гомила света, који стоји на ногама и који се подсмева онима горе на театру, а ови одозго смеју се онима доле.

Али се највише муче неки људи, који се узимају у младим годинама те не могу да издрже терет. Они морају бити свуда; пролазе кроз проласке, које они једини знају, и с дивном лакошћу пењу се с боја на бој; они су горе, они су доле, у свим ложама: они, управо пливају; нестане их, па се опет јаве; често оставе позорје да играју на неком другом месту: може их, шта више, човек видети, да тако иду на штакама како се дивити мора. Најпосле иде се у неке сале, где се особита комедија игра: почиње се клањањем а завршава грљењем: кажу да најмање познанство даје чо-

веку право да другога може удавити. Рекао бих да тога из места дише нежност. И доиста кажу да царице које владају тамо нису ни мало зле; и, ако се одузму два или три сахата из јутра, кад су оне доста дивљачне, може се рећи за остало време да су прилично питоме, и да је то неко пијанство које их лако попушта.

Све ово што ти причам догађа се тако исто и на једном другом месту које се зове опера: сва је разлика у томе, што се у једноме говори а у другоме пева. Један мој пријатељ, онома дне одведе ме у једну ложу, где се свлачи једна од главних играчица. Ми ту учинисмо толико познанство, да сутра дан ја добих од ње ево ово писмо:

Господине,

Ја сам јадница најнесретнија девојка на свету; а била сам увек најпоштенија играчица у опери. Пре седам или осам месеца бејаш у оној ложи, где ме затекосте јуче: како се ја облачих да представљам богињу Дијану, дође ту и затече ме млад један архимандрит; и, не имајући ни мало поштовања спрођу моје беле хаљине, мога покривача, и мога завоја, уграби ми моје девојаштво. У залуд сам му представљала важност жртве, коју му учиних, он се смејаше и говораше да немам шта жалити. Међу тим сам ја сада тако дебела да се не смем да јавим на театру: јер ја сам, што се тиче образа,

тако осетљива да вам то представити не умам;
и увек кажем да је свакој девојци од добре
куће много лакше изгубити поштење него
смерност. И ја вас уверавам да млади духовник
не би никако успео код мене, да ми не беше
обећао да ће ме узети: а такав законит навод
учини те ја заборавих на ситне формалности и
започех оданде где сам требала да завршим. Али
по што ме је његово неверство осрамотило не
ћу више да живим у опери, где ми, међу нама
буди речено, и не дају ода шта да живим: јер
што више улазим у године и више лепоте губим,
то ми се чини да моја пенсија, која је увек једна
иста, бива све мања. Дознала сам од једног чо-
века из ваше пратње, да би у вашој земљи веома
ценили какву добру играчицу, и да би ја, да
сам у Испахану, обезбедила своју будућност. Кад
бисте ми хтели дати руку помоћи и одвести ме
у ту земљу имали бисте ту корист што бисте
учинили добро девојци, која се, својим поштењем
и владањем не би никад показала недостојна
ваше доброте.

„Ја сам и т. д.“

Из Париза, 2. Шалвала, 1712.

ПИСМО XXIX.

РИКА ИБЕНУ У СМЕРНУ.

Папа је старешина Хришћанима. То је неки
стари идол, кога каде из адета. Он је некад

био страшан и за саме владоце; јер он њих збациваше с престола исто онако лако као што наши дивни султани збацају краљеве Ириметске и Бурђијанске. Али сад га се више нико не боји. Он каже да је наследник неког од првих Хришћана, који се звао св. Петар: а то мора бити да је велико наследство, јер он има грдно богатство и једну велику земљу под својом влашћу.

Епископи су људи од закона, који су њему потчињени и врше две службе врло различне једну од друге. У скупу, прописују чланке вере, а кад су сваки за се, онда дају разрешење за неизвршење ових прописа. Ти ћеш знати да у хришћанској вери има сила божја обреда и врло тешких: и као што се нашло, да је много теже испуњавати ове обреде, него имати епископе, који би од њих разрешавали, то је ова последња мера у интересу општега блага и усвојена: тако, ако који не ће да пости, а ако хоће да погази своје обећање, или хоће да се ожени против закона, па кадкад баш ако хоће да погази и своју заклетву, онда иде епископу или папи, који одмах да разрешење.

Епископи сами од себе не могу издати никакву догму. Но има много научника, већином дервиша, који подижу међу собом хиљаде нових питања о вери: они се оставе, да се свађају дуго и борба траје све дотле, докле јој решење не учини крај.

Ја те могу уверити, да нема царства, у коме би било толико ратова, колико у царству Христовом.

Они који први изнесу на видело какав нов предлог, буду с почетка прозвани јеретици. Свака јерес има своје име и оно је као лозинка за оне, који припадају тој јереси. Али није јеретик ко неће; они што се разликују само се могу на пола раздвојити, и дати своју исповест онима који криве јеретике; па појимала се ова исповест или не појимала, она може да начини да је човек бељи од снега и може се назвати православан.

Ово што ти кажем важи за Француску и Немачку; јер сам ја слушао, да у Шпанији и Португалији има некаквих дервиша, који не ће да чују за подсмеј, и који спале човека као год сламу. Ко падне у руке овим људма, благо њему, ако се увек молио Богу са дрвеном бројаницом у руци, ако је носио два парчета чохе везана двема пантљикама и ако је кадгод био у некој области која се зове Галиција! Без тога је многи кукавац у великој забуни. Кад би се заклињао Бог зна како да је православан, могло би му се не поверовати него га спалити као јеретика. Узалуд би он показивао своју исповест; нико и не би гледао на то. Он би био пре пухор него што би они помислили да га ваља саслушати.

Друге судије држе, да је окривљени прав, докле се противно не докаже, а они постављају, да је свак крив докле не докаже да је невин.

Кад сумњају, правило им је, изразити се за оно што је жешће, рекао бих, што држе да су људи сви неваљали. Но с друге стране имају тако добро мишљење о људима, да држе, да они нису никад у стању лагати: јер примају сведоцбу од главних непријатеља, од жена неваљалога владања, и од оних који извршују врло непоштену службу. Они у својој пресуди жале оне које су осудили, кажу како су благи, како се гнушају од крви и у очајању су, што су их осудили; али, да би се утешили, они одузму и све имање овим несрећницима за своју корист.

Срећна ли је земља у којој живе деца пророкова! У њој се не зна за ове ужасе¹ Света вера коју су анђели тамо снели, брани се самом истином; она нема ни мало потребе, да овака ужасна средства употребљава за своје одржање.

Из Париза 4. Шалвала, 1712. год.

П И С М О XXX.

РИКА ИСТОМЕ

у Смирну.

Паризлије су радознали преко сваке мере. Кад ја тамо стигох гледаху ме као да сам био с неба послан: старци, људи, жене, деца сви жељаху да ме виде. Кад бих пролазио улицом све живо трчаше к прозорима; кад бих се десио у Тиљеријама, одмах би се начинио круг око

¹ Персијанци су најтолерантнији од свију Мухамеданаца.

мене; саме жене би правиле такву дугу око мене, која се преливала на хиљаду боја. Кад бих се јавио у театру хиљаду догледа нанишанило би на мене: најпоследне нема човека који би био толико гледан као ја. По некад бих се сам смејао слушајући људе који за свога века готово нису из своје собе изашли, а који говораху међу собом: ваља признати он баш изгледа као Персијанац. Дивна ствар! ја нахођах своје портрете свуда, у свима дућанима, по свима собама и оцаклијама, толико се свак бојаше не ће ме се сит нагледати.

Толика част не бива без терета: ја никако не држах да сам тако занимљив и тако редак човек; истина ја сам увек о себи врло добро мислио; али ми никад није ни на ум пало да могу узнемирити спокојство какве големе вароши у којој ме нико и не познаје. С тога се решим да оставим персијанско одело па да навучем европско да видим хоће ли и тада у мојој физиономији остати штогод дивотно. Овај покушај даде ми на знање шта управо вредим; ослобођен од свију страних украса ја се видех процењен по правој цени. Имадох се дакле жалити на својега кројача, који учини да у тренутку изгубим пажњу и поштовање света; јер постах одмах право ништа. По некад бих провео по цео сахат у коме друштву а нико ме не би ни погледао: па ако би когод случајно казао

друштву да сам Персијанац, онда би се око мене чуло неко мумлање: Ах, господин је Персијанац! То је врло чудновато. Како се то може бити Персијанац!

Из Париза, 6. дана месеца Шалвала, 1712.

П И С М О Х Х Х I.

РЕДИЈЕ УЗБЕКУ

у Париз.

Сад сам у Млецима, драги мој Узбече! Може човек видети све вароши на свету, па се опет зачудити кад дође у Млетке: и чудиће се увек кад види варош, куле, и мошеје да излазе испод воде и кад нађе безбројни народ онде где би требало да има само риба.

Али ова погана варош нема оно благо које је највеће на овоме свету: нема текуће воде: ту се не може извршити ни једно једино законско умивање. На њу се гнуша наш свети пророк; и с висина небесних он њу не гледа другче но са гњевом.

А да није тога, драги мој Узбече, мени би се миљило живети у вароши, где се дух мој изражава сваки дан. Ја се обавешћавам о тајнама трговине, о интересима владалаца, о форми њихове владе; не презирем ни саме предрасуде европске; изучавам медицину, физику и астрономију; изучавам вештине; најпосле ја излазим из мрака, који покриваше моје очи у земљи мојега рођења.

Из Млетака, 16. месеца Шалвала, 1712.

П И С М О ХХХІІ.

РИКА ***

Онома дне одох да видим кућу, у којој се издржавају око три стотине душа доста сиротно. Бејах одмах готов јер и црква и здање не заслужују да се дуго гледе. Они што бораве у тој кући бејаху доста весели: многи између њих играху карте или друге игре које ја не знам. Кад излажах изиде и један од ових људи, па кад чу да ја питам којим се путем иде у Маре, најудаљеније предграђе париско, рече ми: и ја тамо идем; ајдете за мном да вас одведем. И одведе ме прекрасно, сачува ме вешто од сукоба и од свију каруца и кола. Већ бејасмо близу до места кад мени паде на ум да га запитам: Добри пријатељу, рекох му, не бих ли ја могао знати ко сте ви? Ја сам слепац, господине, одговори ми он. Шта! рекох му ја, ви слепац! Па за што не замолисте оног поштеног човека што играше карте да нас доведе? И он је такође слепац, одговори ми овај; има четири стотине година од како смо нас триста слепаца у оној кући где сте ме затекли. Но мени ваља вас оставити: ето то је пут који ви тражите: ја одох у светину; идем у ову цркву, где ћу, кунем вам се, више ја сметати људе него они мене.

Из Париза 17. месеца Шалвала, 1712.

ПИСМО XXXIII.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Вино је у Паризу тако скупо због многих пореза, који се на њ ударају, да би човек помислио да су овде наумили извршивати наредбе божанственога Алкорана који забрањује пити вино.

Кад помислим на жалосне последице овога пића, онда не могу да га не сматрам као најстраховитији дар, који природа учини људима. Ако је ишта оцрнело живот и лепо име нашим владоцима, то је њихова неумереност; то је најотрованији извор њихових неправда и њиховога свирепства.

Још ћу рећи, а на срамоту људима: закон закрати нашим владоцима пити вино, а они га пију тако прекомерно да и само своје човештво понижавају; а на против ово је пиће допуштено хришћанским владоцима, па се не опажа да им оно икакву штету причињава. Човечји дух сама је противуречност. У безмерној распустности он се гњевно противи сваком претпису; и тако закон, постављени да нас учини праведнијима, послужује често само за то да постанемо већи преступници.

Али кад осуђујем употребљавање овога пића у толикој мери, колика чини да човек изгуби разум, ја не осуђујем пијење које га развеселава. Само људи са истока умеју да тра-

же лека против туге тако брижљиво као и против најопаснијих болести. Кад каква несрећа снађе Европљанина, он нема другог лека него да чита неког философа, кога зову Сенека; али Азијати, који су паметнији од њих и бољи физици у томе, сркну од пића, које може да развесели човека и да му олепша спомен његових мука и јада.

Ништа није жалосније него утеха, која се црпе из невоље зла ради, из безкорисности лекова, из фаталности судбине, из наредбе промисла, и из несреће људскога стања. Било би подсмевати се ако би ко хтео облакшати несрећу чију разлажући да се тај несрећан родио; много је боље уздићи дух више оваквих мисли, поступати према човеку, као према створу који осећа а не који размишљава.

Душа, саједињена с телом, трпи без престанка од њега неке тираније. Ако је ток крви лаган, ако гасови нису доста очишћени, ако их нема у довољној мери ми падамо у неку чаму и тугу; али ако попијемо пића које може да измени ово расположење нашега тела, наша душа одмах постане на ново способна да прима утицаје који је веселе, и она осећа неко тајно задовољство видећи да њезина машина на ново отпочиње, тако рећи, своје покретање и свој живот.

Из Париза, 25 месеца Зилкаде, 1713.

П И С М О XXXIV.

Овортност француза.

УЗБЕК ИВЕНУ

у Смирну.

Жене Персијанке лепше су од Францускиња; али су ове лепушкастије. Тешко је не волети прве, или бити незадовољан с другима: једне су нежније и скромније а друге су отвореније и веселије.

Што је народ у Персији тако леп мора се највише приписати уређеном животу, који жене тамо воде; оне не играју нити старе; не окушају вина нити се излажу ваздуху. Ваља признати да је харем више за здравље него за задовољства; ту ти је правилан живот, који никога не узнемирава; све ту дише потчињеношћу и дужношћу; сама задовољства тамо су озбиљна и радости строге; нити се то тамо ужива другојаче већ као знаци власти и зависности.

И сами људи немају у Персији оне веселости, коју имају Французи; у њих се не може никако да види она слобода духа нити онај изглед задовољности који се овде наводи у свим стањима, у свим условима.

То је још горе у Турској, где се може наћи породица, у којима, од оца на сина, нико се није насмејао од постанка царевине турске.

Та озбиљност Азијата долази од тога што се они мало друже међу собом: они се виђају и састају само кад их принуде њихови обреди. Пријатељство, ова слатка веза срца, која овде

чини сласт животу, њима је непознато; они се повлаче у своје куће где увек налазе друштво које их очекује; те тако изгледа да свака породица живи за себе.

Кад се једном разговарах о том с једним човеком одавде, он ми рече: Највећма ме једи у вашим наравима то што морате да живите с робовима у којих срце и душа осећају увек нискоост својега стања. Ови гадни људи слабе у вама осећања врлине која имате од природе, и затиру их од детињства, од кога не одступају од вас.

Јер, најпоследње, и ослободите се од предрасуда, шта се може очекивати од васпитања које се прима од рђе, која сматра своју срећу што другоме жене чува, и поноси се најгаднијом службом каква има међу људима; који заслужује презирање баш за своју верност, која му је једина врлина, по чему је он веран тек из зависти, из суревновања и из очајања; који пламтећи осветом спровођу оба пола, од којих је измет, пристаје да му тиранише јачи само да би сам могао слабијем тиранисати; који, примајући од својега несавршенства, своје ругобе, и своје незграпности, сву сјајност својега положаја, не уважава се за што друго већ само за то што је недостојан уважања; и најпоследње, који, прикован за свагда за врата на која је одређен, чвршћи од шарки и брава, које их држе, хвали се са педесет година живота у такome стању, где је, обременен суревновањем свога господара, извршивао сву своју подлост?

Из Париза, 14. месеца Зилкаде, 1713.

П И С М О Х Х Х V .

УЗБЕК ЦЕМШИДУ, СВОЈЕМУ РОЂАКУ, ДЕРВИШУ У СВЕТОМ
МОНАСТИРУ ТАУРУ.

Шта мислиш ти о Хришћанима, светли дервише? држиш ли да ће они, у дан судни, као и неверници Турци, што ће бити магарци Чивутима, да их гомилама носе у пакао? Ја добро знам да они не ће поћи у станишта пророка, и да велики Алија није никако њих ради дошао на земљу; али по што они нису толико срећни да имају мошеја у својој земљи, држиш ли да ће бити осуђени на вечне муке, и да ће Бог њих казнити што нису вршили веру, коју им он није обзнанио? Могу ти казати, да сам често изучавао ове Хришћане, испитивао их, да видим да ли имају каква год појма о великом Алији, који беше најлепши од свију људи; и нашао сам да они нису никад ни чули за њега.

Но они не наличе ни мало на оне невернике, које наши свети пророци стављаху под мач, будући да не хтедијаху веровати чудесима небесним: они су више налик на оне злосретнике, који живљаху у мраку незнабоштва докле божанствена светлост не дође да озари лице нашега великога пророка.

У осталом ако се изближе испита њихова вера, наћиће се као неко семење од наших догма. Често сам се дивио тајнама промисла, који као да је њих приправио тиме за свеопште обраћење.

Слушах где говоре за неку књигу некога од њихових учених људи, која се зове: *Победа многоженства*, у којој се доказује да је многоженство наложено и Хришћанима. Њихово је крштење облик наших законских умивања, и Хришћани греше само у том што верују у силу овога првог умивања, које мисле да је довољно за сва друга доцније. Њихови свештеници и калуђери моле се, као и ми, седам пута на дан. Они се надају отићи у рај, где ће уживати хиљаду милина помоћу васкрса телеса. Они имају, као и ми, одређене посте, испаштања, којима се надају ублажити милосрдност божју. Они се моле добрим анђелима а чувају се од злих. Имају неко свето веровање у чудеса, која врши Бог преко својих слугу. Признају, као и ми, да њихове заслуге нису довољне, већ им је потребан какав посредник код Бога. Ја видим свуда мухамеданство премда ту нигде не находим Мухамеда. Узалуд је мука, истина излази на видик и пробија сву помрчину, која је окружава. Доћи ће дан кад ће вечни видети на земљи само Правовеерне. Време, које све руши, затрће и саме заблуде. Сви ће се људи зачудити кад се виде под једном заставом: све ће, осим самога закона, проћи; божанствене књиге дићи ће се са земље и однети у небесне архиве.

Из Париза, 20. Зилкаде, 1713.

ПИСМО XXXVI.

УЗБЕК РЕДИЈУ.

у Млетке.

Кава се много употребљава у Паризу: врло много има јавних кућа где се она продаје. У неким од ових кућа казују се новости, у другима се игра шаха. Има једна где се кава тако готови да даје бистрине онима који је пију; бар од свију оних, који излазе отуда, нема ни једнога који не би веровао да је четири пута бистрији сада него што је био улазећи.

Али ме једи код ових бистрих људи то, што не гледе да буду од користи својој отаџбини, већ се баве око ствари детињских. На прилику, кад дођох у Париз, затекох их у ватри од препирке око једне тако мајушне ствари, каква се тек помислити може: спор беше о важности неког старог грчког појете, коме, кроз две хиљаде година, још нико не зна ни места рођења нити време смрти. Обе странке признаваху да је то био одличан појета: сад се само препирало хоће ли му се признати више или мање заслужности. Свак је желео да му постави таксу: али, међу овим раздавачима важности, неки су давали већу тежину него други: па ето вам свађе. И она беше оштра; јер ту једна страна другој говораше од свега срца толико грубих увреда, толико горких пецања; да се ја нисам ни мало мање дивио начину препирања него самоме предмету пре-

пирке. Ако би ко, говорах сам у себи, био толико несмотрен да пред којим од ових бранилаца грчкога појете нападне на добро име кога поштенога грађанина, зло би прошао, јер мишљах да ова ревност за одбрану мртвих пружаше се да брани и живе. Али, било како му драго, тек мене да Бог сачува од непријатељства критичара овога појете, кога ни борављење од две хиљаде година у гробу није могло сачувати од овако жестоке мржње! Они данас туку по ваздуху, а каква би њихова љутња била кад би пред њима стојао њихов непријатељ?

Ови, за које ти говорим, препиру се обичним језиком; и треба њих разликовати од неких других препирача, што се служе неким варварским језиком, који као да увећава жестину и јогунство супарника. Има улица, у којима се виђају по читаве црне и густе гомиле оваких људи: они се хране милостињом, а живе о мрачном претресању и погрешним закључењима. Овај занат, с којим би ваљало да умру од глади не оставља их без хлеба. Цео један народ, истеран из своје земље, пређе мора и дође у Француску, а немаше уза се ништа друго до страшнога дара за препирање.

С Богом!

Из Париза, последњег дана Зилкаде, 1713.

П И С М О Х Х Х V I I .

УЗБЕК ИБЕНУ

у Смирну.

Лук IV.

Краљ је Француски стар. У нашим историјама нема примера, да је који владалац оволико дуго краљевао. Кажу да он за чудо уме наместити да га све слуша: он под једнако управља и својом кућом и својим двором и својом државом. Често су га слушали да говори како је, између свију влада, турска или нашега пресветлога султана она што му се најбоље допада: толико он цени источну политику.

Изучавао сам му карактер и нашао сам таке противности да их не могу да разрешим: на прилику, он има једног министра коме је тек осамнајест година, и једну љубавницу којој је равних осамдесет; он воли своју веру, а не може да трпи оне, који му кажу да је ваља тачно извршивати; премда избегава гомиле света, ипак се брине од јутра до мрака само о том како би се свуда само о њему говорило: он воли победе, али се боји ставити каквог доброг војводу пред своју војску толико исто колико кад би он био од непријатељске војске. Само се, ја мислим, њему једном то и догађало да је богатији него што би се владалац и надати могао и у то исто време и сиромашнији него што и који грађанин може поднети.

Он радо награђује оне који га служе; али плаћа онако исто издашно залудничење својих дворања, као и најмучније војне својих војвода: он често више уважава човека који му помаже свући се и обући или му додаје убрус, кад он седа за астал, него другога који му осваја вароши и издржава битке; он држи да суверенска величина не треба да буде ни мало стешњена у творењу милости; па, и не питајући да ли онај, ком даје, заслужује, мисли да ће његов избор учинити га заслужна; те тако се виђа да он да малу пенсијицу ономе који је побегао два сахата а губернаторство ономе ко је побегао четири.

Он је величанствен нарочито по својим зградама: он има више штатуја у башти од своје палате него што има грађана у каквој великој вароши. Његова је гарда тако јака као у владоца, пред којим се крше сви престоли; војске су му такође многобројне, извори за богатство велики а благајнице без дна.

Из Париза, 7. Махарана, 1713.

ПИСМО XXXVIII.

РИКА ИБЕНУ

у Смирну.

Слобода жена

Велико је питање међу људима да се дозна: би ли било боље одузети женама слободу или

им је оставити. Мени се чини да има много да се наведе и за и против. Ако Европљани кажу да није племенито унесрећити створења, која милујемо, наши Азијати одговарају, да је од људи подло напустити владу коју им је дала природа над женама. Ако реку да је велик број затворених жена белај; ови им одговарају, да десет покорних жена мање главобоље задају, него једна самовољна. Ако опет они реку, да Европљани не могу бити срећни са женама које им нису верне, онда се њима одговара да ни она верност, којом се они толико хвале не може да ублони отужност, која увек долази за наситеним страстима; да су наше жене сувише наше; да једна таква мирна државина не оставља да се што пожели или да се чега човек побоји; да је мала кокетерија со, која одклања квар. Можда би и неко, паметнији од мене, био у муци како да реши ову ствар; јер ако Азијати чине врло паметно што траже удесна средства да умире своја неспокојства, Европљани опет раде врло лепо што их и немају никако.

После свега, веле они, кад бисмо били несрећни као супрузи, ми се увек помогнемо као љубавници. Да се који муж може уместно жалити на неверност своје жене, морало би у свету бити само три душе; како би их било четири одмах би могли бити намирени.

Друго је питање: да ли природни закон потчињава жене људима. Не, говораше ми ово дана један врло учтив философ: никад природа није могла поставити такав закон. Власт, коју ми имамо над њима, права је тиранија; оне су нас пустиле да зграбимо ту власт само за то што су много блаже од нас, управо, што су човечије и разумније него ми. Ове врлине, које требаху да им даду преимућство, кад бисмо ми били праведни, учинише да га оне изгубе будући смо ми неправедни.

А, ако је истина да ми имамо над женама само власт тиранску, онда је не мање истина да оне имају над нама власт природну: власт лепоте, којој се нико не противи. Наша власт није у свакој земљи а власт лепоте свеопшта је. За што бисмо дакле ми имали преимућство? Да ли за то што смо јачи? Па то би била сушта неправда. Ми употребљавамо свакојака средства да им ослабимо јунаштво. И снага би нам била једнака кад би нам васпитање било једнако. Погледајмо их у врлинама, које васпитање није ослабило, па ћемо тада видети: да ли смо ми тако јаки.

Ваља признати, премда то вређа наше обичаје: код народа најуглађенијих жене су увек имале власт над својим мужевима; та власт беше утемељена законом код Мисираца у славу Изисе, код Вавилонаца у част Семирамисе. А о Рим-

љанима се говорило, да заповедају свима народима а слушају своје жене. Не ћу ни да говорим о Савроматима, који бејаху у правом ропству женске стране; они су сувише варвари да би се и они могли изнети за углед.

Ето видиш, драги Ибене, да сам се и ја повео по људима у овој земљи, где ти свакомилује подржавати најчудноватија мишљења и сводити све у маште. Пророк је то питање решио и поделио права и једне и друге стране: Жене, рекао је он, морају поштовати своје мужеве; њихови мужеве морају њих поштовати; али су они један ступањ виши од њих.

Из Париза, 26. Цемадија, 1713.

П И С М О XXXIX.

ХАЦИ ИВИЈА ЈЕВРЕЈИНУ, БЕН ЈОСИЈУ, ПОТУРЧЕЊАКУ
у Смирну.

Мени се чини, Бен Јосије, да има увек јасних знакова, који предсказују рођење ванредних људи; као да би се природа сама находила у неком прелому, и као да и небеска сила с муком ствара.

Ништа није тако чудновато као рођење Мухамедово. Бог, који је, у одредбама својега промисла, још од почетка наумио да пошље људима овога великога пророка да сатану окује, створи неко видело на две хиљаде година пре Адама, које, прелазећи с изабраника на изабраника, од

претка на претка Мухамедова, дође најпоследо њега, као најпоузданији доказ да он произлази од патријараха.

Исто тако због овога истог пророка Бог не хте да икакво дете буде обрезано, да жена престане бити нечиста и да човек не буде предан обрезању.

Он се роди обрезан и радост се показа на његову лицу од самога рођења: земља се затресе три реда, као да се она сама порађала; сви идоли попадале; и престоли краљевски оборише се: Луцифер би бачен на дно мора, и тек по што је четрдесет дана пливао, изиде из бездне и побеже на гору Кабу, одакле страховим гласом дозиваше анђеле.

Ту ноћ, стави Бог између мужа и жене преграду, коју ни једно од њих немогаше прећи. Мађионичка вештина показа се немоћна. С неба се чу глас, који говораше: послах на земљу својега вернога пријатеља.

По сведочанству Избена Абена, Арапскога историка, птице, облаци, ветрови, и војске анђела, сајединише се да васпитају то детенце и препираху се око тога. Птице говораху својим цвркутањем, да ће бити најудесније да га васпитају оне, по чем оне могу лако сабирати плодове из разних места. Ветрови ромораху говорећи: Пре треба ми да га васпитамо, јер му можемо доносити најпријатније мирисе са свију

крајева. Не, не, говораху облаци, нашој бризи он треба да се остави, по што га ми можемо свакога тренутка орошавати свежешћу вода, које носимо. Срдити анђели викаху: Шта ће остати нама да радимо? Али се зачу с неба глас, који прекиде све препирке: он не ће бити одузет из руку смртних, будући је срећна сиса која га задоји, руке које га се дотакну, кућа у којој узаживи и постеља на које се узодмара!

После тако јасних доказа, драги мој Јосија, требало би да човек има гвоздено срце па да не верује у његов свети закон. Шта може више небо учинити да овласти његово божанско посланство, мањ да преврне природу и да погуби саме људе које хтеде убедити!

Из Париза 20. Рецепта, 1713.

ПИСМО XL.

УЗВЕК ИВЕНУ

у Смирну.

Кад какав великаш умре, онда се се скупљају у какву мошеју, где се чита надгробна беседа, као похвала покојноме, с којом би човек био у неприлици како управо да оцени заслуге умрлога.

Ја бих прогнао све те помпе око умрлога. Људе ваља жалити кад се рађају а не кад умиру. На што су обреди и све жалосне припреме, које се стављају пред умирућега у ње-

говим последњим тренутцима, саме сузе његове породице и жалост његових пријатеља, него да увећају губитак који њему кукавцу предстоји?

Ми смо тако слепи да не знамо кад нам се управо ваља жалостити а када радовати: ми управо имамо увек само лажне жалости и лажне радости.

Кад помислим на Могола, који, сваке године, седа на вагу да се измери као во; кад помислим на његове народе како се радују кад им је владалац постао дебљи, то јест, неспособнији да њима управља, ја жалим, мој Ибене, људску лудост.

Из Париза 20. Рецепта, 1713.

П И С М О Х L I .

ПРВИ УШКОПЉЕНИК, ЦРНАЦ, УЗВЕКУ.

Исмаило, један од твојих црних ушкопљеника, умре, величанствени господару; и ја се пожурих да нађем другог на његово место. Како су пак ушкопљеници сада веома скупи, то наумих да се послужиш једним црнцем робом, кога имаш на пољском добру; но до сад још не могах успети да га склоним да буде посвећен за ту службу. Знајући да је то управо за његову срећу, хтедијах онома дне поступити према њему оштрије, па, у договору са твојим бостанцибашом, наредих да га, силом, ставе у стање у коме би могао вршити службу, која је нај-

дража твојему срцу, и живети као и ја у овим страховитим местима, на која се сад неусуђује ни погледати: но он се стаде тако дерати као да би му се кожа скидала и отима се толико да најпосле измаче испред страшнога ножа. До-знајем да ће да ти пише за милост, доказујући да сам ја то учинио само да му се осветим за неку подсмевку нада мном. А ја ти се кунем у сто хиљада пророка, да сам само радио у инте-ресу твоје службе, једине ствари на свету, која је мени драга и ван које ја не видим ништа друго. Падам ничке пред твоје ноге.

Из сараја Фатиминог 7. Махарана, 1713.

П И С М О X L I I .

ФАРАН УЗВЕКУ СВОМЕ ГОСПОДАРУ.

Да си овде, сјајни господару, ја бих изишао пред твоје очи сав покривен белом хартијом; па и опет је не би било доста да се испишу све увреде, које ми почини твој први ушкопљеник, црнац, најгори од свију људи, одкако ти оде.

Божем за то што сам се ја подсмевао не-срећи његовога стања, он врши на мојом гла-вом неисцрпљиву освету; наговорио је против мене и свирепога бостанцибашу, који, одкако си ти отишао, товари на мене толико послова да их жив човек не може срадити, тако, да сам често мислио да себи живот прекратим а ни једнога тренутка нисам губио ревности да тебе

служим. Колико сам пута у себи говорио: Ја имам господара пуна блакости, и опет сам нај-несрећнији роб на земљи.

Ја ти се исповедам, дивни господару, да нисам држао, да сам још и за веће беде намењен; али овај издајник ушкопљеник хтеде да начини вршак од својега неваљалства. Пре неколико дана он ме самовољно намени за чување твојих свештених жена, то јест, нареди да се нада мношвом изврши оно, што је за мене хиљаду пута горе него смрт. Они, који су, још како су се родили, имали несрећу да њихови свирепи родитељи тако ураде с њима, могу се, можда, тешити тиме што нису ни сазнали за друго стање ван тога; али да мене ко сада намора да спаднем са човечанства и да га се лишим, ја бих умр'о од туге ако не бих цркао од тога самога варварства.

Грлим твоје ноге светли господару са дубоком смиреношћу. Учини да осетим последице од врлине, која се толико цени, и нека се не рече да је по твојој заповести један несрећник више на свету.

Из башта Фатиминих 7. Махарана 1713.

П И С М О Х L I I I .

УЗБЕК ФАРАНУ.

у баште Фатимине.

Прими радост у своје срце и признај ова свештена слова; поднеси да их пољубе велики

ушкопљеник и мој бостанџибаша. Ја им забрањујем ишта чинити противу тебе: кажи им да купе ушкопљеника који ми треба. Врши све своје послове тако као да бих ти ја увек био пред очима; јер знај да што је моја доброта већа то ћеш ти све више бити каштигован ако је злоупотребиш.

Из Париза 25. Реџепа, 1713.

П И С М О XLIV.

УЗВЕК РЕДИЈУ
у Млетке.

Други редови

У Француској има сталежа од три врсте: црква, сабља и хаљина (грађанска служба). Сваки од ова три сталежа страшно презире друга два: тако, на прилику, неки човек кога би вала презирати за то што јо будала, презиран бива само с тога што је у грађанској служби.

Чак и најнезнатније занацијице препиру се о том како је њихов занат бољи од других; у колико који има лепше мишљење о својему замињању у толико се диже над онима који припадају у други ред.

Људи, више или мање, сви налице на ону жену из области Ериванске, која добивши неку милост од једнога између наших владалаца, у својим благословима, жељаше му по хиљаду пута, да га небо учини управника над Ериваном.

Читах у једноме извештају како је нека Француска лађа пристала уз прибрежје Гвинеј-

ско па неколико људи изађу из лађе на обалу да купе неколико овнова. Њих доведу краљу који суђаше народу под једним дрветом. Седећи на својему престолу, то јест, на једном осечку од дрвета, он бејаше тако поносит као да би седео на престолу Тамерланов, имађаше три или четири стражара са дрвеним шиљковима; један сунцобран беше раширен над његовом главом да га заклони од сунчане препеке; сви украси његови и краљице жене његове бејаху њихова црна кожа и неколико прстење. Овај владалац још већма надувен него што беше сиромах, упита ове странце: да ли се много говори о њему по Француској? Он држаше да име његово мора бити чувено с једног краја света до на други; и, за разлику од оног освојача, о коме се рекло да је натерао сву земљу да уђути, овај држаше да је побудио сав свет да говори о њему.

Кад би Татарски кан ручао, један перјаник његов викао би да сви владаоци на земљи могу ићи да ручају ако им је воља, и тако овај варварин, који има да једе само млека, нема куће а живи од плена, сматра све краљеве на свету за своје робове и редовно их два пута сваки дан вређа.

Из Париза 28. Рецепта, 1713.

ПИСМО XLV.

РИКА УЗБЕКУ

у ***

Јуче у јутру, још док бејаш у постељи, чух да неко јако лупа на моја врата, која одмах отвори или истави један човек, с којим сам се нешто дружио и који ми се учини да је са свим ван себе.

Одело му беше сиромашко, глава неочешљана; црни прслук незаковчан; шта више он бејаше занемарио ово јутро обичне смотрености помоћу којих он покриваше отрдани свој екипаж.

Устаните, рече ми он; ви ми данас требате! морам купити хиљаду ствари којекаквих, и бићу врло радостан ако то узмогу с вама свршити. Најпре треба да идемо у улицу Сен-Хоноре, да говоримо с једним нотаром, који има да прода неку земљу од пет стотина хиљада ливара; рад сам да будем пречи од других. Долазећи овамо свратио сам у улицу Сен-Жермена, где сам најмио једну кућу за две хиљаде талира; надам се данас и уговор да подвезем.

Како се обукох, или кад бејаш скоро обучен, он ме пожури те брже боље сиђемо. Најпре, рече ми он, да купимо једне каруце да имамо екипаж како ваља. И доиста куписмо не само каруце него још за сто хиљада франака еспапа за не пун један сахат: све се то ра-

дило брзо, будући се мој другар не погађаше ни
 за што нити плаћаше ишта; тако исто он и не
 креташе ни шта. Ја сам се чудио свему томе и
 кад добро разгледах овога човека нађох у њега
 чудно удружење богатства и сиромаштине; тако
 да не знадијох шта да мислим. Али најпосле
 прекидох ћутање, изазвах га на страну и рекох:
 Господине, ко ће платити све ово? Ја, рече он,
 ајдете у моју собу; ја ћу вам показати без-
 бројна блага, и богатства за каквима чезну нај-
 већи владоци; тек ви не ћете чезнути за њима
 јер ћете их увек делити са мном. Одох за њим.
 Узпесмо се на његов пети бој; и, уз једне сте-
 пенице, успузасмо се и на шести, где беше ње-
 гово обиталиште отворено на све четири стране
 у коме не беше ни шта друго до неколике десе-
 тине земљаних чинија пуних разних течности.
 Устао сам рано, рече ми он, па сам одмах учинио
 оно што радим од двадесет и пет година, а то
 је да рад свој прегледам: видим да је дошао
 велики дан, који ће ме начинити богатијега од
 свакога човека на свету. Видите ли ову румену
 течност? Она сад има сва својства која фило-
 софи траже да би могли претварати метале.
 Одатле сам извадио ова зрна што видите, која
 су право злато по боји, премда по тежини мало
 му још недостаје. Ова тајна, коју Никола Фла-
 мел нађе, али коју Рајмонд Лул и милиун дру-
 гих и сада траже. дође некако до мене; и тако

сам данас ја срећан златар. Нека би небо учинило, да се ја толиким богатством, које ми оно одкри, само на славу његову могу послужити.

Изиђох, и сиђох, или боље рећи стрмоглавих се низа степенице, сав гњеван а оставих овог човека овако богата у његовој болници. С Богом драги Узбече. Доћи ћу сутра да те видим; и ако хтедбудеш вратићемо се заједно у Париз.

Из Париза послењег дана месеца Рецеба 1713.

П И С М О XLVI.

УЗБЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Овде видим људе који се непрестанце препиру о вери; а чини ми се да се они, у то исто време, боре о томе ко ће је најмање извршивати.

Не само да они нису бољи Хришћани, него ни бољи грађани: и то је оно што ме дира; јер, ма да човек живи у којој вери опет су, вршење закона, љубав спровођу људи, поштовање спровођу родитеља, увек прва дела вере.

Доиста, зар не треба први рад побожнога човека да буде допасти се божанству, које је оставило веру, што он исповеда? А најпоузданији пут да се до тога дође без сумње је вршење друштвених правила и дужности човечанства. Јер, ма у којој вери човек живео, како се призна да има вере, мора се одмах признати

да Бог милује људе, по што им је установио веру да их усрећи; па, по што он воли људе, онда смо сигурни да ћемо му се допасти волећи их и ми сами, то јест, извршујући спрођу њих све дужности милосрђа и човечности, и не преступајући законе под којима они живе.

Тим ћемо се јамачно много боље умилити Богу него вршећи ове или оне обреде: јер обреди, сами од себе, немају никакве доброте; они су добри само у колико се поставља да их је заповедио Бог. Али је то предмет особито великога спора: лако се ту човек може преварити. јер ваља изабрати обреде једне вере међу обредима од две хиљаде вера.

Неки човек мољаше се сваки дан Богу овако: Господе; ја се не разумем ни мало у препиркама које се сваки дан воде о теби; а рад сам да ти служим по вољи твојој; али сваки човек кога упитам за то, хоће да те служим по његовој вољи. Кад хоћу да ти се молим не знам којим језиком да ти говорим. Не знам тако исто како да се наместим кад се молим: један ми каже да треба стојећи да се молим; други хоће да то чиним седећи; трећи захтева да се ставим на колена. И то није све: има их који хоће да свако јутро умивам своје тело хладном водом; други доказују да ћеш се ти разгњевити на мене ако не одсечем једно парченце од меса мојега. Онома дне ми се догоди у једном Караван-сарају да сам

јео мяса од белогa зеца. Ту бејаху још три човека и они, видећи то, престравише ме: сви тројица доказиваху да сам те, Господе, веома увредио; један ¹ говораше за то, што је то животиња нечиста; други ² што је угушена; а трећи ³, на послетку, што она није риба. Неки Брахмин пролажаше туда, ја запитах њега за савет а он рече: Немају право јер по свој прилици ниси ти собом убио ову животињу. Јесам богме, одговорих му ја. Ах! та ти си учинио страховит грех, који ти Бог не ће никад опростити, рече он оштрим гласом: одкуда си знао да није душа твојега оца прешла у ову животињу? Све ово, Господе, мене забуњује страшно: не могу да мрднем главом а да се не нађе ко да каже да сам тебе увредио; а овамо ја сам рад да се теби допаднем и да на то потрошим сав живот који и имам од тебе. Не знам да ли се не варам али бих рекао да је најбољи начин за то: да живим као добар грађанин у друштву у коме си ми рекао да се родим, и као добар отац у породици, коју си ми даровао.

Из Париза 8. месеца Шабана, 1713.

¹. Јеврејин.

². Турчин.

³. Јерменин.

ПИСМО XLVII.

ЗАХИЈА УЗБЕКУ

у Париз.

Имам да ти јавим велику новину: помирила сам се са Зефијом; сарај што беше подељен међу нама двома сад се ујединио. Само недостајеш ти овим местима, где спокојство царује: дођи, драги Узбече, дођи да љубав одржи победу.

Дала сам Зефији велику госбу, где бејаху твоја мајка, твоје жене, главне љубавнице; твоје тетке и многе од твојих рођака. Све су дошле на коњима умотане густим облацима од њихових завоја и хаљина.

Сутра дан изиђемо у поље, где се надасмо бити слободније: попесмо се на наше камиле и поседасмо у сваку ложу по четири. Како смо у брзо пошле то не имасмо времена да изашљемо напред пред нама да се растерају гледаоци; али први ушкопљеник, увек досетљив, као што га знаш, дови се; он по врх наших покривала обамота такву неку завесу да ми немогасмо баш никогa видети.

Кад дођосмо на ону реку, коју ваља прећи, свака од нас метну се, по обичају, у кутију, па нас тако унесе у скелу; јер нам рекоше да је пуно света око реке. Неки радозналац, који се веома приближи месту где бејасмо ми затворене, добије такав самртан ударац да ће за довека остати слеп; другог једног нађоше

да се купа са свим го код обале те и он прође тако исто; верни твоји ушкопљеници жртвоваше твојој и нашој срећи ова два јадника.

Али слушај даље шта би. Кад бесмо на средини реке, диже се страшан ветар и густ облак закри небо тако да возари почеше очајавати. Препавши се од тога ми бејасмо већином пале у несвест. Сећам се само да сам чула како се препираху наши ушкопљеници па једни говорях да ваља нама јавити за опасност и пустити нас из нашега затвора; али старешина њихов рече да ће он пре погинути него допустити да његов господар буде тако осрамоћен, и да ће он свој нож забости у срце ономе ко се усуди учинити такве дрске предлоге. Једна моја робиња, готово ван себе, дотрча к мени још необучена, да ми помогне; но један црни ушкопљеник дочека је грубијански и отера од куда је и дошла. Ја тада обнесвеснем и тек сам се повратила к себи по што је минула опасност.

Ала је путовање приметно и неудесно за жене! Људи имају да се плаше само од опасности за свој живот; а ми смо свакога часа у опасности да изгубимо или свој живот или своје поштење. С Богом, драги Узбече! Обожаваћу те до свога века.

Из сараја Фатимина, 2 месеца Рамазана, 1713.

П И С М О XLVIII.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Грунтв. Сивови.

Они који маре да се чему науче никад нису залудни. Ја и ако нисам обременен никаквим важним послом ипак сам увек у послу. Век свој проводим испитујући: записујем у вече што сам опазио, што сам видео или чуо обдан; сва што ме занима, сва што ме удивљава: ја сам ти као дете, у кога органе, још нежне, живо потресају најмањи предмети.

Можда не ћеш веровати, а нас овамо веома љубавно примају на све пријатељске састанке, у сва друштва. Држим да ваља много захвалити бистрини и веселости Рикиној, за што он свакога тражи а њега сваки жели и тражи. Наш странски изглед више не вређа никога; шта више, нама се чуде и диве кад виде у нас нешто учтивости; јер Французи држе да наша клима не производи људе. Међу тим, ваља признати, да они заслужују да их човек обавести.

Провео сам неколико дана у једној пољској кући близу Париза, код једног знатног човека, који је особито радостан да има друштва код своје куће. Он има жену врло љубазну, која је, уз велику своју скромност, тако отворене и веселе нарави, како се код наших Персијских госпођа, због њиховога затворена живота, никад видети не може.

Како сам странац то ми не беше ништа лепше него изучавати ту гомилу људи, који без престанка долажаху, и који ми увек по нешто ново представљаху. Најпре ми паде у очи један човек кога ми се простота допаде; ја се приволим к њему а и он к мени тако да смо се увек находили заједно.

Једнога дана, у једном великом кругу, нас два разговарасмо се обашка, не марећи за опште разговоре: можда ћете ви наћи код мене, рекох му ја, више радозналости него пристојности; али вас ја лепо молим да ми допустите учинити вам неколика питања, јер ми је досадно неразумевати ништа и живети с људма које немогу да разберем. Има два дана како разбијам главу; овде нема ни једнога човека који ме не би ставио на муке по двеста пута а ја их не могу одгоненути за хиљаду година: они се теже могу познати него жене нашега великога владарца. Само кажите, одговори ми он, па ћу вас обавестити о чему год желите; тим боље што вас држим за човека смотрена, који не ће злоупотребити моје поверење.

Ко је овај човек, рекох му ја, који нам толико говори о својим госбама, које је чинио великашима, који је у таком пријатељству с вашим херцезима, и који тако често говори с вашим министрима, за које су мени причали да им је веома тешко приступити? Мора бити да

је то какав знатан човек; али му је лице тако ниско да он ни мало не дичи људе знатне; и још ми се чини да он нема ни васпитања никаква. Ја сам странац; али ми се чини да има у опште нека пристојност општа свима народима; ту ја не видим код њега никако: или су можда ваши знатни људи рђавије васпитани него други? Тај је човек, одговори ми он смејући се, један закупац: он је богатством толико виши од свију колико је нижи од свакога по рођењу: он би имао најбољи сто у Паризу кад би се могао решити да никад не једе код своје куће. Он је, као што видите, врло досадан; али одличан са својега куvara: те му и није неблагодаран, јер, чули сте, да га је хвалио цело јутро.

А онај дебељко, сав у црну одеу, упитах ја, што га она госпа посади покрај себе, за што он носи онако жалостну хаљину с лицем тако веселим и као ружа руменим? он се умиљато смеши кад му се говори; његово одело и све на њему је скромно, али је лепше намештено него у ваших жена? То је, одговори ми он, један проповедник, и, што је још горе, директор. Ето такав каква га видите, он зна више него мужеви; он познаје слабост женску; а оне опет знају да и он има своју. Како то! рекох ја, он говори у век о не чему што назива: милост! Не баш увек, одговори ми он: на уxo

лепушкастој жени он још радије говори о ње-
ном паду: он туче громовима пред светом, а
миран је као јагње на само. Мени се чини, ре-
кох, да га уважавају веома и поштују. Како
да га не поштују! Он је човек веома потребан;
он је сладост усамљенога живота: ситних савета,
званичних брига, одређених похода; он растура
главобољу много боље него какав светски човек;
он је одличан.

Али, ако вам нисам додијао, ко је онај спро-
ћу нас, који је тако рђаво обучен, који се кад
кад мршти а беседа му је различита од дру-
гих, који нема оштроумља да говори али који
говори да би га показао. То је одговори ми он
појета, наказа у људском роду. Таки људи го-
воре да су рођени оно што и јесу; и то је
истина; и још оно што ће бити до својега века,
то јест, готово увек најсмешнији од свију људи:
с тога их нико не штеди; на њих се сипа пре-
зирање оберучке. Овога је нагнала глад да уђе
у ову кућу; и он је овде добро примљен од
стране домаћина и домаћице, којих доброта
спроћу свакога никад није порицана. Он је на-
писао оду њиховој свадби: мислим да му је то
најбоље од свега што је у веку своме написао;
јер се случило да је брак изишао тако срећан
како је он прорекао.

Ви не бисте веровали, може бити, додаде
он, напојени источним предрасудама, да међу

нама има бракова срећних и жена у којих је поштење строг чувар. Ето ови људи, о којима говоримо, живе у таком спокојству, које се ничим узмутити не да; њих свак воли и поштује: што чини да они по некад имају и рђава друштва код себе. Не да ја то осуђујем: ваља живети с људма онаквима какви јесу: људи за које се вели да су тако добро друштво, често су само вешти да своје мане вешто скривају; може бити да је у овој ствари као и с отровима, од којих они који су најсуптилнијих ти су и најопаснији.

А онај стари, рекох ја лагано, што изгледа тако снужено? Најпре мишљах да је странац; јер, осим што је одевен другојаче него остали, он осуђује све шта се ради у Француској и неодобрава ни вашу управу. То је стари војак, рече ми он, који остаје у спомену код својих слушаалаца дужином прича о својим јуначким делима. Он не може да трпи да је Француска добила какву год битку, у којој се не би он десио, нити да се хвали каква опсада у којој се он не би успео на бедем; он држи да је тако потребан нашој историји, да мисли да ће се она свршити онде, где нестане њега; он сматра неколике ране које је добио као распад наше државе; и, за разлику од оних философа, који кажу да човек само садашњост ужива, и да прошлост није ништа, он на против ужива

само прошлост; он живи само за војне које је водио; он дише временима која су минула, као што ће јунаци дихати онима, која ће настати после њих. Па за што је, упитах ја, оставио службу? Није он оставио службу него служба оставила њега: он је постављен на једно мало место где ће причати своја јунаштва до својега века; али даље поћи неће: пут к одличју њему је затворен. А за што, упитах га ја? Ми у Француској имамо једно правило одговори ми он, да никад не подижемо офицере, које би стрпљивост ослабила и отромила у нижим службама: ми њих сматрамо као људе, у којих се памет сузила у ситнице и који су, навикавши само на ствари ситне, постали неспособни за велике. Ми држимо да ако који човек нема својства која требају за ђенерала у тридесет својих година да их никад неће ни имати; да онај који неможе једним погледом да размотри какав предео од више миља са свима његовим различитим положајима, који нема оног присуства духа, које се уме у победи послужити свима повољним приликама, а, у разбоју, свима средствима која још остају, неће никад ни стећи та својства: с тога ми имамо сјајна места за људе велике и светле, којима је небо дало не само јуначко срце него и ум јуначки; и службе ниже за оне, којима су и дари нижи. Од оваквих последњих ето ти су људи што су

остарели у каквом тамном рату: они једва могу учинити оно, што су чинили свега својега века; и не треба их никако оптерећавати кад су већ почели слабити.

Мало доцније опет ме обузе жеља да дознам нешто па му рекох: Обричем се да вас не ћу више питати ако хтенете отрпети још ово питање: Ко је онај крупан младић, који има велику косу, мало памети и толико разметања? Од куда долази то да он говори гласније него други и тако се уме држати у друштву? То је човек, који ништа не ради него тражи љубавних догађаја, одговори ми он. У то неки људи уђоше други изиђоше, неки поустајаше и још неко поче разговарати с мојим другаром те тако ја остах мало обавештен као и пре. Али малко доцније, не знам каквим случајем, онај исти младић нађе се уза ме и поче ми говорити: на пољу је красно; не бисте ли хтели господине да мало изиђемо у башту? Одговорих му како умедох понизније и изиђосмо заједно. Ја сам изашао из Париза, рече ми он, за хатар госпођи домаћици с којом нисам ни мало рђаво. Многој се жени не ће то допасти али шта да чиним? Ја у Паризу имам познанства с најлепшим женама али се ни за коју не везујем. Јемачно господине, рекох ја, ви имате такво занимање, које вам крати проводити време код њих. Не, госпо-

дине, ја немам друге службе до ту: да наједим кога супруга или да ојадим кога оца; ја милујем да узбуним жену која мисли да ме има у својој власти, и да је доведем два прста до пропасти. Нас има неколико оваких младића који смо поделили цео Париз, и он се интересује за сваки наш корак или поступак. У колико ја разумем то што ви казујете, рекох му ја, ви чините већу ларму него најхрабрији ратници, и више сте уважавани него ма какав важан старешина. Да сте ви у Персији не бисте били те среће; ви бисте тамо постали способнији да чувате наше жене него да им се допадате. Пламен ми букну уз образе; и ја држим, да сам још толико с њим говорио да се не бих могао одржати а да га не треснем по глави.

Е кажи ми сада ти, шта да се мисли о земљи, у којој се трпе оваки људи, и где се оставља да човек с оваким занатом живи; где неверство, издаја, отмица, вероломство и неправда воде к части, к слави; где се поштује човек који је отео кћер од њезина оца, или жену од њезина мужа, и који узнемирава друштва најмирнија и најпоштованија? О, срећна децо Алијина, која чувате своје породице од преваре и од поруге! Светлост дана није чистија од пламена, који гори у срцима наших жена: наше кћери са страхом помишљају о дану који ће им одузети врлину, која

њи упоређује с анђелима и са силама бестелесним. Земљо рођена и драга, на коју сунце баца прве погледе, ти ниси ни мало упрљана гадним преступима, који нагоне ову звезду да се сакрије како наступи над црни запад!

Из Париза, 4. дана месеца Рамазана, 1713.

ПИСМО XLIX.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Онома дне сеђах у својој соби кад на један мах уђе к мени дервиш један чудновато обучен; брада му се пружаше до појаса, који му бејаше од ужета; беше бос; хаљина му бејаше сигава, груба, и на неким местима шиљаста. То све учини ми се толико необично, да ми прва мисао беше да зовнем молера те да ово чудо измолује

Овај човек учини ми најпре велики комплименат из кога разумех да је он личност заслужна и врх свега да је *Капуцинар*. Господине, рече он даље, чујем да се ви скоро враћате у Персијски двор, где заузимате одличан положај. Ја иштем вашег закриља и молим вас да израдите код краља мало сместиште близу Казбина за два или три калуђера. Зар ви, оче, хоћете да идете у Персију, упитах га ја? Боже ме сачувај, господине, одговори ми он; ја сам овде старешина

својега реда и не бих се мењао ни са свима капуцинарима овога света. Па што ме онда молите? За то, што би наши оци из Италије, ако бисмо добили то место, послали тамо два три калуђера. А ви јамачно познајете те калуђере? Аја, господине, не познајем их. Е па која вам је вајда да они иду у Персију? А то би била врло лепа ствар кад би два-три капуцинара дихали у ваздуху Казбинском; то би било корисно и за Европу и за Азију? Врло је потребно да се заинтересују за то владоци! и то су оне лепе насеобине! Одлазите; ви, и сви који су као ви, не заслужујете да се пресађујете; него ће вам најбоље бити да се пужете онде где сте поникли.

Из Париза, 15. месеца Рамазана, 1713.

ПИСМО L.

РИКА ***.

Ја сам видео људи, у којих је врлина тако природна да се готово не да ни опазити: они се предају својој дужности и врше је као по нарави. Они се чувају да у својој беседи не помену своје ретке врлине, рекао бих да и не знају за њих. Е, такве људе милујем; а не оне људе од врлине који као да се чуде што су такви, и који сматрају какво добро дело као чудо, о коме причање ваља да изумљава.

Ако је смерност врлина од потребе и онима, којима је небо дало велике даре, шта се може казати за мраве који се усуђују показати толику надувеност колика би осрамотила највеће људе.

Свуда виђам људе који непрестано говоре о себи; њихов је говор огледало њиховога надуведенога изгледа: они ће вам говорити о најмањим ситницама, које су им се догодиле; и хоће да тим порасту у вашим очима: они су све урадили, све видели, све казали, све промислили: они су углед за свакога и за свашто, они су предмет неисцрпљив испоређивања, извор примера, који не пресушује никад. О, како је бљутава хвала кад се враћа на место одакле је изашла!

Пре неколико дана умори нас један човек овакога карактера, кроз два сахата о себи, о својој ваљаности, о својим врлинама: па како ништа на свету нема вечнога кретања, тако и он преста говорити. Допаде и нама ред да говоримо.

Један, који изгледаше доста не расположен поче се жалити што се говор води о таким незанимљивим стварима. За што то да се увек налазе само будале, који само себе молују, и све своде на себе! Имате право рече онај наш беседник: ваља радити као што ја радим; ја се никад не хвалим: ја сам имућан, од добра сам рода, трошим; моји пријатељи кажу и да сам бистар, паметан; али ја о свему томе никад не говорим:

ако какво год добро својство имам, ја највише ценим своју смерност.

Ја се дивим овакоме безобразлуку; и докле он говораше са свим гласно, ја говорих са свим лагано: Благо ономе који има доста сујете да никад о себи не говори добро, који се боји од оних који га слушају, и не излаже своју заслужност надувености других.

Из Париза, 20. месеца Рамазана, 1713.

ПИСМО LI.

НАРГУМ, ПЕРСИЈСКИ ПОСЛАНИК У МОСКВИ УЗВЕКУ

у Париз.

Пишу ми из Испахана да си отишао из Персије и да се сада находиш у Паризу. Зашто је било потребно да ја дознајем за тебе од других људи а не од тебе?

Заповест краља краљева држи ме од пет година у овој земљи, где сам свршио многе важне преговоре.

Ти знаш да је цар једини Хришћански владалац, кога су интереси помешани с интересима Персије, по чем је он, као и ми, непријатељ Турцима.

Његова је царевина већа него наша, јер се рачуни хиљада миља од Москве до последњег места у његовим државама, које се пружају по пут Китаја.

Он је пуновластан господар животу и добрима својих поданика, који су сви робови, осим четири породице. Наместник пророка, краљ краљева, коме је небо кров а земља подножје, не чини страшнијега употребљења од своје власти.

Кад човек види страшну климу Московску не би никад помислио да је каква каштига бити прогнан од туда: међу тим, како какав великаш падне у немилост, прогоне га у Сибир.

Нама закон нашега пророка забрањује пити вино, а Московима крати то закон њихових владалаца.

У њих има обичај како да примају своје госте, обичај који нимало није Персијски. Како какав туђин уђе у кућу, муж му представи своју жену: туђин љуби жену (у руку); и то се броји као пристojност спровођу мужа

Москови не могу никако излазити из своје постојбине па ни путовања ради. Одељени тако од других народа законима земаљским, они су сачували своје старе обичаје с тим већом преданошћу што мисле да није ни могуће имати их другојаче.

Но владалац, који сада влада хтео је све да измени: он је имао много муке с њима око њихове браде: свештенство и калуђери нису се мање борили у корист својега незнања.

Он настојава да унапреди вештине и ништа не пропушта да пронесе у Европу и Азију славу својега народа, који до сад готово беше заборављан и само сам знадијаше за себе.

Неспокојан и непрестано узнемираван он пролеће кроз своје простране области остављајући свуда белеге од своје природне строгости.

Он их оставља, као да их не би могао одржати и тражи у Европи нових области и нових краљевина.

Ја те грлим, мој драги Узбече. Пиши ми о себи тако ти Бога.

Из Москве 2. месеца Шалвала, 1713.

П И С М О LII.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Нене

Онома дне бејаш у неком друштву, где сам се доста добро веселио. Бејаше ту женскиња од свакога доба; једна од осамдесет година једна од шесет и једна од четрдесет, која имађаше једну сестричину између двадесет и двадесет и две. Нешто ми беше мило и ја се приближих овој последњој а она ми рече на ухо: шта велите ви за моју тетку, која у тим годинама, хоће још да је лепа и да има љубавника? Она нема право, рекох ја; то само приличи вама. Мало час ја се нађох уз њезину тетку, која ми рече: Шта велите за ону жену, која има најмање шесет година, а

данас је више од сахата провела намештајући се? Жали Боже то време што је изгубила, рекох ја; ваљало би имати ваше дражести па тек чинити тако што. Одох оној несрећници од шесет година, и жаљах је у своме срцу кад ми она рече на ухо: има ли ишта тако смешно? Гледајте ону жену која има осамдесет година и која носи пантљике од жеравичине боје: хоће да је млада, и то јој излази за руком, јер то је баш близу детињства. Ах, благи Боже, рекох у себи сам, зар ми увек знамо само кад други изгледају смешно? Можда је то срећа, рекох сам доцније, што ми находимо утеху у слабости туђој. Међу тим ја бејах започео увесељавати се, па рекох: доста смо ишли на више; сад да пођемо на ниже, па да почнемо од баке која је на врху. Госпо, ви толико наложите на ону госпођу, с којом ја говорах мало пре, да бих ја рекао да сте две сестре: рекао бих да сте и година једних. Доиста, господине, одговори ми она, кад једна умре, друга се мора веома плашити: држим да између мене и ње не ће бити разлике ни два дана. Ову остарелу баку већ видех, па одох к оној од шесет година. Госпођо, ви треба да прекинете једну опкладу, коју сам ја учинио: опкладио сам се да сте ви и она госпођа, показавши јој госпу од четрдесет година, вршњакиње. Моје ми душе, не знам хоће ли бити шест месеци разлике. Прекрасно! и ту

сам успео: продужимо. Спустим се ниже и одем жени од четрдесет година. Госпо, учините ми милост те ми кажите: да ли се ви шалите кад ону госпођицу за другим столом називате својом сестричином: ви сте млада као год и она; она има у своме лицу нешто старије него ви; и та жива румен ваше коже Чекајте, рече она: ја сам истина њезина тетка; али њена мајка беше бар двадесет и пет година старија од мене: ми смо од две мајке; слушала сам од покојне ми сестре да смо ја и њезина кћи рођене једне године. Исто сам тако ја говорио, госпођо; и нисам ни мало погрешно.

Драги Узбече, жене које осећају како пропадају губитком својих лепота и дражести, желе да се заклоне за младост. Е! па како не би гледале оне да преваре друге, кад се старају из све своје снаге да саме себе преваре и да се измакну од мисли која највише ожалашћава.

Из Париза 3. дана месеца Шалвала, 1713.

П И С М О LIII.

ЗЕЛИЈА УЗБЕКУ

у Париз.

Није било ни јаче ни живље страсти, него што је у Козре, белог ушкoпљеника за мојом робињом Зелидом; он је проси с таким наваљивањем, да не могах одрећи му је. И за што бих се противила ја кад се њезина рођена мај-

ка не противи и кад се и сама Зелида показује задовољна овом удадбом за празну сенку, која јој се показује.

Шта ће она чинити с овим несрећником, који од свега онога што мужеви имају, има једину суревњивост; који ће се кренути из своје хладноће само за то да падне у бескорисно очајање; који ће се увек сећати онога што је био некад а што није сада: који ће, увек готов одати се и не одајући се никада, варати увек себе и њу нагонеће да огледа свакога тренута све несреће својега стања.

И шта! бити увек у самим сенкама! живети тек ради уображавања! находити се увек код а никад у задовољствима! Чамити у наручју несрећника, и у место одговора на његове дахе, одговарати му на туге!

Та колико се мора презирати овакав човек, који је начињен само да чува а никад да не притежава! Ја тражим љубави ама је не могу да нађем.

Ја ти говорим отворено, јер ти волиш моју простодушност и што ти више цениш мој слободан изглед моју осетљивост сироћу задовољства него притворну стидљивост мојих другарица.

Слушала сам те хиљаду пута како кажеш да ушкопљеници уживају са женама неки род задовољства, који је нама не познат; да се природа накнађа за своју штету; да она има чиме

да поправи несрећу њиховога стања; да се може престати бити човек али не престати бити осетљив; и да је човек, у овом стању, као у неком трећем осећању, у коме се само измене задовољства.

Ако би ово све било овако, онда ја мање жалим Зелиду. Нешто и значи живети с људма мање несрећнима

Пошљи ми своје заповести за ову ствар, и јави ми је ли твоја воља да се свадба сврши у сарају? С Богом.

Из сараја Испаханског, 5. месеца Шалвала, 1713.

П И С М О LIV.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Ја бејах јутрос у својој соби, која је као што знаш, растављена од других танком преградом још на више места избушеном, тако, да се чује све што се говори у суседној соби. Један човек, који се шеташе крупним корацима, говораше другоме: Не знам шта је то; тек се све окреће против мене: има три дана како ни сам рекао ништа што би ми учинило части; и збуњивао сам се наопако у свима разговорима; нико не хте погледати на ме; нико ми не хте рећи две речи. Бејах спремио неке шале да своју беседу подигнем; никако ми се и не допусти да до тога дођем. Имадијах једну врло ле-

пу приповетку да испричам; али што ја ближе долажах да је започнем, то се све отклањало, као с намером, то причање. Имам неколико оштрих шала, које од четири дана, старе у мојој глави а никако не могу да их употребим. Ако се ово продужи, ја ћу, на послетку, постати луда; као да је то моја звезда и да не могу од тога утећи. Јуче се надах да засветлим са три четири старе жене, и говорих им најлепше што умедох: целу четврт од сахата удешавах своју беседу, али оне, као Парке судбенице, пресецаху ми сваки час основицу разговора. Хоћеш ли да ти кажем? Много стоји да се одржи име паметна и бистра човека. Не знам како си ти у томе успео. Знаш шта ми паде на ум, рече други: ајде заједно да радимо да прибавимо бистрине; да се уортачимо. Сваки дан да се договоримо шта ћемо говорити: и тако ћемо један другом врло добро помагати, тако, да ако нас ко прекине у сред наших мисли, ми да га повучемо за нама; па ако не хтедне драге воље а ми на силу. Ми ћемо обележити места, која ваља одобравати, места код којих се ваља смешити, и она где се треба кикотати из свега грла. Видећеш да ћемо давати тон свима разговорима, да ће се свак чудити живости нашега ума и срећи наших одговора. Данас ћеш се блистати ти, а сутра ћеш бити мој помагач. Ја ћу ући с тобом у какву кућу, па ћу повикати показујући тебе: треба да

вам кажем какав згодан одговор даде господин једноме човеку, кога десисмо на улици. Па ћу се окренути к теби. Он се није томе надао, и зачудио се веома. Сад ћу повторити неколико мојих стихова, а ти реци: ја сам био ту кад их написа; то беше за једном вечером, и није размишљао ни једнога минута. Па често ћемо ја и ти задевати један другога; а свет ће рећи: Гледајте како се нападају, како се бране; ни мало се не штеде: да видимо шта ће изићи: ене! дивота! ала је то прибраност духа; баш права битка. Али нико не ће рећи да смо се ми још синоћ чаркали. Ваља купити књиге: збирке оштрих шала, састављене за потребу оних који немају бистрине а хоће да је прибаве; све зависи од угледа. Ја бих желео да пре месеца још ми будемо у стању продужити кроз цео сат разговор сав испуњен оштрим речма и бистрим шалама. Но треба имати смотрености, да опстану наше бистрине; није доста само рећи какву оштру шалу, него је ваља раширити и посејати свуда; без тога, све је узалуд; ја те уверавам да ништа није жалосније него гледати како твоја паметна и оштроумна реч умире у уху какве будале, која је чује. Истина има за то и накнаде, јер оне многе лудости што ми изречемо прођу нам *инкогнито*, и то нас једино може утешити у овој ствари. Ето, драги, ја велим тако да урадимо. Учини што ти говорим па

ти обећавам, пре шест месеца, место у Академији: посао не ће бити дуг; јер после ти можеш и напустити свој занат, ти ћеш бити оштроуман човек и ако ниси. У Француској је то примењено, да човек како ступи у какав ред људи, одмах прими и оно што се зове дух тога реда људи: и с тобом ће бити исто тако; и брини се само како да те не збуне честитања и плескања.

Из Париза, 6. месеца Зилкаде, 1713.

ПИСМО LV.

РИКА ИВЕНУ

у Смирну.

Муркши и жене.

У Европских народа прва четврт сахата после женидбе поравни све тешкоће; последње милошће су увек од онога доба, од кога и венчани благослови: тамо жене нису као наше Персијанке, које се по некад читаве месеце бране; ништа није толико свеопште као то: ако ништа не губе, оне и немају шта да изгубе. Него им се зна, што је голема срамота! баш час њихова пада; и, не питивајући звездаре, може да се напред каже кад ће им се дете родити.

Французи готово никад не говоре о својим женама: а то за то што се боје говорити о њима пред људма који њих боље познају.

Међу њима има људи веома несрећних које не теши нико, и то су суревњиви мужеви; има

их, које мрзи свако, и то су суревњиви мужеви; има их које свако презире, па то су опет суревњиви мужеви.

Гакође нема земље на свету у којој би оваких људи тако било мало као код Француза. Њихово спокојство не долази од вере коју они имају о својим женама; него на против од рђава мишљења, које имају о њима. Све мудре азијатске смотрености, покривала, која их заклањају, затвори где се оне држе, будноћа ушкопљеника, њима се чине као средства која пре могу већма извештити женски род него га уморити. С тога овде мужеви примају драге воље шта их снађе, и сматрају неверност као удар какве неизбежне судбине. Муж, који би хтео да сам има своју жену, сматрао би се као онај који квари јавну радост, и као будала, који би желео сам да се греје на сунцу а да уклони друге људе.

Овде муж који воли своју жену сматра се као такав који не заслужује да га воли још која друга; који се користи нужношћу закона да накнади оне дражести којих нема; који ужива све своје користи на штету целог једног друштва; који присваја у сопственост оно, што му је тек у наруч дано, и који ради, у колико до њега стоји, да обори пређутан уговор који чини срећу и једноме и другоме полу. Муж лепе жене, што се код нас толико крије, тамо је дика коме се може да рече. Људи су ти у стању да

свуда чине диверсије. Владалац кад изгуби какав град теши се узећем другога: кад нама Турчин узе Багдат, ми отесмо од Монгола тврдињу Кандахар.

Човек који у опште трпи неверство своје жене налази одобравања; обично се хвали његова смотреност: само неки и неки случајеви брукају.

Али није то да нема поштених и честитих госпођа тамо; има их доста и може се рећи да их веома уважавају; мој вођ ми их је увек показивао; али оне све бејаху тако ружне, да би човек морао бити светац ако би хтео да не мрзи на поштење.

После свега што ти испричах о наравима ове земље, ти сам лако можеш замислити да се Французи у томе ни мало не хвале постојанством. Они држе да је тако исто смешно зарећи се каквој жени да ће је човек волети увек, као кад би се зарицао да ће увек бити здрав, увек срећан. Кад се они обричу каквој жени да ће је волети увек, они претпостављају да и она, од своје стране, њима обриче: бити увек за вољење; па, ако она своје обећање не одржи они мисле да су и од својега ослобођени.

Из Париза 7 дана месеца Зилкаде, 1714.

ПИСМО LVI.

УЗВЕК ИВЕНУ

у Смирну.

Жене и картање

У Европи се људи у велико картају: умети играти карата то је толико колико и знати какав занат или водити трговину. Ко то уме, не гледа му се на рођење, ни на имање нити на поштење; знање картати се ставља сваког, ко га има, у ред поштених људи, и прем да се зна да су се људи, судећи тако, врло често варали, и пак су се зарекли да се не поправљају.

И жене су одане веома на картање. Истина оне се из младости одају на то да би се ишло на руку некој другој, далеко дражој им, страсти; али што више старе њихова се страст за картама подмлађује и замењује им све друге страсти.

Оне хоће да упропасте своје мужеве, па, да би успеле у томе, имају у свако своје доба удесна средства од прве младости до дрте старости: хаљине и шетње започињу пропадање, гиздање га увећава, а карте га довршују са свим.

Ја сам виђао често по девет или десет жена, или боље рећи, девет или десет столећа, заселих око каква астала; гледао сам их кад се надају, кад се плаше, кад се радују, нарочито кад се гњеве: ти би рекао да се оне не ће моћи ни стишати никад, и да ће их пре оставити живот него њихово очајање: ти би двоу-

мио да ли су они, којима оне плаћају њихови поверитељи или легатери.

Рекао бих да је наш свети пророк нарочито имао намеру да нам украти све оно, што може да узнемири нашу памет: он нам закрати вино, које је помрачава; оделитом заповешћу укратио нам је играти азарне игре; и кад му не беше могуће уништити извор страсти, он их је умр-твио. Љубав међу нама не причињава ни неспо-којства ни јарости; то је страст која чами, која оставља у миру нашу душу: множина жена из-бавља нас од њихове власти и умерава силу наших жеља.

Из Париза, 10. Месеца Зилкаде, 1714.

П И С М О LVII.

УЗБЕК РЕДИЈУ.

у Млетке.

Раздиш

Људи распуснога живота издржавају овде силу божју слушкиња, а велики богомољци опет силу божју дервиша. Ови дервиши дају три обе-ћања: да ће слушати, да ће бити сиромаси, и да ће се уздржавати од дружења са женскињем. Кажу да се прво обећање најбоље извршава; за друго ја јемчим да се не врши никако; а треће остављам да решиш ти сам.

Али, ма колико да су богати ови дервиши, они никад не престају звати се сиромаси; наш славни султан пре би напустио своје величан-

ствене и светле титуле него они име сиромаша; а имају и право јер ово име сиромаша не да им да буду сиромаси.

Доктори, и неки од ових дервиша, који се зову исповедници, овде су увек или сувише поштовани или сувише мржени: међу тим кажу да се наследници лакше намирују с докторима него с исповедницима.

Онома дне бејаш у једноме манастиру ових дервиша. Један између њих, уважаван са своје седе косе, прими ме врло лепо. Показа ми целу кућу. Одосмо и у башту па се пустисмо у разговоре. Каква је, оче, ваша дужност у општини упитах га ја? Господине, одговори ми, он с изгледом таквим да му је мило што га питам, ја сам Казуиста. Казуиста! прихватих ја: од како сам у Француској нисам ни чуо да се говори за такву службу. Е да! не знате шта је Казуиста? Онда изволите чути; ја ћу вам то тако објаснити да вам ништа више не ће требати да питате. Има од две врсте грехова; смртних, који не допуштају никад да се може ући у рај; и проштених, који доиста вређају Бога, али га и пак не гњеве у толикој мери да нам украти блаженство: а сва наша вештина у томе је да добро разликујемо ове две врсте грехова; јер, осим неколико распусника, сви Хришћани хоће да уђу у рај; а ни једнога нема који то не би желео добити што се тек мо-

же јевтиније. Кад људи добро знају које су самртни грехови, онда се добро чувају од њих и тако им иде посао добро. Има људи који ни мало не чезну за великим усавршањем; па како немају никакве амбиције, тако се и не брину за прва места; те тако улазе у рај само како да не остану, него тек да су тамо, и то им је доста: њихова је намера само то да добију а ни више ни мање. Ово су вам људи који грабе, управо, небо а не добијају га, и који говоре Богу: Господе, испунио сам строго услове; ти не ћеш моћи не испунити своја обећања; а како ја нисам више урадио, него колико си ти искао, тако и тебе ослобођавам да ми не мораш дати више него што си ми обећао.

Ми смо дакле људи од потребе, господине. Па и пак то није све; ето ћете видети и друго нешто. Дело не чини злочинство него знање о томе чини га таковим; онај који чини зло не знајући да је то зло, тај је у заклону од савести: и како има сила божја дела, која се могу узети и тако и тако, то им Казуиста може дати неколико доброте, које она не би имала, казавши да су то дела добра; и будући да он може уверити да ту није било ни мало пакости, то их може уништити са свим.

Ја вам ту причам тајну заната, у коме сам остарео и показујем вам његова префињења: сва што се може дотерати за руком па баш и оно

што се чини да је непомично. Оче, рекох му ја, то је врло добро: али како ћете се ви намирити с небом? Кад би Софи (персијски владалац) имао у своме двору каква човека, који би спроћу њега радио тако како ви радите спроћу вашег Бога, који би чинио разлику између заповести, које објављује његовим поданицима у ком случају они их морају извршивати а у ком опет другом могу их газити, он би га одмах ударио на колац. Поклоних се моме дервишу и одох не дочекавши његова одговора.

Из Париза 23. месеца Махарана, 1714.

П И С М О LVIII.

РИКА РЕДИЈУ

у Млетке.

У Паризу, драги Редије, има много заната. Тамо ће вам се понудити какав услужан човек да вас, за малу цену, научи градити злато.

Други ће вам обећати да ћете спавати с ваздушним духовима ако само тридесет година проведете не видевши жене.

Наћи ћете тамо врачарица тако вештих да ће вам казати сав ваш живот само ако су четврт од сахата могле имати разговора с вашим слугама.

Веште жене начиниће вам од девојаштва цвет, који вене и на ново прецветава сваки дан, и бере се стотинити пут много теже него у први мах.

Има их других који, поправљајући помоћу своје вештине све ругобе времена, знају обнови на каквом лицу лепоту непостојану, и још вратити по неку жену с најдаље старости у најнежнију младост.

Ето сви ти људи живе или траже да живе у једној вароши, која је мајка измишљању.

Приходи грађана нису ту ни мало утврђени; они долазе од вештине и промишљености: сваки има своје и помаже се њима како боље уме.

Ко би хтео да преброји људе од закона, који узнемирују приход какве мошеје, тај би пре избројао песак морски и робове нашега владоца.

Без броја има учитеља за језике, за вештине, и науке, који предају оно што не знају никако; и ово је велики дар; јер не треба много памети да се покаже оно што се зна, али је тешка мука предавати оно што се не зна.

Овде се само може умрети на пречац; другојаче смрт не може овде извршивати своју владу; јер на сваком углу има људи који имају поуздане лекове од свакојаке болести, каква се само замислити може.

Сви дућани су окићени невидљивим замкама, у које се хватају купци. Кадкад се од ту да излази доста јевтино: по нека млада трговкиња улагује се по цео сахат коме човеку да би он купио један свежањ чистилица за зубе.

Нема никога који не би био смотренији кад излази из ове вароши него што је био кад је улазио у њу: кад човек морадне одвајати од својега добра те давати другоме, онда се научи боље га чувати; и то је једино што странци науче у овој чаробној вароши.

Из Париза, 10. месеца Сафара, 1714.

ПИСМО LIX.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Ја бејах онома дне у једној кући где се нахођаше људи од сваке струке: разговор вођаху две баке, које су се узалуд тога јутра мучиле да би се подмладиле. Мора се признати, рече једна од њих двеју, да су садашњи људи веома различити од оних за наше младости: они бејаху: пристојни, љубазни, услужни; а данас су тако не отесани да се трпети не може. Све се изменило, рећи ће на то један човек, који беше сав узет; нема више онога времена: пре четрест година све беше здраво, иђаше, весељаше се, само се гледало како да се смеје и да се игра; а данас ето све се сневеселило и ожалостило да се описати не може. Мало час разговор наиђе на политику. Боже мој! рече неки стари господин: сад и нема управе у држави: нађите ми данас ког министра као што беше Колберт! Ја сам тога Колберта добро познавао;

он је био један од мојих пријатеља; он је увек наређивао да се мени, пре него и коме, изда моја пенсија: какав поредак беше у финансијама онда! сваки беше задовољан; а данас, данас сам пропао са свим. Господине, рећи ће на то неки духовник, ви то говорите о времену нашега најчуднијега и победоносног владарца: има ли ишта веће него оно што чинише он да затре јерес? А зар ни у што не рачуните укинуће двобоја? уплеће се у реч један човек веома задовољна лица, који дотле није ништа говорио. Баш је добро приметио, шану ми на ухо неко: овај човек је у радости због тога указа; он га извршује тако добро, да нема шест месеца како је добио сто батина да га не би газио.

Мени се чини, Узбече, да ми не судимо о стварима какве су оне, него по ономе какву светлост оне бацају на нас. Не чудим се ни мало што Црнци молују ђавола, бела као снег, а своје богове црне као угљен; што Венера неких народа има сисе које јој висе до кукова, и што су сви незнабошци представљали своје богове у човечијем облику и приписивали им све своје наклоности. Врло је уместно казано да кад би троугао уображавао каквога бога он би га замислио са три рогља.

Драги Узбече, кад погледам на људе, који пузе по једном атому, то јест, по земљи, која

је тек један трунак од васионе, како представљају управо себе за обличје промисла, онда не знам како да подесим толико надувености са толиком мајушношћу.

Из Париза 14. месеца Сафара, 1714.

П И С М О L X.

УЗБЕК ИБЕНУ

у Смирну.

Питаш ме има ли Евреја у Француској. Знај да где год има новаца ту свагда има и Евреја. Ти питаш шта они овде раде. Оно исто што и у Персији: ништа не наличи једно на друго тако као Еврејин Азијат на Евреја Европљанина.

Они се међу Хришћанима, као и код нас, чудо тврдо држе своје вере, што често до лудости иде.

Еврејска вера старо је стабло из кога су никле две гране које покрише сву земљу, хоћу да кажем: Мухамеданство и Хришћанство; или боље рећи, то је мајка, која је родила две кћери, које су је обремениле хиљадом рана; јер, у верама је тако, најближе које су, те су најжешћи непријатељи. Али, ма колико да су је ове две злостављале ипак се она поноси што их је родила на свет: она се служи њима двема те обухвата сав свет, а с друге стране њезина поштована старина обузима сва времена.

Евреји се сматрају дакле као извор свакој светињи и порекло свакој вери: на против нас сматрају као јеретике, који су изменили закон, или још пре као непокорне Евреје.

Да се промена била извршивала неосетно, они држе да би лако били намамљени; али како је она извршена од један пут и на силу, како они могу да покажу дан и сахат и једног и другог рођења они се саблажњују наводећи у нас доба и чврсто се држе вере, од које ни свет није старији.

Они нису никад били тако мирни у Европи као сада. Хришћани се почињу остављати онога духа нетрпљивости, који их испуњаваше пређе: У Шпањолској се кају што су их истерали, а у Француској што су узнемиравали Хришћане у којих вера бејаше различна од вере владаоачеве. Сад се видело већ да је жудња за на- претком вере различита од преданости коју ва- ља имати спровођење, и да, ако се хоће она да воли и да врши, није од потребе никако да се мрзе и гоне они, који њу не врше никако.

Желети је да наши Мусломани о овој ствари мисле овако паметно као Хришћани; да би се једном могао утврдити мир међу Алијом и Абубекиром а оставити Богу да процени заслуге ове свете двојице пророка. Ја бих желео да се они уважавају делима поштовања и

уважавања а не празним узношењем, и да се тражи заслужити њихова милост, не гледајући које је место њима одредио Бог било с десна или с лева или и испод својега престоља.

Из Париза, 18. месеца Сафара, 1714.

П И С М О LXI.

УЗБЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Онома дне уђох у једну чувену цркву, која се зове Нотр-дам; док сам разгледао дивну зграду, пустих се у разговор с неким свештеником, који, као и ја, бејаше потегао да разгледа ову чудну богомољу. Реч дође на спокојство његовога звања. Многи људи, рече ми он, чезну за нашом срећом, и имају право: али она има и своје незгоде; ми нисмо тако одлучени од света, да по хиљаду пута не будемо позивани у њ: где имамо да вршимо посао одвећ тегобан.

Световни су људи чудновати; они не могу да трпе кад им што одобравамо нити кад украђујемо: ако захтемо да их поправимо, они нас исмејавају; а ако им све дајемо за право они нас држе да смо улагивачи, да смо испод својега карактера. Ништа није грђе него мислити да смо саблазнили и саме безбожнике. Ми дакле морамо да се владамо дволично и тако да имамо неке власти над распусницима и то не

одрешено него неком неизвесношћу у којој их остављамо начином, на који њихове беседе при-
мамо. За ово се иште много досетљивости; а то
је веома мучан посао; световним људма је мно-
го лакше у свачему успети него нама.

Па и то није све; тај мир и ту срећу, која
се толико хвали, ми не можемо да сачувамо у
свету. Како се тамо јавимо, одмах нас терају
на препирке; натерују нас, на прилику, да
докажемо корист молитве за онога, који не верује
у Бога; или потребност поста ономе, који је
својега века одрицао несамртност душе: то је
међу тим врло мучан посао и смех је увек про-
тиву нас. Има ту још и више јада: нека жудња
да привучемо друге људе у нашу веру, мучи
нас непрестано, и, тако рећи, везала се за на-
ше звање. То је тако исто смешно као кад би
Европљани навалили, у корист људске природе,
да убеле лице Црнцима афричким. Ми узнеми-
рујемо државу, мучимо сами себе да успе-
мо да се приме чланови вере, који нису темељ-
ни; и тако наличимо на онога победиоца Китаја,
који нагна своје поданике на свеопшту буну
само за то што жељаше нагнати их да подсеку
косе и нокте.

И сама ревност коју имамо да принудимо
оне, о којима се бринемо, да изврше све ду-
ности наше свете вере, често је опасна и никад
није сувишна смотреност уз њу. Неки цар Тео-

досије стави под мач све становнике једне ва-роши, па и саме жене и децу; а кад дође по-сле тога пред цркву и хтеде ући, неки владика Амвросије затвори пред њим врата, као пред крвником и погаником светиње; ово беше дело јуначко. Овај цар се покаја толико колико изи-скиваше његово крвно дело, би примљен у цркву и стаде у ред свештеника. Исти владика и ода-тле га истера; и ово је сад дело фанатичко: ето како је истина, да се ваља чувати од своје ревности! Шта је стало било вери или држави, што ће овај владалац бити или не бити међу свештеницима?

Из Париза, првог дана Ребијаба, 1. 1714.

П И С М О L XII.

ЗЕЛИЈА УЗБЕКУ

у Париз.

По што кћи твоја наврши седму годину, ја сам држала да ми је дужност превести је у унутрашњост харема и не чекати десету годину њезину па тек да је предам на чување црним ушкопљеницима. Никад није рано укратити девој-чици детињске слободе и дати јој свето васпи-тање у освећеним зидовима где поштење борави. Јер ја нисам мишљења оних матера, које затворају своје кћери тек онда кад су оне за удају; које, осуђујући их у харем више него посвећујући их у њ, нагоне их силом на неки

начин живота који би ваљало да су им улиле лагано. Зар све треба очекивати од снаге разума, а ништа од блакости навике?

Узалуд се нама говори о потчињености, у коју нас је природа поставила; то није довољно да је ми осетимо, ваља нас навикнути на вршење те потчињености, па да нас она може подржати у критично време, кад се страсти почну рађати и слободити нас на независност.

Кад бисмо ми само дужношћу везане биле за вас, ми бисмо је некад и заборавити могле; ако нас привлачи к вама само нека наклоност, можда би нас јача каква наклоност могла и на другу страну повући. Али кад нас закони даду једноме човеку, они нас измакну од свију других, и ставе нас тако далеко од њих као да би нас двеста сахата растављало.

Природа, која је врло досетљива кад ваља људма чинити по вољи, није се ограничила да им само да жеља; она је хтела да их имамо и ми саме и да будемо жива оруђа њиховога благовања: она је ставила нас у пламен страсти да учини да они спокојно живе: ако се они кад оставе своје неосетљивости, она је одредила нас да их опет вратимо у њу, а да никад не можемо окусити оно срећно стање, у које њих постављамо.

Међу тим, Узбече, немој мислити да је положај твој срећнији од мојега: ја сам овде оку-

шала хиљаду задовољства, за која ти и не знаш. Моје уображење старало се без престанка да ми представи цену њихову; ја сам живела а ти си тек чамео.

У самој тамници, у којој ме држиш, ја сам слободнија од тебе. Ти не можеш увећати своје пажње стражи нада мном а да ја не уживам тим више од твога неспокојства: и твоја подазревања, твоја суревњивост, твоји јади, све су то знаци твоје зависности.

Продужуј, драги Узбече; нареди да се пази на мене и дању и ноћу; не ослањај се на обичне смотрености: увећавај моју срећу обезбеђујући своју, и знај да се ничега не плашим као твоје равнодушности.

Из Сараја Испаханскога, 2. дана месеца Ребијаба, 1, 1714

П И С М О LXIII.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Ја држим да ти намераваш свој век провести ван вароши. Најпре остах без тебе тек за два за три дана, и ево их петнаест од како те не видим. Истина је да се ти находиш у кући пријатној, да ту находиш повољно друштво, да ту размишљаш по својој вољи; а више ти ништа и не треба па да заборавиш цео свет.

Што се мене тиче ја ти проводим онакав исти живот као што си ме видео; ја се губим

у свету, и тражим не бих ли га познао: мало по мало губи се на мени оно што беше азијатскога и навикавам се лакше на нарави европске. Сад се више не дивим кад видим у којој кући по пет и шест жена са пет или шест људи и находим да то није рђаво измишљено.

Могу и то казати: ја жене познајем тек одкако сам овде; о њима сам овде научио за месец дана више него за тридесет година у каквом харему.

Код нас су сви карактери једнолики, јер су натерани на то: не можеш да видиш људе онакве какви јесу, него онакве какви морају да су: у овоме ропству срца и ума само говори страх, који има једину беседу, а не говори природа, која се тако различито исказује и која се јавља у толиким облицима.

Притварање, вештина која се код нас тако много врши и тако је потребна, овде је непозната: све се казује, све се види, све се разуме, срце се показује као год и лице; у наравима, у врлини, па и у самоме пороку, увек се опажа нешто простодушно, непритворно.

Ако се ко хоће да допадне женама треба му неки дар, различан од онога, који им се још већма допада: он се састоји у некој шали која их забавља обећавајући им сваки час оно што се може испунити тек у одвећ дугу времену.

Ова шала, створена најпре за гиздање и кићење, као да се сада претворила у општи карактер народа: те тако се проводи шала у савету, шала пред војскама, шала с каквим послаником. Занимања су у толико смешна, у колико у њима има озбиљности: доктор какав, на прилику, не би био више смешан, ако би му хаљине биле мање жалосне, и ако би он убијао болеснике шалећи се.

Из Париза, 10. месеца Ребијаба, 1, 1714.

П И С М О LXIV.

СТАРЕШИНА ЦРНИХ УШКОПЉЕНИКА УЗБЕКУ

у Париз.

Ја сам у невољи, коју ти не унем описати, величанствени господару: сарај је у страховитом нереду и у забуни: рат је међу женама твојим: твоји су се ушкопљеници поцепали: само се чују жалбе, гунђања и прекори: моје опомене нико не слуша: изгледа као да је све допуштено у ово распусно време; и од сада ја у сарају имам само празно име.

Међу твојим женама, нема ни једне, која не би држала да је претежнија од других својим рођењем, лепотом, богатством, памећу или твојом љубављу, и која се не би позивала на ова права да буде прва: свакога часа ја губим оно дуго стрпљење с којим сам имао несрећу све их озлоједити: моја смотреност, моја сни-

сходљивост сама, врлина тако ретка и тако необична у служби коју вршим ја, без икакве су користи.

Хоћеш ли да ти откријем величанствени господару, узрок свега овога нереда? он је сав у твојем срцу, и нежном осећању, које ти имаш спроћу њих. Да ти мени не задржаваш руку; да, место прекора, ти пустиш мене да каштигујем; да не ћеш да се сажаљаваш на њихне жалбе и њихне сузе, него да их хоћеш да шиљеш да плачу преда мном, који се не сажаљавам никад, ја бих њих привикао одмах на јарам, који су оне дужне носити, и уморио бих ја њихову непокорну ћуд.

Истргнут, око својих петнајест година, из дубљине Африке, своје постојбине, ја бејох продан једном господару, који имадијаше више од двадесет које жена које љубавница. Судећи по мојему озбиљном и ћутљивом изгледу да ћу бити добар за харемску службу, он нареди да ме са свим за ту службу спреме, и нада мном се изврши неки посао, мучан у почетку али срећан доцније почем ме он приближи к уху и поверењу мојих господара. Уђох у харем, који беше за мене нов свет. Први ушкопљеник, човек најстрожији каквог сам у веку својему видео, владаше тамо неограничено. Не беше ту ни речице о свађама или неслози; дубоко ћутање цароваше свуда: све те жене легаху у један

одређени сахат преко целе године, а тако исто и устајаху: редом иђаху у бању и излажаху од туда на најмањи знак, који би им ми дали: остало време оне су проводиле затворене у својим собама. Правило беше да се оне све држе чисто, и на то се обраћала таква пажња да је ја не умем описати: најмања непослушност каштиговала се без милости. Ја сам, говорио би он, роб; али сам роб човеку који је и мој и ваш господар, и ја се користим влашћу коју ми он даде над вама: он вас каштигује а не ја, који само дајем моју руку да то изврши. Ове жене никад нису смеле улазити у собу мојега господара, докле не би биле позване: оне су радостно примале ту милост, а нису јадиковале кад им она не би била указана. На послетку, ја, који бејах последњи између свију Црнаца у томе мирном сарају, хиљаду пута сам више поштован него што сам у твојему где свима заповедам.

Кад велики овај ушкопљеник опази мој ум, он обрати пажњу на ме; проговори за мене мојему господару, као за човека који је кадар вршити намере његове, и који може њега наследити по времену: он се ни мало не зачуди мојој младости; он држаше да моја пажња и смотреност замењују искуство. Шта да ти кажем, ја сам толико стекао вере код њега да ми повераваше кључе од страховитог места, које је чувао тако дуго време. Код тога великог учитеља

научих ја тешку вештину заповедања, и привикох се правилима неумитне управе. Ја, под њиме, изучих срце у жена: он ме научи да се користим њиховим слабостима, и да се ни мало не чудим њиховој поноситости. Често је имао вољу, да их доведе преда мном до краја послушности; па их повраћаше неосетно на траг, и чињаше се да хоће да се за који часак и ја покажем милостив. Али га је ваљало видети у овим тренутцима, кад би их до очајања доводио, и кад су му оне сипале молбе и прекоре: њихове сузе он гледаше без и најмањег сажаљења, и беше му слатак овакав триумф. Овако, говораше ми он задовољно, ваља управљати женама: мени не смета ништа што њих има много; исто тако управљао бих ја и све њих нашега владоца. Како би се један човек могао надати да зароби њихова срца, ако његови верни ушкопљеници не би најпре покорили њихове памети.

Он не само да бејаше сталан него и провиђаван. Он читаше њихове мисли и њихова притварања; њихови изучени знаци и њихова притворна лица не могаху њему ништа да скрију. Све њихне најтајније ствари и саме речи он знадијаше. Он се послуживаше једнима да сазна друге, и бејаше му мило наградити најмање услуге у поверењу. По што оне не могаху доћи до својега господара докле не би биле позване,

то ушкопљеник позиваше тамо коју хоће, и окреташе милост својега господара на оне које би он имао у вољи; и то одличје бејаше награда за какве тајне проказе. Он беше уверио свога господара да ред захтева да он тај избор чини, како би имао већу важност у интересу службе. Ето како се управљаше, дивни господару, у харему, који, ја држим, беше уреднији него и један у Персији.

Одреши ми руке: мусту ме да сам прибавим себи послушност, осам дана биће доста да место забуне и нереди завлада ред и тишина: то иште твоја слава, то захтева твоја безбедност.

Из твога харема испаханског, 9. месеца Ребијаба, 2, 1714.

ПИСМО LXV.

УЗБЕК СВОЈИМ ЖЕНАМА

у Харем Испахански.

Чујем да је харем у нереду, да је пун свађе и унутрашње неслоге. Зар је то оно што вам заповедих при поласку, да мир и слога влада међу вама? И ви ми то обрекосте; зар да ме преварите?

Ви бисте биле преварене, кад бих ја хтео послушати савете, које ми даје велики ушкопљеник, кад бих хтео употребити своју власт да вас наморам да живите онако како сам вас учио.

Ја се не ћу послужити овим насилним средствима пре, докле најпре не окушам све друге. Учините дакле себе ради оно, што нисте хтеле да радите мене ради.

Први ушкопљеник има довољан узрок жалити се на вас: он каже да га ви ни у што не држите. Како сте могле ви сагласити оваково поступање са скромношћу својега стања? Зар није њему, за мојега одсуства, поверено ваше поштење? То је свештено благо, коме је он чувар. Али то презирање, које ви показујете спроћу њега, сведочи да су они, којима је заповеђено бринути се да ви живите по закону, вама на терет.

Поправљајте се, молим вас; и поступајте тако да ја и други пут могу одбацити предлоге, који ми се чине против ваше слободе и вашег spokoјства.

Јер ја бих био рад да заборавим да сам ваш господар, па да се сећам само да сам ваш муж.

Из Париза 5. месеца Шабана, 1714.

П И С М О LXVI.

РИКА ***.

Овде се људи много одају на науку, али ја не знам да су баш тако јако учени. Онај који сумња о свачему, као философ, не усуђује се

се ништа да одрече као богослов: овај противоречни човек увек је задовољан собом само ако се качества подударају.

У већине Француза страст је да су оштроумни; а страст је у оних који хоће да су оштроумни, да пишу књиге.

А овамо ништа није тако зло смишљено: рекао бих да је природа мудро уредила да човечија лудост буде прелазна; а књиге и њу чине несамртну. Будала би ваљало да је задовољан што је могао чинити досаду онима, који су живели с њиме; али он хоће да мучи и будуће појасе; хоће да његова лудост одржи победу над забором, у коме би она могла, као у гробу мирно боравити; он хоће да се пототство извести о томе, да је он живео, и да оно за свакад сазна да је он био будала.

Од свију писаца најгрђе мрзим крпаче, ако се смем тако изразити, то јест, оне који траже од свуда из туђих дела по нешто те скрпе као да је божем њихова умотворина: ови нису ни мало измакли од слагара у штампарији који слажу слова па изиђе лепа књига, али су ту само они рукама радили а ни чим више. Ја бих хтео да се уважавају изворне књиге; и чини ми се да је то неко обесвећивање узимати комаде из тих књига, где су они на своме месту, па их излагати које где презирању, које нису заслужили.

Кад какав човек нема ништа ново да каже, за што не ћути? Шта ће нам два рада? Но ја бих хтео да уведем нов ред. Ви сте човек вешт! Ви хоћете да дођете у моју библиотеку и да ми скинете горње књиге доле а доње горе и то ми је урнек од посла!!

Ја ти пишем о овој ствари *** јер сам срдит на једну књигу коју сад тек оставих, и која је тако дебела да сам мислио да су у њу стављена сва знања на свету, а мени глава прште и не научих из ње ништа. У здрављу!

Из Париза, 8. месеца Шабана, 1714.

П И С М О L X V I I .

ИБЕН УЗБЕКУ

у Париз.

Три лађе дођоше а не донеше ми никаквих гласова. Да ли си болестан или милујеш да ме узнемираваш својим ћутањем?

Ако ме не волиш у овој земљи где те ништа не везује, шта би било да си у средини наше Персије, у средини своје породице? Али може бити да се ја свуда варам: ти си доста љубаван, да свуда можеш наћи пријатеља: срце је грађанин сваке земље: како може добра душа остати без добрих познанства? Ја ти признајем и сам, да поштујем стара пријатељства; али нисам с раскида да стечем и нових свуда.

У којој сам год земљи био свуда сам тако живео као да би ми ваљало ту век провести: свуда сам под једнако жудан био људи честитих, свуда ме је болело срце за несрећнима, свуда сам поштовао оне које срећа не би била заслепила. То је мој карактер, Узбече: где сам год нашао људи, свуда сам бирао и пријатеља.

Овде има неки Гебар који, после тебе, држим, заузима прво место у мојему срцу; то је душа самога поштења. Особити узроци приморали су га да дође у ову варош, где води поштену трговину са женом коју воли јако. Његов је живот пун племенитих дела; и премда он тражи да живи скровито ипак у његову срцу има више јунаштва него у неких највећих владалаца.

Хиљаду сам му пута говорио о теби; показујем му сва твоја писма: опажа да му је то мило, и видим да ти већ имаш једнога пријакога и непознајеш.

Испричаћу ти овде његове главније догађаје: бејаше му веома мучно да их опише, али немогаше ми изићи из хатара и написа ми их а ја их ево поверавам теби.

ИСТОРИЈА АФЕРИДОНА И АСТАРТЕ.

Ја сам рођен међу Гебрима, у некој вери, која је можда најстарија на свету. Бејах тако срећан да ми је љубав стигла у једно вре-

ме кад и памет. Не бејаше ми више од шест година а већ не могах живети без сестре своје: моје очи увек њу тражаху; и ако би ме она оставила за који часак оне су се одмах влажиле сузама: нисам брже ни више растао телом него што је расла у мени љубав спроћу сестре моје. Мој отац, чудећи се толикоме нашем вољењу, беше наумио да ме ожени њоме, по старом обичају у Гебра, који је још Камбиз завео; али страх од Мухамеданаца, под јармом којих ми живимо, крати нашим и мислити на ове свете свезе, које наша вера више заповеда него тек допушта, и које су тако просто обличје јединства створенога од природе.

Отац мој дакле видећи да ће бити опасно учинити по жељи мојој и њезиној, науми да угуши пламен за који држаше да је тек у постанку, али који беше већ у последњем добу: он нађе неки пут и поведе мене уза се, оставивши сестру моју код неке његове рођаке, јер ми мајка беше умрла још пре две године. Да вам неговорим како тужан беше овај растанак; ја загрљих сестру сву окупану у сузама; али мени небеше ни једне у очима, јер ме туга беше чисто скаменила. Дођосмо у Тифлис; ту ме остави отац на науци код некога нашега рођака па се он врати кући.

После неког времена, дознадох да је, помоћу неког свога пријатеља, он дао сестру моју

у краљев харем, у најам код неке султанке. Да сам чуо да је умрла не би ми било теже; јер, осим што се не надах више је видети, она је, уласком у харем, постала мухамеданка; и, по предрасуди те вере, она од сада мора бегати и крити се и од мене. Међу тим не могући више живети у Тифлису, омрзнувши на себе и на живот, вратим се у Испахан. Горко сам корио оца својега што кћер своју даде на место, куд се не може отићи докле се вера не промени. Ти си навукао, рекох му ја, на своју породицу гњев Бога и сунца, које те греје и осветљује; мање би био погрешно да си оскврнавио елементе, него што си оскврнавио душу своје кћери која је тако исто чиста као и елементи. Ја ћу с тога умрети које од туге, које од љубави; али да хоће да ти Бог да смрт буде једина каштига коју вам он да да осетите! После тих речи ја изиђох и две ми године протекоше у обилажењу око зидова харемских и разгледању места где моја сестра може бити да се наводи. Сваки дан сам по хиљаду пута био у опасности да ме удаве црни ушкопљеници, који стражаре око тих страховитих места.

На последак умре ми отац; а султанка, код које моја сестра беше у служби, видећи како се ова разраста и бива све лепша, поста суревњива и удаде је за неког ушкопљеника, који је је страшно желео. Тако сестра моја изиђе из

сараја и узе са својим ушкопљеником за себе кућу у Испахану.

Три месеца прођоше а ја не добих прилику да проговорим с њоме, јер ме ушкопљеник, који беше суревњивији од свију, чини ми се, људи, одбијаше увек од данас на сутра. Најпоследње уђох у његов харем; и допусти ми разговорити се с њом кроз једну решетку. Линксове очи не би је могле спазити толико је била умотана у некакве шалове и покривала, и тек сам је могао познати по њезину гласу. Какво беше моје осећање кад је видех тако близу и опет тако далеко од мене! Уздржавах се, јер се пазило на ме; а она чини ми се, да проли неколике сузе. Њезин муж хтеде да ми се нешто правда, али се ја држах према њему, као према последњем робу. Он се нађе у великом чуду кад опази да ја са сестром говорим језиком, који он не разумева; а то је стари персијски, наш освећени језик. За Бога, сестро, рекох јој ја, је ли истина, да си ти оставила веру својих отаца? Знам да си морала, улазећи у сарај, обећати да будеш мухамеданка; али, кажи ми, је ли срце твоје могло, заједно с устима, пристати да се одрече од вере која мени допушта да те волим? И за кога си оставила ову веру, која нам је толико драга? за несрећника, коме се и сада познају прљавотине од окова које је носио; који, кад би и био човек, морао би бити последњи међу њима. Брате, ре-

че ми она, човек тај, о коме говориш, муж је мој; ја сам дужна поштовати га макар колико да се он чини теби неваљао; и ја бих такође била последња жена, ако би Ох, сестро, сестро, рекох јој ја, та ти си Гебарка: нити је он твој муж нити може бити твој муж: ако верујеш, као што су твоји стари веровали, њега мораш гледати као какву наказу. Еј, мој брате, како мало ја знам у тој вери; тек што сам била научила нешто из ње а ваљаде ми све заборавити. Ти видиш да тешко говорим и овим језиком, којим ето беседимо; и врло се мучно изражавам: али веруј да ми је спомен нашег детињства увек драг; и да сам ја од тога доба само варљиве радости имала; да није дан ми-нуо а да о теби нисам мислила; да сам се баш и удала тебе ради и да сам урадила то на-дајући се тако да те кадгод видети могу. Али тај дан који ме досад тако скупо стаје, колико ће ме стајати јоште! Ја те гледам изван себе; мој муж стење од љутине и суревновања: више те не ћу моћи видети никад: и за цело ово је последњи пут у својему веку што се разговарам с тобом: а ако то доиста буде тако, онда мој век не ће ни бити дуг. Говорећи ове речи она се ражали; и не могући даље говорити остави ме у највећему јадy и очајању.

После три или четири дана захтех да видим опет сестру. Варвар ушкопљеник жељаше да ми

то одрече; али, осим што ове врсте мужеви немају никад над женама својима оне власти, коју други мужеви имају, он још вољаше моју сестру тако да јој не могаше ништа одрећи. И тако је ја видех опет на истом месту и под истим завијачима и још са два роба; са чега ја окретох опет говорити нашим језиком. Сестро моја, рекох јој ја, за што не могу да се састанем с тобом без овога гада? Ове зидине, у које си затворена, ове браве и ове решетке и још ова два гада што те чувају то ме хоће из коже да истера. Како изгуби ти ону слатку слободу, коју су твоји стари увек имали? Твоја мајка, која беше обличје поштења, недаваше за своје поштење своме мужу другог јемства, до самога поштења: они живише срећни једно с другим у узајамном поверењу: и простота њихових обичаја за њих бејаше благо по хиљаду пута веће од лажнога блеска, који се чини да уживашти у овој раскошној кући. Изгубивши своју веру ти изгуби и своју слободу, своју част, и ону скупоцену једнакост, која је понос женскињу. Али је још црње што ниси ни жена, нити можеш бити жена, већ робиња робу, који је остао без човечанске врлине. Ах, брате, за Бога! поштуј мужа мога, поштуј веру, коју сам примила: по тој вери ја не бих могла тебе видети нити говорити с тобом а да то не буде големо злочинство. Шта! сестро моја, зар ти верујеш да

је вера та истинита? Ах, која ми је корист и ако није? Ја за ту веру толико трпим па још да је не верујем: и, кад би моје сумње. . . . На овим речма заћута. Јест сестро, твоје су сумње са свим основане, ма какве да су. Шта очекујеш ти од вере, која те унесређава овога света, а не оставља ти надања за онај свет? Помисли да је наша старија од свију вера на свету; да је она увек цветала у Персији, и да је постала онда кад и ово царство, коме се постанак и не зна; да је тек случај увео овамо мухамеданство; да је оно утемељено ту не путем убеђења него силом. Да наши прави владоци не бејаху слаби, и данас би владала служба старих Мага. Помисли о старим вековима: све ти говори о мађионству, а ништа о секти Мухамедовој, која се, тек после толиких хиљада година једва заметнула. Али, рече ми она, ако је моја вера млађа него твоја, она је бар чистија, по чем уважава само Бога, а ти обожаваш још сунце, звезде, ватру и саме елементе. Видим, сестро, да су те Мусломани већ навукли да ружиш нашу свету веру. Ми не обожавамо ни звезде ни елементе; нити су их оцеви наши икада обожавали, нити им дизали храмове ни приносили жртава! они су их само поштовали као дела која божанство показују. Али, сестро, тако ти Бога, који нас осветљава, узми ову свештену књигу, коју сам ти донео; то је књига нашега

законодавца Зороастра: читај је без предубеђења; примај у своје срце ждраке видела, које ће те осветљавати што је даље ушчитао; сећај се својих отаца, који су тако дуго поштовали сунце у свештеној вароши Балку; а најпоследети се мене, који се могу надати миру, срећи, животу само тако ако се ти вратиш својој вери старој. Оставих је сав потресен нека сама реши најважнију ствар у мојему животу.

После два дана опет јој одем. Не хtex јој ништа проговорити него очекивах да ћутање пресуди да живим или да мрем. Тебе воли, брате, рече ми она, Гебарка. Дуго сам се борила : али, о боже, како љубав уклања тешкоће! ала сам утешена! Сад се не бојим да те волим сувише; могу да не стављам препреке мојему вољењу; и оно што буде сувишно у том законито је. Ох, како се то подешава са осећањем мојега срца! Али ти који знаде раскинути окове мојега срца које ми моја памет беше сковала, кад ћеш покидати везе с мојих руку. Од сад се предајем потпуно теби: покажи ми брзином, с којом ћеш ме примити, колико ти је дар тај драг. Брате слатки, кад те загрлим први пут, чини ми се умрећу од радости у твојему наручју. Ја не ћу никад умети како ваља изразити радост коју осећам кад она ово говораше: ја се сматрах и бејам доиста у једном тренутку најсрећнији човек на свету; учини ми се да ми се

навршише све жеље које сам имао за двадесет и пет година живота и да ишчезоше све туге које ми тај живот загорчаваху. Али кад се боље размислих увидех да нисам тако близу своје среће, како мишљах, и ако бејах савладао највећу тешкоћу. Требаше преварити стражаре; ја се не смедијах усудити да икоме поверим тајну својега живота: само имадијах сестру и она мене: ако ми не би изашао за руком покушај, онда би ме за цело ударили на точак; али за мене је гора мука било не моћи извршити намеру. Ми се договоримо да она пошље да јој дам један велики сахат, који јој отац беше оставио, а да ја у њега метем једно јеге, којим ће она престругати шипке у решетке на прозору, обрнутом на улицу, и једно уже, низ које ће се спустити; да јој више не долазим него да сваку ноћ ходам испод тога њезина прозора очекујући да она своју намеру изврши. Петнајест пуних ноћи прође ми у чекању, најпоследњег опазим јеге да струже. Од времена до времена рад се прекидао; и у том прекидању мој страх пређе сваку меру. После једног сахата рада опазих да везује уже; спусти се низ њега и паде у моја наручја. Више нисам знао ни за какве опасности и остах дуго на једном месту. Одведем је ван вароши на место где сам имао спремна коња; бацим је за себе и побегнем што се брже може од места, које могаше

да буде зле среће и за ме и за њу. Пре сванућа дођемо к једноме Гебру, који живљаше у пустињи сам хранећи се трудом својих руку. Не смедосмо се ни код њега уставити, него, по његовоме савету, уђосмо у једну густу шуму и завукосмо се у шупљину старог једног раста докле се глас о нашем бегству не претиша. Ту живљасмо заједно у тој самоћи и непрестано повторавасмо да ћемо се увек волети, очекујући да какав свештеник гебарски могне нас венчати по нашој вери. Сестро моја, говорих јој ја, како јо свето ово наше сједињење: природа нас је сјединила па ће нас ето и вера сјединити. Најпосле дође и свештеник да стиша наше љубавно нестрпљење: он сврши у кући онога сељака све обреде венчање; благослови нас, и зажели нам по хиљаду пута сву снагу Густапе и светост Хохораспе. Наскоро иза тога ми остависмо Персију где не бејасмо безбедни и пређосмо у Ђурђијанску. Ту живесмо годину дана, сваки дан милији једно другоме. Но моји новци иђаху на мањак, ја се бојах сиромаштине за сестру а не за ме, за то је оставих за време да потражим помоћи у неких наших рођака. Растанка нежнијег ваља да није никад ни било. Али мој пут не само да ми беше узалудан него и несрећан: јер моја добра готово сва бејаху узапћена, моји рођаци не могоше ми готово ништа помоћи те се тако једва могах вратити. Но

да видиш јада; не нађох тамо сестре своје! На неколико дана пред што ћу се ја вратити упадну Татари у варош, нађу њу, и како је била лепа, одведу је и продаду Јеврејима, који су путовали у Турску, а оставе ми само мало детенце женско, које она беше родила тек пре неколико месеца. Потрчим за Јеврејима и после шест сахата стигнем их: молих их, плаках, узалуд; они тражаху тридесет томана и не попуштаху ни једног јединог томана. Молио сам се свакоме кога сам срео и стигао, молио сам се свештеницима Турским и Хришћанским, нико ми главе не окрете. Најпоследу упутих се неком Јерменину; продадох му своју кћер и продадох се сам за тридесет и пет томана. Одем Јеврејима, избројим им тридесет томана а пет понесем сестри, коју још не бејаш видео. Ти си слободна, сестро моја, рекох јој ја, и ја те могу сада загрлити: ево донесох ти пет томана; жао ми је што се нисам могао скупље продати. Шта! викну она, ти си се продао? Јесам Бог ме! Ах, јаднице, шта си урадио? Зар ја ни сам и без тога била доста несрећна него ти је требало да тим несрећу моју увећаш? Твоја слобода беше за ме утеха, а твоје роштво свалиће ме у гроб. Ах, брате, ала је љубав твоја свирепа! А дете куд је; њу никако не видим? Ја сам и њу продао. Обоје сада бризнемо плакати и не могасмо више ни речи проговорити. Најпоследу ја одем мојему го-

сподару; а и сестра ми дође готово у то исто време к њему: она клече преда њ. Ја ти се молим за робовање, као што ти се друге моле за избављење: узми и мене, продаћеш ме скупље него мужа мога. Ту се изметну препирка која натера сузе на очи мојему господару. Јадниче, рече ми она, зар ти мислиш да ћу ја примити своју слободу на штету твоје? Господару, ти видиш двоје несрећни, који ће помрети ако их раставиш. Ја ти се продајем, плати ме: можда ће тај новац и моја служба моћи некад учинити оно што ја сад не смем да иштем. За тебе је боље да нас не растављаш: рачунај да ја располажем његовим животом. Јерменин беше неки благ човек па се смилова на нашу несрећу. Служите ме обоје верно и ревностно, а ја вам обричем да ћу вам, кроз годину дана, поклонити слободу. Видим да ви ни једно ни друго не заслужујете несрећу, у коју сте запали. Ако, пошто будете слободни, дођете у стање, какво заслужујете, ако вам се срећа насмеје, ја сам уверен да ћете ми вратити новце које сам изгубио. Ми паднемо обоје љубити ноге његове, и пођемо за њим путовати. Помагасмо једно другоме у пословима нашега робовања; и ја бејах чудо задовољан кад могах урадити оно што је било одређено да моја сестра сврши.

Година прође; наш господар одржа реч и ослободи нас. Вратисмо се у Тифлис. Ту нађем

неког старог пријатеља оца мојега, који веома напредно лечаше у тој вароши; он ми позајми нешто новаца те се упустих у неку трговину. Послови ме неки позваше и у Смирну, где се и населих. Десет година има од како ту живим, и уживам најтише и најпријатније друштво овога света; слога царује у мојој породици; и не бих се мењао ни са свима краљевима на свету. Још сам био срећан те нађох оног трговца Јерменина, коме имам да благодарим за све, и вратих му добро које ми је учинио.

Из Смирне, 27. месеца Цемадија. 2. 1714.

Судија

П И С М О LXVIII.

РИКА УЗБЕКУ

у ***

Онома дне сам ручао код једнога судије, који ме је више пута позивао. По што смо говорили о многоме које чему рекох му: Господине, мени се чини да је ваша служба веома мучна. Није баш тако како се вама чини, одговори ми он; онако, како ми њу вршимо, она је права забава. Како за Бога! зар у вас није глава у век пуна туђих послова? Зар нисте у век обременени стварма, које ни мало не занимају? Имате право, те ствари ниси ни мало занимљиве, јер ми за њих маримо мање него ни мало; и баш за то наш занат није тако тежак као што кажете. Видећи да се он толико упушта у разговор, продужих и упитах га: Господине, ја ни-

сам никако видео вашу собу где радите, ваш кабинет. Мислим да нисте, одговори он, јер га и немам. Кад сам узео ову службу, онда ми требаху новци, да је исплатим; продадох библиотеку; и књижар, који је узео, од оноликих сиљних књижурина само остави моју рачунску књигу. Ја не жалим те књиге: ми судије не надимамо се празним знањем; и што ће нам сви они зборници закона? почем су сви случаји претпоставни и излазе из општега правила. Али да не буде то, господине, с тога, рекох ја, што их ви нагоните да од туда изиђу; јер најпоследње, на што би били закони ето код свију народа на свету, ако се они не би примењивали? а како се могу применити ако се не знају? Е, да ви познајете суд и судски ред, ви не бисте говорили тако, рече ми судија: ми имамо живе књиге, а то су адвокати: они раде за нас и воде бригу да нас обавесте. А да ли кад год они не воде бригу и о томе, да вас преваре, упитах ја? Не би било с горег да се ви чувате и од њихових заседа. Они имају оружје, којим нападају на ваше поштење; добро би било да га имате и ви за одбрану тога поштења, и да не улазите у свађу танко обучени међу људе који су се замотали у панцире од главе до пете.

Из Париза, 18. месеца Шабана, 1714.

П И С М О L X I X .

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Ти ниси никад могао ни поумити да бих ја постао већма метафизик него што бејаш: а то Бог ме јесте; и увери ћеш се да је тако кад окусиш овај разлив моје философије.

Философи најпааметнији, који су размишљавали о природи божјој казали су, да је он суштаство потпунце савршено; али су они веома злоупотребљавали ову мисао. Они су набројали сва различита савршенства која човек може да има и да замисли и њих су натоварили на идеју божанства, не мислећи да се овака својства често узајмично искључују, и да она не могу опстати у једном суштаству, а да се не потру.

Западне појете кажу како је некакав молер, хотећи измоловати обличје од лепоте, скупио најлепше Гркиње, и од сваке узео шта је имала најлепше те од тога свега начинио једно цело, као облик најлепше богиње. Кад би сад ко помислио да је та богиња била и плава и смеђа, да је имала очи и црне и плаве, да је била и блага и надувена, он би показао да је сам смешан.

Често Богу не достаје по неко савршенство, које би му могло дати какво велико несавршенство: но он никад није ни чим ограничен до самим собом; он је сам своја потребност. Тако, премда је Бог свемоћан, он ипак не може нару-

шити своја обећања нити варати људе. Често баш немогућност није никако у њему, него у односним стварима; и то је узрок што он не може да измени суштину ствари.

Тако се не треба ни мало чудити што су неки од наших учених људи усудили се одрицати безкрајно предзнање божје ослањајући се на то да се то не може да подудари са његовом правдом.

Макар колико да је ова мисао дрска, метафизика се чудесно бори за њу. По њезиним начелима није никако могуће да Бог предвиђа ствари, које зависе од опредељења слободних узрока, по чем оно што се није догодило, и не постоји, дакле ни познато бити не може; јер ништа штогод својства нема, ни спажено не може бити: Бог не може ништа прочитати у вољи, које још и нема, нити видети у души ствар, које тамо нема никако; јер докле год она не буде одређена, дотле и дела тога које њу одређује, нема тамо.

Душа је радник од свога опредељења; али има прилика кад је она тако неопредељена, да не зна на коју страну да се определи. Врло често она то чини само за то да покаже употреб од своје слободе; тако да Бог не може видети напред то опредељење у делу душе нити у утицају, који предмети чине на њу.

Како може Бог предвидети оно што зависи од опредељења слободних узрока? Он би то могао предвидети само на два начина: нагађањем, што се не слаже са његовим савршеним предзнањем: или би предвидео као нужно следствие, које има неизоставно доћи од узрока, који ће га исто тако причинити, што је још несагласније; јер је душа слободна по претставци, а, у ствари, она не би била слободнија од јабуке на билијару, која се само за то креће, што је погони друга јабука.

Немој ти опет да помислиш да ја хоћу да ограничим знање божје. Како он оставља створења да раде по својој вољи, то он зна што год хоће да зна. Али премда може видети све, он се опет не служи увек том моћу; он обично оставља створењу моћ да ради или да не ради те тако да може да заслужи или не заслужи. Али ако кад хоће да што сазна, он сазна свакад, по чем он има само да захте и оно да буде како он хоће. Тако он извлачи оно што мора бити из броја ствари чисто могућних, одређујући својим заповестима будућа опредељења духова и одузимајући им силу, коју им је дао да раде или да не раде.

Ако би се смело послужити испоређењем у ствари, која је виша од свакога испоређивања, онда би се могло овако рећи: владалац не зна оно шта ће његов посланик учинити у каквом

важном делу; а ако захте да то зна, он има само да му заповеди да се влада тако и тако, па може уверити да ће се ствар свршити како он намерава.

Алкоран и Јеврејске књиге непрестанце устају противу догме о савршеном предзнању божјему: тамо се представља свуда да Бог не зна будућега опредељења духова; и као да је то била прва истина, којој је Мојсије научио људе.

Бог намести Адама у рај земаљски под условом да не једе од тога и тога рода: заповест луда, код суштаства, које би познавало будућа опредељења душа. То би било као кад би какав човек, који би знао да је Багдат узет, рекао другоме: ево ти сто томана ако Багдат не буде узет. Не би ли то била врло лукава шала?

Драги мој Редије, на што толика философија? Бог је тако високо да ми можемо да догледамо само његове облаке: ми га тек познајемо у његовим наредбама. Он је бескрајан, духован, бесконачан. Нека нас величина његова опомене на нашу слабост. Понижавати се увек то је обожавати њега увек.

Из Париза, последњег месеца Шабана, 1714.

П И С М О LXX.

ЗЕЛИЈА УЗБЕКУ

у Париз.

Солиман, кога ти волиш, у очајању је од срамоте, која га снађе. Неки младић, Суфије

од три месеца проси му кћер: он се чинио да је задовољан девојком по казивању оних жена, које су је виђале, док је још била дете; договоре се и за мираз и све прође лепо. Јуче, после првих обреда, девојка оде на коњу, замотана, по обичају, од главе до пете, а пратио је један ушкопљеник. Но кад дође пред кућу своме заручнику, овај не хте да јој отвори врата докле му се не увећа мираз. Обоји родитељи дотрче и после дугога говора углаве да Солиман учини неки дар своме зету. Свадба се сврши и девојку с тешком муком одведу у постељу к младожењи: али, један сахат доцније, ова будала ћипи сав у ватри, израђави девојци лице на више места и доказујући да није била девојка отера је оцу њезину. Већа несрећа не може бити од ове увреде. Има људи који уверавају да ова девојка страда на правди. Оцеви су веома несрећни кад могу бити изложени овакоме сраму. Да се то догоди мојој кћери ја бих, чини ми се, умрла од јада. С Богом!

Из фатминога сараја, 9. дана месеца Џемадија, 1., 1714.

П И С М О LXXI.

УЗВЕК ЗЕЛИЈИ.

Ја жалим Солимана тим више, што је то зло без лека, и што се зет његов само послужио слободом, коју му даје закон. Закон тај ја нахо-

дим да је веома нечовечан, што тако излаже част какве породице ђуди какве будале. Узалуд се говори да имају поуздани знаци, по којима се може истина познати: то је стара грешка од које су се ђуди данас отресли; и наши лекари неоспорно доказују да се то не може познати; и сами Хришћани не верују томе и ако њихове свете књиге тврде те знакове и стари им законодавац уредио је да од тога зависи поштење или осуђење свију девојака.

С радошћу сам разумео какву бригу ти имаш око васпитања своје кћери. Дај Боже да њезин муж нађе да је она и лепа и чиста као Фатима; нека има по десет ушкопљеника да је чувају; нека буде част и украс харему, у који оде; нека над главом њезином буду позлаћени тавани, и нека ногом хода само по дивним ћилимима! И, као врх жеља мојих, да Бог да да је очи моје виде у свој слави њезиној!

Из Париза, 5. месеца Шалвала, 1714.

П И С М О LXXII.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Ту неки дан бејаш у једноме друштву где видех једног човека врло задовољна собом. За једну четврт од сахата он реши три питања о моралу, четири историјске проблеме, и пет тачака из физике. Ја никад нисам видео тако свеоп-

штега решавача; његов ум се не устављаше никад ни најмањом сумњом. Остависмо науку; разговор пређе на дневне новине. Ја га мишљах изненадити, и рекох сам у себи: треба да почнем о ономе што најбоље знам; о својој земљи дакле. Почех говорити о Персији: но нисам казао четири речи а он ме ухвати у две неистине и да има право позиваше се на важност господe Тавернија и Шардена. Ах, благи Боже, рекох ја у себи, какав је ово човек. Он ће знати сада боље него ја и улице у Испахану. Досетих се одмах те ућутах а њега оставих да говори; он држим још решава.

Из Париза, 8. месеца Зилкаде. 1715.

П И С М О LXXIII.

РИКА ***.

Чух да се овде говори о неком суду, који се зове Француска Академија. Мислим да нема на свету суда, који би мање био поштован; јер кажу како он што пресуди одмах народ погази његове пресуде и налаже му законе, по којима мора да се управља.

Пре неког времена, да би своју власт утемељио, он издаде једну збирку својих пресуда. Ово дете толиких отаца беше готово старо још кад се роди; и, премда беше законито, ипак једно копиле, које се беше већ родило, готово га удави на рођењу.

Они који чине овај суд, немају друга посла него да брбљају без престанка: хвала сама собом намешта се у то вечно блебетање; и тек што се упознају с тајнама тога посла одмах их спопадне жудња да пишу панегирике и више их и не оставља никад.

Ово тело има четрдесет глава, пуних фигура, метафора, и антитеза: толика уста па готово само усклицима говоре; његове уши хоће да увек слушају складност и хармонију. За очи не треба ни разговора; јер изгледа као да је оно створено да говори а не и да види. Оно не стоји тврдо на својим ногама; јер време, које му је бич, заљуљује га сваки час, и руши све што оно створи. Некад се говорило да су му и руке грабљиве; али ти ја о томе не говорим ништа, него то остављам онима који боље знају него ја.

Ето таквих чудних ствари *** не ће човек никад наћи у нашој Персији. Наша памет није склоњена на оваке чудновате установе: ми се увек угледамо на природу у својим простим обичајима и у својем простодушном понашању.

Из Париза, 7. месеца Зилкаде, 1715.

П И С М О LXXIV.

УЗВЕК РИКИ.

у ***.

Пре неколика дана рече ми један познаник: обећао сам да вам покажем добре куће у

Паризу; ајдете да вас сада водим једном великом господину, који је један од оних, који краљевину најбоље представљају.

Шта хоће то да каже, господине? Је ли то, да је он пристојнији или приступачнији од других? Није, рече ми он. Ах! сад разумем; он свакога тренутка даје осетити како је виши од свију оних који к њему доходе: ако је то тако, онда му ја немам за што ни ићи; ја му остављам са свим да је виши и примам драге воље да сам нижи.

Али ипак ваљаде отићи: затечем ти тамо једног малог човечуљка веома надувена, он узете пошмрка бурмута поносито, убрисива се тако неуљудно, кашља тако немарно, и миловаше своје кучиће на начин толико људе вређајућ, да се не могах уморити дивећи му се. Ах, Боже благи, рекох у себи, да сам ја, док бејах у Персијском двору, овако се представљао, ја бих голему будалу представљао! Требало би, Рико, да имамо веома неваљалу нарав, па да чинимо по сто увредица људма који сваки дан доходе да нам покажу да нас воле. Они знају без сумње да ми бејасмо више од њих; и, ако то не би знали наша добротинства сваки дан то би им напомињала. Ако не могасмо ништа да учинимо да нас свет поштује, чинисмо све да бар будемо свету пријатни; ми се не либљасмо од најмањег човека; усред величине, која увек чини човека груба

и прека, они нас нахођаху осетљиве; они виђаху само наше срце више од њих; ми силажасмо до самих њихових потреба. Али кад ваљаше подржати величанство владоца у јавним свечаностима, кад требаше учинити да странци поштују народ, кад, најпоследње, у опасним приликама, ваљаше распалити војнике, ми се уздизасмо сто пута више него што бејасмо сишли; довођасмо поноситост на наша лица и кажу да смо по некад били доста добри представници.

Из Париза, 10. месеца Шафара, 1715.

П И С М О LXXV.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Вера.

Морам ти признати да не опадам код Хришћана оно живо убеђење о вери својој, које се наводи међу нама Мусломанима. У њих је врло далеко од исповедања до веровања, од веровања до убеђења, и од убеђења до творења. Њима је вера мањма предмет што освећује, него предмет препирака, који свакоме припада. Дворани, људи војни, па и саме жене устају на свештенике и од њих траже да им се докаже оно, што су они већ наумни не веровати никако. Па није то да су се они разумно определили на то неверовање и да су се мучили да испитају истинитост или лажност те вере, коју одбацују: него су то бунтовници који су осетили јарам, па га збацили

пре него што су га познали. По томе они нису ни мало сталнији у своме неверовању, него у вери: они живе у неком приливу и одливу који их увек преноси од једнога к другоме. Један између њих говораше ми неки дан: Ја верујем у бесамртност душе на течаје; моје мишљење са свим зависи од склопа мојега тела; према томе што ја имам више или мање сокова у телу, што ми стомак боље или слабије вари, што је ваздух, који дишем, чистији или нечистији, што су меса која једем лака или тврда, и ја бивам Спинозовац, Социнијан, католик, безбожник, или претерани богомољац. Кад ми лекар седи уз постељу онда мој духовник наводи да сам добар. Ја умет да се заклоним од вере да ме она не обеспокојава кад сам здрав; али јој допуштам да ме теши кад сам болестан: кад већ немам ничему да се надам с једне стране, онда ми доходи вера, те ме задобија својим обећањима и ја јој се радо предајем да умрем у надању.

Има томе много времена кад владоци хришћански ослободише све робове у својим државама, јер, говораху они, Хришћанство изједначава све људе. Цела је истина да ово дело вере бејаше им веома корисно: они тиме ослабише моћ господа, коју ова имаше од простог народа. Иза тога они су освајали земље, у којима су опазили да им је корисно имати робова; дозволили су да се ови могу куповати и продавати

заборавивши оно начело вере, које их се толико тицало. Шта ћу да ти кажем? Што је у једно време истина, то је у друго заблуда. Што ми не чинимо као Хришћани? Ми смо веома прости кад не ћемо да освојимо места у којима је блага клима,¹ и лако их је освојити, само за то што вода тамо није довољно чиста, да би се могли умивати по наредбама корановим.

Благодарим свемогућему Богу, који посла Алију, својега великога пророка, те ја верујем веру, која се претпоставља свим човечанским интересима, и која је чиста као и небо с кога је сишла.

Из Париза, 13. месеца Шафара, 1715.

П И С М О LXXVI.

УЗВЕК СВОМЕ ПРИЈАТЕЉУ ИБЕНУ.

у Смирну.

Самуелом.

Закони су жестоки у Европи против оних, који сами себе убијају. Нагоне их, тако рећи, да умру по други пут; вуку их кроз улице недостојно; бележе их непоштењем и одузимају њихова добра.

Мени се чини, Ибене, да су ти закони веома неправедни. Кад би мене савладала туга, сиротиња, или презрење, за што би ми се кратило,

¹ Мухамеданци се слабо брину да освоје Млетке, јер тамо нема воде за њихова умивања.

да прекинем своје муке, и за што би ми се тако свирепо одузимао лек, који је у мојим рукама?

За што би се хтелo да ја радим за једно друштво из кога пристајем да се иставим; да преко своје воље испуњавам неки услов, који је начињем без мене? Друштво је утемељено на узајамној користи; а кад оно постане за ме штетно, шта ми смета да иступим из њега? Живот ми је дат као неко благо; ја га дакле могу вратити како он престане бити ми благо: како престане узрок одмах нема ни последице.

Хоће ли владалац хтети да му ја будем поданик, кад ја из његова поданства не могу да извучем никакве користи за себе? Моји суграђани зар могу бити тако неправедни да захтевају такву ортачину из које би они извлачили корист а ја очајање? Бог, који се разликује од свију добротвора, зар би он хтео осудити ме да примам његове милости које су за мене терет?

Ја морам поступати по законима, док сам под законима; али кад престанем живети, чиме ме они везују?

Али, рећи ће ми се, ти реметиш ред промисла. Бог је саставио твоју душу са твојим телом, а ти хоћеш да је раставиш: ти се дакле противиш његовим намерама и одупиреш му се, не покораваш се.

Шта хоће ово да рече? Зар ћу ја пореметити ред промисла, кад изменим четвороугласто

какво ђуле, које су први закони мицања, то јест, закони стварања и обдржавања, начинили округло? Никако; ја бих само употребио право, које ми је дато, и у том смислу могу по својој вољи узнемирити сву природу а да ми се не може рећи да се одупирем промислу.

Кад се душа моја растави од тела, хоће ли бити мање поретка и сагласности у васионој? Мислиш ли ти да ће она нова комбинација бити не-савршенија и мање зависна од општих закона, да ће свет што год изгубити тиме и да ће дела божја од тога постати мања или мање безгранична?

Мислиш ли ти да ће моје тело, поставши зрно пшенице, или црв, или травка, бити претворено у дело природе, које би било мање ње достојно; и да ће душа моја, ослободивши се од свега земаљскога, постати мање сјајна и дивна?

Све ове мисли, драги Ибене, немају другога извора до нашу охолост. Ми не осећамо никако своју мајушност; и премда смо тако малени и пак хоћемо да се бројимо у васионој, да хоћемо будемо нешто важно у њој. Ми уображавамо да би уништење овако савршенога створа, као што смо ми, понизило сву природу; а не помишљамо да један човек у свету више или мање, шта велим ја? сви људи скупа, сто милијуна земаља оваквих каква је наша, само су мајушан атомић, који Бог види само с тога што је знање његово бескрајно.

Из Париза, 15. месеца Шафара, 1715.

ПИСМО LXXVII.

ИВЕН УЗБЕКУ

у Париз.

Драги мој Узбече, мени се чини да за правог Мусломана мања је несрећа каштига него претња. Скупоцени су дани, који нам се дају да испостимо увреде! Ваља од времена среће одкидати. Рад шта је оволико нестрпљење, ако не да покаже да би смо ми хтели да будемо срећни независно од онога који даје срећу, почем је он сам срећа?

Ако је какво суштаство састављено из два суштаства, и ако нуждност одржати савез показује више покорности спровођењу заповести створитељевих, онда се могао од тога начинити закон вере: ако је та нужда сачувати тај савез боље јемство за дела људска, онда се могао зато издати и какав закон грађански.

Из Смирне последњег дана месеца Шафара, 1715.

Шоаховици,

ПИСМО LXXVIII.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Шиљем ти препис писма, које неки Француз, који је сада у Шпанији, писа овамо: мислим да ће ти бити повољно прочитати га:

Има шест месеца, како путујем по Шпанији и по Португалској, и живим међу народима,

који, презирући све друге, једине Французе одликујују тим што их мрзе.

Озбиљност је светао карактер у оба народа: она се обелодањује нарочито двома стварима: наочарима и брковима.

Наочари очевидно показују да је онај ко их носи, човек удубљени у науке и потонуо у читање толико да му је вид ослабео; и сваки нос, који је њима украшен или обременен, без прекословља, прима се као нос ученога човека.

Што се брка тиче он је поштован сам по себи не гледећи на последице; премда се не пропушта кад и кад и од њега извући велика корист за службу владоца и у част народа, као што показа чувени ђенерал Португалски у Индији¹, који, находећи се без новаца, одсече један свој брк, и посла житељима Гоа да му даду, на то јемство, двадесет хиљада пистола: новци му бише одмах узајмљени и он доцније диже своју залогу с чашћу.

Лако је разумети да народи озбиљни и флегматични, као што су ова два, могу бити охоли; и они и јесу. Они то оснивају на две врло важне ствари. Они који живе у Шпанији и у Португалској особито се поносе тиме што су стари Хришћани, то јест, нису од оних, које је инквизиција, у последња времена, нагнала да приме Хришћанство. А они, који су у Индијама, охоли

¹ Јован де Кастро.

су с тога што су беле коже. Никад у харему султанскоме није било султаније, која би се толико поносила белином и лепотом својом, колико се поноси најружнији старац беле или зејитињаве коже, кад у којој вароши у Мексици седи на прагу скрштених руку. Такав човек, тако савршено створење, не ће хтети радити за сва блага овога света, нити ће се икад склонити да каквим год занатом окаља част и достојанство своје коже.

Јер ваља знати да ко има какву заслугу у Шпанији, као, на прилику, ако уз ова два својства, која казах, има још и какав велики мач; или је научио од свога оца ударати у какав дречећи гитар, онда тај више не ради: његова срећа је да чланови тела његова буду на миру. Онај који преседи по десет сахата дневно управо два пута више поштовања има од онога који преседи пет сахата, јер се на столицама тек племићство може да стече.

Али, премда ови неодољиви непријатељи рада чине толику параду од философскога спокојства; и пак нису они такви у срцу; јербо су увек заљубљени. Они су први људи на свету, кад се треба отезати од дуга времена под прозорима какве љубавнице; и сваки Шпањолац који није тамо стекао кијавицу не броји се у пристојне људе.

Они су прво претерани богомољци а друго суревњиви. Они чувају своје жене од војника коме се познају маснице од рана или од изнемоглога суђаје, а затворају их на само с каквим младим духовником, који гледа смирено у земљу, или с каквим задружним Францишканцем, који их васпитава.

Они допуштају својим женама да излазе с голим грудима; али не даду да им се види пета или да им се ко дотакне врхом своје ноге.

Кажу свуда да је сила љубави свирепа; а то је још више код Шпањолаца. Њихове жене излече их од њихових мука: но оне само учине да их они измене; а њима често остаје дуг и неповољан спомен о угашеној страсти.

У њих имају ситне учтивости, које би у Француској биле смешне: на прилику, официр не ће никад истући солдата докле најпре не заште од овога дозвољење на то; и инквизиција никад не ће спалити ни једнога Јеврејина докле му се најпре не оправда.

Шпањолци, они које не спаљују, тако воле инквизицију, да би им учинио велико зло ко би им је одузео. Ја бих само желео да се установи друга једна инквизиција али не против јеретика него против јересијарка који приписују малим калуђерским обредићима ону силу коју имају седам тајна, који обожавају све што поштују

и који су толики богомољци да су једва Хришћани.

Ви можете наћи и бистрине и памети код Шпањолаца; али то не тражите у њиховим књигама. Погледајте им коју библиотеку: с једне су стране романи, с друге сколастици; рекли бисте да је то све скупно какав тајни непријатељ човечанске памети.

Једина нихна добра књига јест она, која показује колико су смешне све друге.

Они су пронашли огромне земље у новом свету, а не познају још земљу из које су. На њиховим рекама има места још невиђених и у њиховим планинама има народа, који су им не познати¹.

Они кажу да се сунце рађа и залази у њиховој земљи: али ваља им додати још да оно путујући наилази само на опустеле пределе и поља упропашћена.

Ја бих био рад, Узбече, да видим писмо које би написао у Мадрид какав Шпањолац, по што би био путовао по Француској. Какво пространо поље за човека флегматика и замишљена! Мислим да би он овако започео опис Париза:

Овде има једна кућа у коју се затворају луди: човек би рекао да је она највећа у вароши. Не; лек је веома мали према величини болести. Мора бити да Французи, који су одвећ

¹ Батукасци.

извикани код својих суседа, затворају неколике будале у једну кућу, да би тиме показали, да они који су на пољу нису луди.

Остављам ту мојега Шпањолца. С Богом, драги Узбече!

Из Париза 27. месеца Шафара, 1715.

П И С М О LXXIX.

ВЕЛИКИ УШКОПЉЕНИК, ЦРНАЦ, УЗБЕКУ

у Париз.

Јуче Јермени доведоше у сарај једну младу робињу из Черкеске, коју хоћаху продати. Ја је уведох у тајне одаје, свукох је и размотрих очима зналачким; што је више разматрах, то све више милина нахођах на њој. Онај девојачки стид гледаше све то да скрије од мене: колико јој беше мука да се свуче: беше се заруменила што је гола и преда мном самим, који, слободан од страсти које стид могу да узнемире, неосетљив сам под влашћу те стране, и који, извршивач скромности, у најслободнијим делима, само пуштам невине погледе и само невиност задахнути могу.

Кад видех да те је достојна, оборих очи пред њом, бацих јој огртач од скерлета; метух јој златан прстен на прст и падох ничице пред ноге њезине; обожавах је, као царицу твојега срца. Срећни Узбече, ти имаш више лепота него што их је у свим палатама источним. Какво ће

задовољство бити за тебе кад се вратиш и затечеш све оно што има лепше у Персији, и кад нађеш да у твом харему ничу нове милине у колико време и државина раде да их униште.

Из Фатиминог сараја, првог месеца Ребијаба, 1, 1715.

*Овину владаване
Кавне*

П И С М О LXXX.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Од како сам у Европи, мој драги Редије, видех доста влада. То није као у Азији где се правила политике налазе свуда једна иста.

Често сам истраживао која је влада најсличнија с разумом. И чини ми се да је најсавршенија она која постизава своју намеру о најмањем трошку; те тако је она, која руководи људе на начин који се најбоље подудара с њиховом наклоношћу, најсавршенија.

Ако је, у благој управи, народ тако исто послушан, као и под управом оштром, ону прву ваља више ценити, по чем је она сличнија с разумом.

Знај, драги Редије, да у држави каштиге блаже или жешће не могу да учине да се закони већма слушају. У земљи где су казни умерене, људи их се боје исто тако као и онамо где су оне тиранске и страховите.

Била управа блага, била жестока у век се казни постепено; за већу кривицу одсуђује се

и већа казна а за мању мања. Уображење се само собом повија по наравима земље, у којој је: осам дана затвора или мала новчана казна тако је тешка за Европљанина, одгајена у благој земљи, колико губитак једне руке застрашава Азијата. Они везују известан степен страха за известну меру казне, и сваки је дели по своме начину: очајање од срама хоће да умори Француза, осуђенога на казну, која би једва укратила четврт сахата сна каквом Турчину.

У осталом ја не видим да је уређење, правда, и поштење боље у Турској, у Персији, код Монгола него у републикама Холандској, Млетачкој а и у самој Енглеској: не видим да је тамо мање злочинства, и да су људи, застрашени величином казне, покорнији законима.

Опажам на против један извор неправде и отимања у сред тих самих држава.

Налазим баш владоца, који је сам закон, да је мање господар него игде на другом месту.

Ја видим, у озбиљним тренутцима, бива увек бурних покрета где нико није главар, и да, кад једном насилна власт буде одбачена, не остаје никоме никаква да би је вратити могао;

Да само очајање од некажњења утврђује неред и увећава га;

Да у овим државама, никад не бива малих побуна, нити има икада времена између гунђања и устанка;

Да не треба ни мало да велики догађаји тамо буду спремљени великим узроцима; на против, најмањи случајић производи голем преврат, који често нису предвидели ни они који га врше ни они који га трпе.

Кад Осман, Турски цар, би збачен, нико од оних који извршише овај покушај и не мишљаше учинити га; они понизно мољаху да им се да правда у некој молби: један глас, за који се никад не сазна чиј би, изиде из гомиле случајно; име Мустафа би изговорено, и у часу Мустафа поста цар.

Из Париза, 2. месеца Ребијаба, 1, 1715.

П И С М О LXXXI.

НАРГУМ, ПЕРСИЈСКИ ПОСЛАНИК У МОСКВИ, УЗВЕКУ
у Париз.

Од свију народа на свету, драги Узбече, ни један није надмашио Татаре славом и величином освајања. Овај је народ прави владар васионе; а сви други као да су створени да њему служе; он је под једнако и оснивач и разрушитељ царевина: у сва времена он је дао на земљи знаке своје силе; у сва времена он је био бич за народе.

Татари су у два маха покорили Китај, они га и данас држе у својој власти. Они господаре над пространим областима, које чине Монголско царство.

Господари од Персије, они седоше на престо Кира и Густаспе. Они су покорили и Московију. Под именом Турака они су завојевали големе земље у Европи, Азији и у Африци; и господаре над ова три дела од света.

И ако бисмо говорили о давнашњим временима, то бисмо казали, да су од њих изишли они народи, који су оборили Римско царство.

Шта су освојења Александрова спроћу завојевања Цингисханових?

Овом победоносном народу само су не достојали историци да прославе спомен његових чудеса.

Колико је бесамртних дела у заборав сахрањено! колико су царевина они основали којима ми постанка не знамо! Овај ратоборни народ, једино заузет за своју садашњу славу, уверен да ће побеђивати увек, и не мишљаху да се обележи у будућности споменом својих минулих освајања.

Из Москве, 4. месеца Ребијаба. 1, 1715.

П И С М О LXXXII.

РИКА ИВЕНУ
у Смирну.

Премда Французи говоре много и пак међу њима има једна врста дервиша који ћуте и који се зову Шартреји. Кажу да они себи одсеку језик улазећи у манастир; и желети би било веома да и сви други дервиши тако исто одсеку себи све оно што је за њихов чин безкорисно.

Кад рекох за људе ћутљивце, има их веома различитих од ових, који имају ванредан дар; то су они који знају говорити а да ништа не кажу, и који развезу разговор кроз два сахата времена, а да човек не може запамтити ни једну реч из свега тога.

Овакве људе нарочито жене обожавају: али још боље пролазе они, који су добили од природе пријатни дар, да се сваки час смеше и који лицем својим дају знаке одобравања свему *апробација* ономе што оне говоре.

Но они су онда тек на врху оштроумља кад знају свачему наћи лепоту, и кад показују по хиљаду ситних оштроумности у нијобичнијим стварима.

Ја их знам који умеју да уведу мртве ствари да се умешају у разговор, као златали хаљине, плаву своју пароку, своју бурмутицу, свој штап или своје рукавице. Још је најбоље почети са улице топотом каруца, и јаком лупом на вратима: овакав увод располаже осталу беседу; и кад је увод добар, могу се претрпети све будалаштине, које долазе за тим.

Ја те уверавам да ове мале способности, које код нас нико ни у што не цени, врло добро служе оне, који су срећни да их имају, и да какав паметан човек не може пред њима ни мало засветлити.

Из Париза 6. месеца Ребијаба, 2, 1715.

